

XII. NÁRODNÍ KONFERENCE O MANŽELSKÉM, PARTNERSKÉM A RODINNÉM PORADENSTVÍ

Současné podoby partnerského a rodinného soužití

Sborník příspěvků

Marek Kolařík (Ed.)

**XII. NÁRODNÍ KONFERENCE O MANŽELSKÉM,
PARTNERSKÉM A RODINNÉM PORADENSTVÍ**
Současné podoby partnerského a rodinného soužití

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Současné podoby partnerského a rodinného soužití (2014 : Medlov, Česko)

XII. národní konference o manželském, partnerském a rodinném poradenství : současné podoby partnerského a rodinného soužití : sborník příspěvků / Marek Kolařík (ed.). – 1. vyd. – Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2014. -- 186 s.

Anglická resumé

„Konference se konala 5.-7. května 2014 v Medlově na Vysočině“

ISBN 978-80-244-4148-1

316.812 * 316.356.2 * 316.472.42 * 316.812.1-055.52-055.62 * 364.642-785.4 * 159.98:659.24 * (437.3)

- rodina
- rodinné vztahy
- partnerské vztahy
- rodiče a děti
- rodinná psychoterapie – Česko
- psychologické poradenství – Česko
- sborníky konferencí
- family
- family relationships
- partner relationships
- parents and children
- family psychotherapy – Czechia
- psychological counseling – Czechia
- proceedings of conferences

316.8 – Manželství a rodina. Sexuální vztahy [18]

306.8 – Marriage and family [18]

Asociace manželských a rodinných poradců ČR

**XII. NÁRODNÍ KONFERENCE O MANŽELSKÉM,
PARTNERSKÉM A RODINNÉM PORADENSTVÍ**
Současné podoby partnerského a rodinného soužití

Marek Kolařík (Ed.)

**Sborník příspěvků z XII. národní konference o manželském,
partnerském a rodinném poradenství:**
Současné podoby partnerského a rodinného soužití

Konference se konala 5.-7. května 2014 v Medlově na Vysočině

Olomouc 2014

Organizátor konference

Asociace manželských a rodinných poradců ČR

Konference se konala pod záštitou

Ministerstva práce a sociálních věcí ČR

Jihomoravského kraje

Kraje Vysočina

a Katedry psychologie FF UP v Olomouci

Neoprávněné užití tohoto díla je porušením autorských práv a může zakládat občanskoprávní, správněprávní popř. trestněprávní odpovědnost

Editor © Marek Kolařík, 2014

Cover © Jiří Jurečka, 2014

© Univerzita Palackého v Olomouci, 2014

© Asociace manželských a rodinných poradců ČR, 2014

1. vydání

ISBN 978-80-244-4148-1

OBSAH

Homoparentalita, rodičovství leseb a gayů v českém kontextu Jiří PROCHÁZKA.....	11
Náhradní rodinné péče a osvojení dle Nového občanského zákoníku, srovnání s dosavadní právní úpravou Hana NOVÁ.....	21
Možnosti využití projektivní techniky „Zakleté kameny“ v práci s rodinou Petr ŠTÍPEK.....	37
Princezny a zombíci: vnitřní svět dětí v rozvodových konfliktech Petr PÖTHE.....	51
Adaptace dětí na hostilný po/rozvodový konflikt rodičů: možnosti podpory Martina PALKOVÁ.....	63
Profesionalizace pěstounské péče Eva ROTREKLOVÁ.....	73
Příbuzenská pěstounská péče – jak to vlastně je? David CICHÁK/Hana HEINDORFEROVÁ.....	83
Levobočci, aneb „Rathův syndrom“ Petr ŠMOLKA.....	96
Partnerský vztah a jeho terapie Jan KNOP, Marie ZEMANOVÁ.....	103
Pěstounská péče: o čem se mluví a o čem se nemluví Irena SOBOTKOVÁ, Veronika OČENÁŠKOVÁ.....	116
...když se řekne „rodina“ Marek KOLAŘÍK, Jan ŠMAHAJ.....	134

Gestalt přístup v párové terapii

Peter KOLLÁR, Martina PŘENOSILOVÁ..... 142

Opatrovnický spor pohledem dětského psychologa: posouzení a krátkodobá intervence
v případech předškolních dětí

Petr SAKAŘ..... 158

Hyperprotektivita v rodině

Eva STUPAVSKÁ, Marek KOLAŘÍK..... 171

CONTENT

Homoparentality, the parenthood of gays and lesbians in the Czech context Jiří PROCHÁZKA.....	11
Family foster care and adoption according to the New Civil Code in comparison with the present and antecedent legislativ Hana HOVÁ.....	21
Possibilities of using the projection technique „The enchanted stones“ within family work Petr ŠTÍPEK.....	37
Princess and zombies: The internal world of children in divorce conflicts Petr PÖTHE.....	51
Children’s adaptation to hostile divorce conflict: possibilities of intervention Martina PALKOVÁ.....	63
Foster care professionalization Eva ROTREKLOVÁ.....	73
Relation foster care – how does it work actually? David CICHÁK/Hana HEINDORFEROVÁ.....	83
Illegitimate children or else „Rath’s complex“ Petr ŠMOLKA.....	96
Partnership and its therapy Jan KNOP, Marie ZEMANOVÁ.....	103
Foster care: what is spoken about and what is not Irena SOBOTKOVÁ, Veronika OČENÁŠKOVÁ.....	116

...when it is said „family“

Marek KOLAŘÍK, Jan ŠMAHAJ..... 134

.

Gestalt concept in couple therapy

Peter KOLLÁR, Martina PŘENOSILOVÁ..... 142

Child custody dispute in a view of a children psychologist: appreciation and short time
intervention in case of pre-school children

Petr SAKAŘ..... 158

Overprotection in family

Eva STUPAVSKÁ, Marek KOLAŘÍK..... 171

PŘEDMLUVA

Vážené kolegyně a kolegové,

snahou autorů tohoto sborníku bylo propojit někdy trochu odloučené světy akademického výzkumu a praxe v oblasti partnerského a rodinného soužití. V současné době zde dochází k celé řadě bouřlivých změn, jejichž dlouhodobý dopad na náš život je velmi obtížné odhadnout. Rodí se méně dětí, méně párů vstupuje do manželství, více párů se rozvádí, rodiče mají čím dál větší možnosti, jak kontrolovat děti apod. Velmi aktuální jsou také změny v souvislosti s přijetím Nového občanského zákoníku a jeho dopadů na rodinný život, diskuze ohledně adopce dětí páry stejného pohlaví či novinky v oblasti profesionální pěstounské péče. Ve sborníku, který právě držíte v rukou, najdete příspěvky, které těmto probíhajícím změnám pomáhají lépe porozumět.

Na závěr mi dovolu poděkovat všem kolegyním a kolegům, kteří se na přípravě konference i vytvoření tohoto sborníku podíleli a všem Vám přeji hodně úspěchů v pracovním, badatelském i osobním životě.

PhDr. Marek Kolařík, Ph.D.

Otrokovice, červen 2014

PREFACE

Dear colleagues,

the main authors' effort of this conference proceedings was to connect a little bit separated world of academic researches and world of practice in the field of partnership and family life. Nowadays, many big changes happen in this area, and their long lasting impact upon our life is not easy to estimate. There are less and less children born, less marriages, more divorces, parents have more and more possibilities to control their children and so on. There are also some changes with respect to the acceptance of the New Civil Code and its impact upon the family life, discussion about the children adoption of parenthood of the same sex couples or the latest news about the professional foster care. In this conference proceedings, that you just handle, you will find papers that should help to better understanding of these changes.

At the end, let me express my thanks for all of my colleagues who were concerned in conference preparation even in making this conference proceedings. And I wish to all of you best wishes in your work, private even research life.

PhDr. Marek Kolařík, Ph.D.

Otrokovice, June 2014

HOMOPARENTALITA, RODIČOVSTVÍ LESEB A GAYŮ V ČESKÉM KONTEXTU

HOMOPARENTALITY, THE PARENTHOOD OF GAYS AND LESBIANS IN THE CZECH CONTEXT

Jiří PROCHÁZKA

Centrum psychologicko-sociálního poradenství Středočeského kraje, pracoviště Praha západ-
východ, jirka.pro@centrum.cz

Abstrakt: „Tohle ti tvoje máma ale zakázala.“ Dítě: „Ale jenom jedna.“

Téma rodičovství párů stejného pohlaví a neheterosexuálních osob působí kontroverzně jako něco, co vyvolává neshody v laické i odborné veřejnosti. Ve skutečnosti existuje jen málo oblastí v sociálních a psychologických vědách, kde panuje takovýto široký mezinárodní konsensus. Chybí ale konkrétní zkušenost a vědomosti, a tak i odborná veřejnost v této oblasti obzvláště podléhá osobním dojmům a tradujícím se zvyklostem. Příspěvek má uvést téma pomocí historie a aktuální podoby výzkumů v zahraničí a u nás. Chci představit, jak takové rodiny vznikají, jak vypadají a jak se dětem v nich žije. V čem jsou takové rodiny stejné a v čem se liší? Je to úpadek tradiční rodiny, sociální experiment, nebo (nezvratná) sociální evoluce? Spíše než na tradiční argumenty proti LG rodičovství chci poukázat na (skrytý) potenciál homoparentálních rodin. Výhradní zaměření na ideál „tradiční“ rodiny opomíjí rodinu jako takovou, respektive pestrost rodin, jako jeden z jejích základních znaků. Výzkumy homoparentality a LG rodičovství osvětlují, jaké faktory skutečně ovlivňují dítě v rodině, nebo úspěšnost náhradní rodinné péče.

Abstract: „Your mother forbid you to do this.“ Child: „But only one of them.“ The parenthood of same sex couples and non-heterosexual persons gives controversial impression of something disputable for laic or expert public. Actually rarely is there as much consensus in any area of social science as in the case of gay parenting. Personal experiences and knowledge is missing, so even experts tend to succumb to personal feelings and passing on traditional habits. I would like to introduce the topic with the context of past and current studies abroad and in the Czech Republic. This contribution will present how children are born into LGBT+ families, how these families look like and how children live in them. What are the similarities and differences of LG families? Is it decline of traditional family, social

experiment, or (irreversible) social evolution? More than traditional arguments against LG parenting I will bring up (hidden) potential of homoparentality. The preoccupation for the ideal of traditional family neglects family as such or diversity of families as one of their fundamental attribute. Research of homoparentality and LG parenting clarify the real important factors influencing children in families or successfulness of substitute family care.

Klíčová slova: *homoparentalita, rodičovství, gayové a lesby, LGBT rodiny, náhradní rodinná péče*

Keywords: *homoparentality, parenthood, gays and lesbians, LGBT families, substitute family care*

Pojem "homoparentalita" odkazuje k rodině s rodiči stejného pohlaví. Můžeme hovořit i o rodině "stejnopohlavní", nebo "gay/lesbické" (GL). Zatímco "gay/lesbická rodina" může nevhodně implikovat, že celá rodina má jakousi sexuální orientaci, "homoparentalita" zase může zastříhat monoparentální rodiny gayů a leseb. Je třeba podotknout, že homoparentální rodiny mohou být tvořeny i transgender rodičem, nebo rodičem bisexuálním apod. Následující text se ale zaměřuje především na homoparentální rodiny leseb a gayů, které tvoří minimálně dva rodiče.

Výzkumy takových rodin trvají několik desetiletí. Počátek odborného posuzování můžeme datovat v angloamerické odborné literatuře minimálně do 70. let 20. století, kdy v souvislosti s rozvody a svěřováním dětí do péče soudy začaly zadávat soudním znalcům posouzení rodičovství leseb a gayů. Od té doby existuje množství longitudinálních nebo srovnávacích studií rodin heterosexuálních, gay a lesbických, monoparentálních, rodin s adoptovanými dětmi nebo dětmi, které se narodily díky asistované reprodukci a dalších.

Tyto výzkumy můžeme rozdělit do dvou fází. Výzkumy v první fázi měly dokázat, zda jsou GL rodiny stejně dobré, jako ty heterosexuálních rodičů. Výsledky jednoznačně prokázaly, že sexuální orientace/gender/pohlaví nekoreluje s rodičovstvím ve smyslu: reprodukčního zdraví dané osoby, rodičovských tužeb (přání ne/mít děti), rodičovských schopností a prospěchem dítěte. Zajímavějším fenoménem spíše je přetrvávající představa laické ale i odborné veřejnosti o nedostatku informací, zkušeností nebo o kontroverznosti tohoto tématu. Judith Stacey, profesorka New Yorské univerzity: „*Výjimečně existuje taková shoda v jakékoliv oblasti sociálních věd jako v případě gay/lesbického rodičovství, a proto Americká akademie*

pediatrů a všechny další hlavní odborné organizace specializující se na prospěch dětí vydaly zprávy a prohlášení podporující rodičovská práva gayů a leseb“ (Cooper & Cates, 2006, 36, překlad autor).

Všechny myslitelné zahraniční instituce zabývající se dětmi vydaly jednoznačná stanoviska podporující homoparentalitu. (V USA je to např. Americká psychologická asociace, Americká akademie pediatri, dále dětská psychiatri, asociace sociálních pracovníků apod. Stejně tak např. v Austrálii, Kanadě atd.)

Texty opakovaně dokládají nepotvrzení žádného z argumentů, které se vůči homoparentalitě objevují. Charakter hlavních výzkumných otázek se přitom postupně přesouvá od hledání a nenacházení deviace homoparentálních rodin k poukázání na odlišnosti, které jsou však zbaveny výhradně negativních konotací nebo jsou na základě empirické evidence přeformulovány jako pozitivní rozdíly (Nedbálková, 2011, 34).

Nedbálková (tamtéž) vystihuje charakter druhé fáze výzkumů a poukazuje na z dnešního pohledu heterosexistický charakter těch původních. Z obav, že budou podpořeny některé z argumentů proti GL rodičovství, byla proklamována stejnost a přehlíženy odlišnosti, na kterých naopak nyní výzkumy stojí. Např. obavy, že děti z takových rodin budou častěji samy neheterosexuální, se nijak nepotvrdily. Na druhou stranu se ukázalo, že děti z homoparentálních rodin jsou k tomu otevřenější a taková identita by pro ně byla přijatelná. Jsou více genderově nekonformní a svobodnější ve svém sebeurčení.

V zahraničí i u nás přesto platí, že mnoho profesionálů a profesionálek s takovými zjištěními týkajícími se vývoje dítěte nejsou seznámeni. "Příliš často je to, co znají, zjednodušené nebo zastaralé a nebylo aktualizováno věrohodnějšími a odlišnějšími znalostmi" (Kelly, 2003, 52, překlad autor). Jak jinak si vysvětlit, že na rozdíl od zahraničních institucí, odborná veřejnost v ČR dokáže být velmi skeptická ohledně prospěchu dítěte vychovávaného lesbami nebo gayi, než prezentací osobních postojů a dojmů, místo odborných znalostí a zkušeností. Nové poznatky jsou přehlíženy a původní postoje jsou tradovány ze zvyku.

V ČR sice dlouhodobější srovnávací studie nejsou, ale výzkumy homoparentality se zabývají psychologka Eva Polášková (2009), socioložka Kateřina Nedbálková (2011) a antropoložka Věra Sokolová (2004 a 2009). Zatímco první dvě autorky se zabývaly lesbickým

rodičovstvím, Sokolová se zaměřila na gay otcovství, respektive postoje gayů k němu. Důvodem je možná to, že rodiny gayů si velmi chrání své soukromí a je potíží je kontaktovat do výzkumů. Přesto i analýzy těchto postojů u gayů a v celé společnosti jsou velmi výstižné. Sokolová (2009) poukázala také na dvojí neviditelnost, kterou gay otcové zakouší v rámci odborných studií. Homoparentalita stále zřetelně vypadává z odborných textů, a z tématu rodičovství zase vypadávají muži. Gay otcové tak jednak vypadávají z debat o otcovství, protože jsou homosexuálové, a jednak vypadávají z debat o homoparentalitě, protože jsou muži.

Nicméně i přes to je faktem, že lesbických rodin je zřetelně více, než rodin gay mužů. Konkrétní údaje o dětech v GL rodinách (přestože ve skutečnosti čísla budou vyšší) můžeme získat z Českého statistického úřadu (24. října 2013) ze Sčítání lidu, domů a bytů v roce 2011. Celkově v domácnostech čítajících jednu rodinu, která byla podle dat ze sčítání tvořena registrovanými partnery (uvedlo 2 243 osob), žilo celkem 46 závislých dětí. V domácnostech tvořených partnery stejného pohlaví, kteří uvedli, že spolu žijí ve faktickém partnerství (8 112 osob), pak žilo 879 dětí.

Zatímco dříve děti v homoparentálních rodinách pocházely spíše z předchozích vztahů a manželství, dnes se děti spíše rodí přímo do takových rodin. Druhým rysem je fakt, že více dětí je v lesbických rodinách. Zatímco pro ženy přeci jenom možnosti stát se matkou jsou snazší a pestřejší, muži tradičně bývají odkázáni spíše na adopce. V České republice muž nebo žena může individuálně adoptovat dítě bez ohledu na svou sexuální orientaci (nicméně je to spíše hypotetická možnost, než reálná). Společná adopce páru je umožněna pouze sezdáným manželům. Naopak pár stejného pohlaví, který svůj vztah institucionalizuje, paradoxně přichází i o možnost adopce individuální. Společné adopce párů stejného pohlaví možné nejsou ani v případě, že pár společně vychovává dítě/děti jednoho z partnerů/ek. ČR neuznává ani společné adopce uzavřené v zahraničí (kdy jeden z partnerů má české občanství a dítě tak hypoteticky má v ČR příbuzné) a označuje tento stav za „narušení veřejného pořádku“.

I možnost pěstounství je v ČR spíše hypotetická, než reálná a to přesto, že pěstounství nebrání ani registrované partnerství. Dr. Petra Winnette (ředitelka NATAMA - Institut náhradní rodinné péče) zažila do deseti stejnopohlavních párů žádajících o pěstounství, ale ani jeden nevydržel proceduru, kdy musely čelit předsudkům, stereotypům a nepřijímajícím postojům

konkrétních lidí v konkrétních institucích (osobní sdělení 10. 12. 2013). V ČR je tak známý jen jeden mužský registrovaný pár, který získal do pěstounské péče dva chlapce s těžkým fyzickým a duševním handicapem.

U žen bývá přirozenou volbou oplodnění prováděné spermatem anonymního dárce na klinice, nebo dárce, kterého si našly samy - opět buď na klinice, nebo v domácích podmínkách. Právě zde bývá klíčové rozhodování, zda dárce bude anonymní či znám (a jako roli vůči dítěti a rodině bude mít). V ČR zákon v případě asistované reprodukce reprodukuje a hlídá hranice vymezující tradiční vnímání rodiny – nárok na asistovanou reprodukci má „pár“, kde je „partner/muž“ neplodný a je tedy poskytnuto sperma dárce. Chybí-li mužský partner zcela, nemá žena na tuto asistovanou reprodukci nárok, pokud alespoň formálně uvedenou podmínku nesplní (tento muž ale nemusí být po narození dítěte zapsán v rodném listě).

Zdá se, že zatímco heterosexuální páry, které počaly pomocí dárce, tuto skutečnost z velké většiny před dětmi tají (např. Golombok, Brewaeys et al., 2002; Golombok, MacCallum et al., 2002, in Short, Riggs, Perlesz, Brown, Kane, 2007), páry stejného pohlaví naopak standardně o tomto se svými dětmi mluví (např. McNair, 2004, in Short et al., 2007). Williamsův institut (Goldbeg, Allen, 2013) zase uvádí, že děti (studie se účastnili dospívající ve věku 19-29 let) lesbických rodiček jsou spokojené s úrovní vztahů s mužskými dárce a některé s nimi chtějí udržovat nějaký kontakt, přestože o nich nepřemýšlí jako o otcích. Většina dospívajících vnímá dárce jako „jen dárce“, ale i pro ty, kteří je berou za součást rodiny, nebo přímo za třetího rodiče, jsou terciární oproti primárnímu rodičovskému páru matek.

Na pomezí, mezi výlučnou strategií žen a mužů je sdílené rodičovství. Např. rodičovské páry lesbických žen a gay mužů (nebo dárce) se mohou domluvit na společném rodičovství a na rolích, jaké budou v životě dítěte zastávat. Dítě tak může mít čtyři rodiče (dva biologické rodiče a dva sociální). Zvláště v současné době máme četné tzv. rekonstituované rodiny, kdy i oba partneři mohou mít další děti z předchozích vztahů, které tak mají další rodiče mimo daný partnerský vztah. Přestože pro naši kulturu, zaměřenou tradičně na biparentální rodinu s idealizací biologického rodičovství, je multiparentální model možná exotický, v jiných kulturách je běžný. Jsou kultury, kde dítě vychovává matka a její bratři, strýcové dítěte, zatímco biologický otec nemá být příliš angažovaný. V jiných kulturách platí africké přísloví, že na výchovu dítěte je potřeba celá vesnice, a děti pak identifikují více rodičovských párů (aniž by biologičtí rodiče byli těmi primárními). Rodiny leseb a gayů právě jsou

charakteristické tím, že pojem rodina a příbuzenství rozšiřují za běžné hranice pokrevních a právních vazeb. Proto se v této souvislosti mluví i o tzv. rodinách zvolených (families of choice), které jsou založené na volně (ve smyslu vůlí) vybraných rodinných vztazích a zahrnují přátele a bývalé partnery, stejně jako příbuzné a současné partnery. Ale ani v naší kultuře není multiparentalita a sdílené rodičovství tabu. Holandské ministerstvo spravedlnosti v roce 2013 ustanovilo komisi, která by měla vést k uznání LGBT+ rodin s třemi a více rodiči (McCormick, 7. února 2013). To v kanadské Britské Kolumbii už první holčička má od roku 2014 oficiálně tři rodiče – dvě lesbické mámy a tátu, který byl dárce (Rolfson, 6. února 2014). A tak, zatímco Česká republika mnohdy neumožní zapsat druhého rodiče svým způsobem jen proto, že pro něj není kolonka na formuláři, v Kanadě začali vydávat nové formuláře, kam se vejdou minimálně čtyři rodiče.

Spíše pro mužské páry je možnost využít tzv. náhradní (surogátní) matky. U nás tento institut oficiálně neexistuje a legislativa s ním počítá jen ve výjimečných případech. Dle českých zákonů je matkou ta, která dítě porodí (bez ohledu na to, že třeba vajíčko mohlo pocházet od jiné dárkyně a dítě tak fakticky není geneticky příbuzné). Kontroverzní otázkou také bývá finanční kompenzace nákladů s tím spojených (tedy zda by surrogátní mateřství mělo být bez nároku na finanční kompenzaci či ne).

Kromě toho, že ani jedna studie nikdy neprokázala horší psychologické přizpůsobení dětí ve stejnopohlavních rodinách, překvapivější je, že děti z takových rodin dokonce mohou prospívat i lépe. Např. výzkum Kalifornské univerzity v San Francisku zkoumající lesbické rodiny od roku 1986 uvedl, že děti leseb si ve společnosti i ve škole vedly lépe a byly méně agresivní než děti v různopohlavních rodinách (Joelving, 7. června 2010). Obvykle právě lesbické rodiny vycházejí ve srovnání s ostatními nejlépe (s tím, že studie jsou založeny nejen na validizovaných dotaznících pro rodiče či děti, nebo pro okolí, ale i na přímém pozorování a laboratorních experimentech). Nicméně je nutné podotknout (jak bylo naznačeno výše), že mnohé výzkumy jsou vedeny výhradně s nimi (např. získáváním výzkumného vzorku z řad klientů kliniky asistované reprodukce poskytne páry lesbické, heterosexuální, ale ne mužské), nebo gay rodiny bývají zastoupeny ve znatelně menším počtu. Spolu s australskou studií Univerzity Melbourne (McCormick, J. P., 20. července 2013) můžeme ale prohlásit obecně, že pokud se děti z homoparentálních rodin nějak lišily od rodin s rodiči různého pohlaví, tak to bylo v tom, že byly obecně spokojenější, co se týká fyzického i duševního zdraví, jejich interakcí s ostatními a jejich vztahu s rodiči či rodinné soudržnosti.

Nasnadě je otázka, čím to je. Jedním z klíčových faktorů je ten, že děti v homoparentálních rodinách jsou velmi plánované. Děti se „nepřihodí“, ale plánují, a to nejen ve smyslu zda mít či nemít děti a kdy je vhodná doba. Především zvažování strategií a okolností jak dítě do takové rodiny přijde, jakou kdo v jeho výchově bude mít roli, zajištění sociální podpory, jsou důležitá rozhodnutí a náročné procesy. Vysoká motivovanost a soudržnost lesbického rodičovského páru přitom zůstává zjevná i při vyrovnávání charakteristik párů ve studiích – např. tím, že se srovnávají pouze páry využívající služby (stejně) kliniky asistované reprodukce, kde se i u heterosexuálních párů tedy předpokládá značná míra motivace, aby prošly takovýmto (fyzicky, emočně i finančně) náročným procesem.

Další klíčovou charakteristikou stejnopohlavních párů bývá vyrovnanější rozdělení rodičovských kompetencí a péče o domácnost, což má pozitivní vliv na kvalitu partnerského vztahu rodičů i na blaho dětí. Celkově pak gay a lesbické rodičovské páry mají tendence být k dětem vnímavější a více na ně zaměřené (Short et al., 2007, 13). Stabilita, soudržnost a spolupráce či rovnostářské rozdělení rolí jsou rysy, kterými se projevují homoparentální rodiny ve srovnání s heterosexuálními páry. Konkrétně jde o spolupráci biologického rodiče a partnera/partnerky, tedy sociálního rodiče. Podle výzkumů pak lesbické ženy „vykazují větší míru synchronicity a kompatibility v rodičovství, neboť v rámci páru se sociální matky výrazně častěji (než otcové z heterosexuálních párů, které počaly děti metodou umělého oplodnění) podílely na rodičovských praktikách a dovednostech“ (Nedbálková 2011, 34). Konkrétní projev zachycují např. Vanfrauseen, Ponjaert-Kristoffersen a Brewaeys (2003, in in Short et al., 2007, 16) tím, že v lesbických rodinách, které zkoumaly, děti nevykazovaly preference ve vztahu k jednomu z rodičů, oproti většině dětí heterosexuálních rodičovských párů, které, pokud chtěly mluvit o citových věcech, dávaly přednost matkám.

Je potřeba podotknout, že to neznamena, že rodiče stejného pohlaví by byli homogenní a stejní. Naopak je možné se domnívat, že partneři a partnerky ve stabilních párech jsou odlišní (např. co se týká demografických charakteristik - viz Andersson, G., Noack, T., Seierstad, A., Weedon-Fekjær, H., 2004). Odlišnost je v tom, že zatímco u rodičovských párů odlišného pohlaví se role dělí více podle tradičního genderového schématu, páry stejného pohlaví mají potenciál (ne nutně využitý) vyjednat role více individuálně a rodičovské aktivity rozdělit více rovnoměrně bez ohledu na gender. Přestože takové vyjednávání může být náročné (Andersson et al., 2004) oproti tomu, když se pár řídí v podstatě předepsaným očekáváním, v zásadě takové páry nakonec vyjadřují větší pohodu. Tato pohoda se následně ukazuje jako klíčový

faktor ovlivňující pohodu dítěte (ne konkrétní genderové rozdělení rodičovských kompetencí).

Pokud se cíleně podíváme na adopce, opět zjistíme, že gender či sexualita nehrají roli jako prediktor přizpůsobení dětí. Goldberg a Smith (2013) jako klíčové faktory následného prospěchu dětí identifikovali připravenost žadatelů a míru jejich depresivity.

Výzkumy rodin (Short et al., 2007) můžeme shrnout v tom duchu, že vývoj a prospěch dětí v rodinách neovlivňuje zásadně struktura rodiny sama o sobě (gender, sexualita, počet rodičů nebo jejich rodinný stav – míra institucionalizace jejich soužití), ale procesy v rodině (jako kvalita rodičovství a vztahy v rámci rodiny). Biblarz a Stacey (in Short et al., 2007), na rozdíl od obecného povědomí, uzavírají, že studie neprokazují, že ideálním rodinným uspořádáním ve vztahu k prospěchu dětí je výchova v rámci institucionalizovaného manželství matky a otce. Není důkaz, že by ideálním rodičovským párem byla genderová kombinace muže a ženy. Rodiny, kde děti opravdu prospívaly nejlépe, se bez ohledu na uspořádání vyznačovaly nepřítomností konfliktů, vysokou mírou spolupráce, důvěrou a soudržností, vřelostí a péčí, vysokou mírou sociálních spojení a podpory (Short et al., 2007, 8).

V prosinci 2013 uspořádala Platforma PROUD a Katedra psychologie PedF UK kulatý stůl na téma Homoparentální rodiny. Přítomny byly i matky vychovávající děti se svými partnerkami. Jeden z mých postřehů byl, že pomáhá otevřenost – otevřenost v rodině i otevřenost rodiny vůči okolí. Přistupují-li rodiče a rodičky k formě dané rodiny jako k přirozené, děti mají dostatek sebevědomí, aby tento postoj přijaly také. V sociálním okolí pak řeší úplně jiné starosti, než že mají rodiče stejného pohlaví. Traduje se obava dospělých, že děti budou mít v sociálním prostředí problémy – když ne ve školce, tak na prvním stupni, když ne tam, tak na druhém atd. Děti tyto obavy svými životy vyvracejí a odhalují spíše projekce nás dospělých (dětí problém nemají, má ho třeba učitelka). Druhým postřehem bylo téma důvěry – důvěry v děti, které se samy přizpůsobí, vyznají se ve své rodině, najdou si pojmenování a mění ho dle kontextu (např. za přítomnosti obou matek, nazývá dítě jednu křestním jménem, jinak jako mámu, nebo jiné dítě používá pro obě rodičky oslovení „mámo“ a čeká, kdo přijde.). Děti nejen že berou homoparentální rodinu za vlastní, ale dovedou těžit z jejího jedinečného potenciálu: „*Tohle ti tvoje máma ale zakázala.*“ Dítě: „*Ale jenom jedna.*“

Děti, jejichž rodiče jsou neheterosexuální (LGBTIQ+), nejsou z nějaké podstaty znevýhodněny oproti dětem z rodin heterosexuálních rodičů. Ve skutečnosti se jim docela dobře daří. Ve skutečnosti jedinou opravdovou nevýhodou, které čelí, jsou neuvědomělé stereotypy, zbytečné předsudky a neomluvitelná diskriminace. Ti, co takové rodiny kritizují, více než jen nepomáhají – skutečně děti v těchto rodinách poškozují. Pokud by naší prioritou byl opravdu „zájem dítěte“, můžeme se přestat zabývat genderem rodičů a zaměřit se na to, abychom se ujistili, že všechny rodiny dostanou takovou podporu a prostředky, které potřebují. V podstatě jde o společensky konzervativní hodnoty, ne radikální. Pokud hledáme jednoduché vodítko, podle kterého sledovat zájem dítěte, pak si ze všech studií můžeme všimnout, že klíčovým faktorem prospěchu dětí jsou šťastní rodiče.

Literatura

- 1) Andersson, G., Noack, T., Seierstad, A., Weedon-Fekjær, H. (2004). Divorce-Risk Patterns in Same-Sex „Marriages“ in Norway and Sweden. Paper for the PAA 2004 Annual Meeting in Boston, April 1-3, 2004. Dostupné na http://www.uni-koeln.de/wiso-fak/fisoz/conference/papers/p_andersson.pdf
- 2) Cooper, L. & Cates, P. (2006). *Too high a price: The case against restricting gay parenting*. New York: American Civil Liberties Union Foundation.
- 3) Český statistický úřad. (24. října 2013). *Analýza: Partnerské svazky osob stejného pohlaví v České republice a v Evropě*. Získáno 31. října 2013 z <http://www.czso.cz/csu/csu.nsf/informace/csav102413.doc>
- 4) Goldberg, A. E., Allen, K. R. (2013). Donor, Dad, or...? Young Adults with Lesbian Parents' Experiences with Known Donors. *Family Process*, 52(2), 338–350. Dostupné na: <http://williamsinstitute.law.ucla.edu/press/press-releases/press-release-goldberg-allen-fp-2013/>
- 5) Goldberg, A. E., Smith, J.A. Z., (2013). Predictors of Psychological Adjustment in Early Placed Adopted Children With Lesbian, Gay, and Heterosexual Parents. *Journal of Family Psychology*. American Psychological Association, 27(3), 431–442.
- 6) Joelving, F. (7. června 2010). Children of lesbian couples do well in school, life. Získáno 14. 2. 2014 z <http://www.reuters.com/article/2010/06/07/us-children-lesbian-idUSTRE6562KX20100607>
- 7) Kelly, J. B. (2003). Parents with enduring child disputes: Focused interventions with parents in enduring disputes. *Journal of Family Studies*, 9, 51-62.

- 8) Nedbálková, K. (2011). *Matky kuráže. Lesbické rodiny v pozdně moderní společnosti*. Praha - Brno: Slon.
- 9) McCormick, J. P. (7. února 2013). Dutch government to commission report recognising LGBT families with three or more parents. Získáno 14. února 2013 z <http://www.pinknews.co.uk/2013/02/07/dutch-government-commissions-report-recognising-lgbt-families-with-three-or-more-parents/>
- 10) McCormick, J. P. (20. července 2013). *Study finds that children of gay parents are generally happier than those with straight parents*. Získáno 20. srpna 2013 z <http://www.pinknews.co.uk/2013/07/20/study-finds-that-children-of-gay-parents-are-generally-happier/>
- 11) Polášková, E. (2009). *Plánovaná lesbická rodina*. Brno: Masarykova univerzita.
- 12) Rolfsen, C. (6. února 2014). *Della Wolf is B.C.'s 1st child with 3 parents on birth certificate*. Získáno 14. února 2014 z <http://www.cbc.ca/news/canada/british-columbia/della-wolf-is-b-c-s-1st-child-with-3-parents-on-birth-certificate-1.2526584>
- 13) Short, E., Riggs, D. W., Perlesz, A., Brown, R., Kane, G. (2007) *Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender (LGBT) Parented Families*. A Literature Review prepared for The Australian Psychological Society. Melbourne: The Australian Psychological Society. Dostupné na: <http://www.psychology.org.au/Assets/Files/LGBT-Families-Lit-Review.pdf>
- 14) Sokolová, V. (2004). Gay a lesbické rodičovství, homosexuální rodina a genderové aspekty netolerance k homosexualitě. In *ABC feminizmu*. Brno: Nesehnutí. Dostupné také na: <http://lgbt.poradna-prava.cz/clanky-zpravy-a-diplomove-prace/genderove-aspekty-netolerance.html>
- 15) Sokolová, V. (2009). Otec, otec a dítě: Gay muži a rodičovství. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 45(1), 115–145. Dostupné na: <http://sreview.soc.cas.cz/cs/issue/4-sociologicky-casopis-czech-sociological-review-1-2009/10>

**NÁHRADNÍ RODINNÉ PÉČE A OSVOJEJÍ DLE NOVÉHO
OBČANSKÉHO ZÁKONÍKU, SROVNÁNÍ S DOSAVADNÍ PRÁVNÍ
ÚPRAVOU**

**FAMILY FOSTER CARE AND ADOPTION ACCORDING TO THE
NEW CIVIL CODE IN COMPARISON WITH THE PRESENT AND
ANTECEDENT LEGISLATIV**

Hana NOVÁ

Obvodní soud pro Prahu 8, HNova@osoud.pha8.justice.cz

Abstrakt: *Formy náhradní rodinné péče – prameny práva – NOZ – Nový občanský zákoník, zákon o rodině, občanský soudní řád, zákon o zvláštních řízeních soudních, zákon o sociálně-právní ochraně dětí:*

- *svěření dítěte do výchovy třetí osoby a změny, které přinesl NOZ s účinností od 1. 1. 2014, role orgánů sociálně-právní ochrany dětí a role soudu*
- *Pěstounská péče, pěstounská péče na dobu přechodnou, předpěstounská péče, klady a zápory současné právní úpravy*
- *Poručenství*
- *Osvojení nezletilých v klasickém pojetí náhradní rodinné péče*
- *Osvojení zletilých osob jako nového institutu v našem moderním právním řádu*

Abstract: *This reference paper is concerned with the forms of family foster care and it comes from following legal sources- The New Civil Code (NCC), family law, civic judicial order, law of special judicial proceedings, law of social legal children protection. This paper will be focused on following areas:*

- *To foster the child to the care of the third person and changes which come from the NCC valid since 1. 1. 2014, the role of social legal children protection authority and the role of trial*
- *Foster care, foster care for temporary time, pre-foster care, pluses and minuses of present legal legislation*
- *Guardianship*
- *Adoption of underage children in classic view of family foster care*

- *Adoption of legal age persons as the new institution in our modern legal order*

Klíčová slova: *biologický rodič, sociální rodičovství, nezletilé dítě, pěstoun, budoucí pěstoun, osvojitel, budoucí osvojitel, osvojenec, svěření dítěte do péče před osvojením, souhlas k osvojení, opatrovnictví, poručník.*

Keywords: *Biological parent, social parenthood, underage children, foster parent, to-be foster parent, adopter, to-be adopter, adopted child, to foster the child to the care before adoption, consent to adoption, guardianship, guardian.*

Úvod

Přijetím **nového občanského zákona**, č. 89/2012 Sb., došlo ke zrušení samostatného zákona o rodině a tím jaksi zčásti i samostatného odvětví rodinného práva, které se tak stalo opět po mnoha letech součástí práva občanského. Mohu bez nadsázky říci, že žádné jiné odvětví práva nebylo novým občanským zákonem (dále jen NOZ) zasaženo tolik, jako právě právo rodinné. Na straně druhé došlo přijetím **zákona o zvláštních řízeních soudních** k vynětí procesních pravidel též ve věcech rodinného práva z obecných ustanovení občanského soudního řádu, aby bylo zdůrazněno, že jsou řízení, která mají odlišný charakter a odlišnou filozofii od věcí občanského a obchodního práva. NOZ a doprovodná legislativa nabyla ke dni 1. 1. 2014 účinnosti a přináší změnu v tom, že hmotné právo sloučilo do jednoho předpisu občanské, obchodní i rodinné právo, zatímco procesní právo rodinněprávní věci – jakož i jiná nesporná řízení – vyčlenilo do samostatného předpisu.

Byla jsem zastáncem zachování samostatného zákona o rodině a tedy v jistém smyslu i samostatného rodinného práva z mnoha a mnoha důvodů, které plynuly z poznatků daných mou více než čtyřicet let trvající justiční praxí a zkušenostmi, které jsem během těchto let nabyla.

- 1) Rodinné právo (a zejména věci péče o nezletilé děti) má skutečné zásadně odlišný charakter od práva občanského a obchodního, jsou v jeho rámci projednávány velmi intimní osobní a osobnostní otázky, které nelze posuzovat stejným způsobem, se stejným přístupem, podle stejných pravidel, jako jiné věci občanského a obchodního práva.
- 2) V právu rodinném, a opět zejména při rozhodování o dětech, je zcela odlišné postavení účastníků, neboť dítě je velmi zásadním způsobem chráněno. Žádná jiná skupina osob

nemá v právu tak silnou ochranu, jakou dítěti poskytuje Úmluva o právech dítěte a dosavadní zákon o rodině. Všichni účastníci mají více či méně rovné postavení, ale nezletilé dítě má pozici zcela specifickou, je chráněno v každém ohledu, v každé jeho záležitosti a článek 3 Úmluvy povinnost ochrany nejlepších zájmů dítěte jasně deklaruje. Ani osobám zdravotně postiženým, ani osobám handicapovaným stářím, ani jiným skupinám osob, které též ochranu ze strany práva potřebují, neposkytuje právní řád takovou ochranu, jako nezletilým dětem.

- 3) Myšlenka vzniku samostatného rodinného předpisu vznikala již v třicátých letech minulého století, a jen příchod nacismu a válka způsobily, že k jeho přijetí došlo až po nástupu komunistického režimu, kdy v roce 1949 byl přijat zákon o právu rodinném č. 265/1949 Sb. Ten byl poznamenán jak moudrostí prvotních tvůrců, tak bohužel i socialistickým zdeformováním a zejména socialistickou terminologií. Přesto jej považuji v mnoha ohledech za průlomový a moderní právní předpis. Od té doby po celých 65 let existoval v našem státě samostatný rodinněprávní předpis, a to je již dlouhá tradice, která měla být respektována. Nikdy jsem se nesetkala v celé své právní praxi s tím, že by samostatnost rodinného zákona byla na škodu a komplikovala jak rodinné vztahy jako takové, tak rozhodování o nich. Jsem hluboce přesvědčena, že **v právu má být měněno vždy jen to, co nefunguje**, co se projevilo jako nedostatečně upravená nebo zastaralá právní úprava. **Rozhodně nemá být překotně měněno to, co naopak funguje a žádné problémy nepřináší**, a také proto jsem zastávala názor, že rodinné právo má být upraveno v rámci tradice odděleně.
- 4) Další, a podle mého přesvědčení nikoliv nepodstatný důvod pro zachování dosavadní systematiky práva byla určitá přehlednost zákona. Právě v rodinném právu, které se týká každého člověka v této společnosti, je nezbytné, aby právo bylo přístupné, aby se s ním mohl seznámit a porozumět mu každý, tedy ne pouze osoba s právnickým vzděláním. To zdůrazňuji nejen proto, že s rodinným právem pracují stovky sociálních pracovníků státních i nestátních institucí, pracovníci dětských domovů, atp., ale zejména proto, že alespoň základní vědomost o rodinném právu by měl mít každý občan v tomto státě - bez ohledu na vzdělání, na sociální zařazení, na způsob života, neboť každého se tato oblast práva velmi hluboce dotýká.

Je tedy nová právní úprava a zánik samostatného zákona o rodině pokrokem nebo krokem zpátky? Je to dobře nebo špatně? Ano i ne...

Jednak jsem přesvědčena, že úprava, která byla přijata novým občanským zákoníkem, není - pokud se jedná o systematiku zákona - ničím, co by bylo nepřekonatelné. Vnikne nepochybně řada publikací a výkladů, které pomohou novou právní úpravu zpřístupnit a vysvětlit. Bohužel nelze předpokládat, že určité nedostatky a nejasnosti odstraní judikatura nejvyšších justičních orgánů tak, jak tomu bylo před rokem 1992, neboť Nejvyšší soud České republiky neprojednává – až na výjimky dané ustanovením § 237 odst. 2 písm. b) o.s.ř. věci upravené zákonem o rodině.

Právo rodinné je upraveno zejména v části druhé NOZ, v ustanoveních §§ 655 až 975.

Rozhodně to však nejsou jediná ustanovení, která se týkají rodiny a dětí. Budu-li se zabývat pouze otázkami nezletilých dětí, je jejich postavení vymezeno kupř. též v ustanoveních § 30 až 37, v § 95 ohledně zásahu do integrity člověka, v ustanoveních o zákonném zastoupení a opatrovnictví - § 457 a následujících, v ustanoveních týkajících se svěřeneckého fondu - § 1448 až 1474, a dále v ustanoveních o právu dědickém, zejména v § 1526.

Pro účely tohoto článku se nelze zabývat celou oblastí rodinného práva a změnami, které NOZ přinesl. Rozhodla jsem se tedy zaměřit se pouze na jednu oblast, která je novými změnami a instituty nejvíce poznamenána, a tou je **o s v o j e n í**.

Právní úprava osvojení v NOZ a její srovnání s právní úpravou dosavadní:

Hned v úvodu budiž konstatováno, že nová právní úprava přinesla tři zásadní instituty osvojení. Zatímco dosavadní zákon o rodině upravoval pouze osvojení nezletilého, a to osvojení I. stupně – zrušitelné, a osvojení II. stupně – nezrušitelné, nová právní úprava přináší i možnost **osvojení zletilého**. NOZ však zakotvil tři druhy, tři možnosti osvojení, a to:

- a) osvojení nezletilého - § 794 až 845
- b) osvojení zletilého, které **je** obdobou osvojení nezletilého - § 845, 847
- c) osvojení nezletilého, které **n e n í** obdobou osvojení nezletilého - § 848 až 854.

Nevím, zda naše společnost tak naléhavě a zásadně potřebovala osvojení zletilých osob, a to do té míry, že bylo včleněno do NOZ, ale je nepochybné, že těmito institucemi byla prolomena tradice, v jejímž rámci bylo osvojení vnímáno jako určitý druh náhradní rodinné výchovy pro nezletilé děti. Nyní budou tedy osvojením řešeny i otázky majetkové a podnikatelské, jak bude uvedeno níže. Pouze čas ukáže, jak budou nové instituty využívány a zda potřeba jejich vzniku byla opodstatněná.

Nejprve se budeme zabývat **osvojením nezletilých**. Jak bude uvedeno níže, NOZ velmi výrazně **upevnil postavení soudu** v této oblasti a otázky, které dosud byly rozhodovány orgány sociálně-právní ochrany dětí, tedy orgány správními, bude moci napříště rozhodovat pouze soud. Současně NOZ **zvýraznil postavení samotného dítěte**, kterému byla nově dána určitá oprávnění, a to i v širší míře, než dospělým účastníkům řízení

Narozdíl od dosavadní právní úpravy NOZ vytváří v ust. § 794 **definici osvojení** jako přijetí cizí osoby za vlastní. Stanoví jako nezbytné, aby byl vytvořen předpoklad takového vztahu mezi osvojitelem a osvojencem, jaký je mezi rodičem a dítětem, nebo aby byly dány alespoň základy takového vztahu.

Nová právní úprava zachovává dosavadní vztah, kdy o osvojení může rozhodnout pouze soud - § 796, a to na návrh osoby, která chce dítě osvojit. Je tedy zachován princip daný ve většině evropských států, kdy je dáno pouze soudu, aby konstitoval tak vážný a celý další život ovlivňující vztah, jakým nepochybně osvojení je. (V některých jiných státech o osvojení rozhoduje municipální, tedy správní orgán, kupř. v Izraeli).

Podle ustanovení § 798 nesmí s činností související se zprostředkováním osvojení nikdo získat „**nepatřičný zisk**“ . Toto ustanovení se mi jeví jako velmi diskutabilní za situace, kdy zprostředkování osvojení je velmi podrobně upraveno zákonem č. 359/1999 Sb. o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů, a je svěřeno výhradně těm orgánům, které jsou v zákoně uvedeny, tedy orgánům sociálně-právní ochrany dětí. O zisku těchto orgánů za činnost, kterou vykonávají, nemůže být řeči ... Pokud zákon užije termín „nepatřičný zisk“, vyplývá z toho, že nějaký zisk může být „patřičný“, tedy přiměřený, což je v rozporu s naším a evropským pojetím zprostředkování osvojení a ani důvodová zpráva tento termín nikterak nevysvětluje.

Právní důsledky osvojení současný zákon o rodině vymezuje již v úvodním ustanovení § 63 jako vznik takového vztahu mezi osvojitelem a osvojencem, jaký je mezi rodiči a dětmi, a mezi osvojencem a příbuznými osvojitele poměr příbuzenský. Osvojitelé jsou nositeli rodičovské zodpovědnosti. Ustanovení o následcích osvojení a o rodičovské odpovědnosti (dříve zodpovědnosti) je v NOZ v § 832 a 833. Nově je zakotveno v ustanovení § 834, že je-li osvojeno dítě, které je rodičem, vztahují se účinky osvojení i na jeho dítě.

Na straně osvojitele jsou jako **předpoklady k osvojení** nově zakotveny i důvody a **pohnutky**, které jej k osvojení vedou. Zůstává zachována právní úprava dosavadní, dle níž se osvojitelem může stát pouze zletilá a svéprávná osoba, jejíž zdravotní stav ji nesmí omezovat v péči o osvojené dítě ve značné míře, dle nového ustanovení § 799 odst.2. Toto vymezení vnímám jako pozitivní změnu, neboť, jak je uvedeno v důvodové zprávě „postulát dobrého zdravotního stavu osvojitele by měl být v podstatě naplněn tak, že osvojitel netrpí chorobou, která je s rodičovskou rolí neslučitelná.“. Zdravotní stav dítěte by rozhodující vliv mít neměl nikdy, a pouze požadavek, aby o něm byli osvojitelé řádně a pravdivě informováni a srozuměni s ním, je správný a byl převzat z právní úpravy dosavadní.

Osvojiteli se mohou stát manželé nebo jeden z nich, výjimečně dle § 800 i jiná osoba. V tom případě soud rozhodne o tom, že z matriky se vypouští zápis o druhém rodiči. Dosavadní právní úprava v tomto směru byla zcela převzata, včetně toho, že zákon neumožňuje společné osvojení u registrovaných partnerů ani jiných osob, které nežijí v manželském svazku. Stejně jako v zákoně o rodině se stanoví, že mezi osvojencem a osvojitelem musí být přiměřený věkový rozdíl, nově se vymezuje, že tento rozdíl by neměl být menší než šestnáct let, jakkoliv NOZ připouští dle § 803 výjimku z této zásady.

NOZ přinesl jednu velmi významnou a dle mého přesvědčení pokrokovou a pozitivní změnu: V ustanovení § 804 stanovil, že osvojení je vyloučeno mezi osobami spolu příbuznými v přímé linii a mezi sourozenci. **To však neplatí v případě náhradního mateřství.** Náhradní neboli surrogátní mateřství znamená situaci, kdy nějaké ženě je implantováno oplodněné vajíčko jiné ženy a ta dítě donosí a porodí. Dle současného ustanovení § 50a zák. o rodině a § 775 NOZ je matkou dítěte žena, která ho porodila a postavení dárkyně oplodněného vajíčka ve vztahu k narozenému dítěti je nutno následně právně upravit. Jako nejvhodnější a nejprůpustnější forma je jeví právě osvojení. Dlužno uvést, že v České republice, na rozdíl od mnoha jiných států, náhradní mateřství nebylo dosud upraveno právem vůbec, jakkoliv je tento medicínský postup legálně vykonáván, zejména u žen, které mohou otěhotnět, avšak ze zdravotních důvodů – např. pro onkologická nebo jiná onemocnění – nejsou schopny dítě donosit a porodit. Je mimo jakoukoliv pochybnost, že současná společenská situace právní úpravu této oblasti vyžaduje, a NOZ s takovou možností předem počítá.

Stejně jako v dosavadní právní úpravě se k osvojení dle § 809 NOZ vyžaduje zásadně **souhlas rodičů**, byť se zákonem přesně vymezenými výjimkami.

Přesto NOZ přináší mnoho velmi zásadních změn:

- 1) Souhlas s osvojením musí rodič dát dle § 810 osobním prohlášením **vůči soudu**. Toto prohlášení musí splňovat obecné náležitosti právního jednání a je-li omezeno na splnění podmínky nebo časově omezeno, nepřihlíží se k němu. Jediným orgánem, který bude moci přijmout prohlášení o tom, že rodič uděluje souhlas s osvojením svého dítěte, tedy bude napříště toliko soud. Dosavadní právní úprava, dle níž toto prohlášení přijímaly orgány sociálně-právní ochrany dětí, je tedy zásadně změněna. Soud je povinen dříve, než se rodič vyjádří, poučit jej o podstatě a důsledcích jak takového prohlášení, tak i osvojení samotného. Zákonodárce byl veden úvahou, že se jedná o velmi zásadní a život navždy ovlivňující prohlášení, kdy zárukou správného poučení a postupu je soud. Jedná se totiž o právní jednání sui generis, musí být konkrétní a určité, nesmí být nikdy učiněno pod nátlakem nebo v tísní, musí být informované a pouze takové prohlášení může mít ty právní důsledky, které k němu zákon váže.
- 2) Tento souhlas dle § 816 pozbude účinnosti, nedojde-li k osvojení dítěte do šesti let ode dne, kdy byl dán.
- 3) Souhlas k osvojení je vyžadován od matky nejdříve šest týdnů po narození dítěte a v tomto směru byla dosavadní právní úprava zachována. Otec může dát souhlas k osvojení bezprostředně po narození dítěte, neboť u něj nepřichází ochrana zdravotního a zejména duševního stavu matky v době šestinedělí v úvahu. Pokud by však kterýkoliv z rodičů udělil souhlas s osvojením jejich dítěte před uvedenou časovou hranicí, soud by k němu nepřihlédl.
- 4) NOZ zakotvil ještě další velmi významnou změnu, která je však dle mého přesvědčení velmi diskutabilní a spíše **negativní**: V ustanovení § 811 zakotvil věkový limit pro možnost udělení souhlasu rodičů k osvojení na **šestnáct let**. Dle názoru tvůrců zákona je souhlas k osvojení vrcholně osobní projev vůle a jeho právní následky není osoba, mladší šestnácti let, schopna správně posoudit a vyhodnotit. Dosavadní praxe spočívala v tom, že soud sám po předchozím šetření (kupř. pohovorem s nezletilým rodičem, s jeho rodiči, zprávami sociálních, školských nebo zdravotních orgánů, spoluprací s psychologem nebo jinými důkazy) posoudil schopnost mladého rodiče pochopit a vyhodnotit důsledky takového prohlášení. Zásadně jsem nesouhlasila s danou věkovou hranicí, která nemá oporu v žádném jiném právním předpisu. Měla být zachována možnost soudu – a soudce – posoudit každý jednotlivý případ dle jeho jedinečnosti a specifík, protože každý člověk a tedy

každý i nezletilý rodič je jiný a má jiné osobnostní předpoklady, jiné výchovné zázemí, jiné chápání sociálních a rodinných vazeb atp. Právní stav vytvořený NOZ (em) přinese situace, kdy mladí rodiče, kteří nemohou a nechtějí o své dítě pečovat a nemají ani podmínky, ani vztah k dítěti a motivaci k péči o něj, nebudou moci prohlásit, že souhlasí s osvojením dítěte, a pokud se dítěte neujmou jiní členové širší rodiny, bude dítě čekat na možnost souhlasu s osvojením buď do té doby, než jeho rodičům bude potřebných šestnáct let v ústavním zařízení, nebo v provizorní náhradní rodině, která však též nepřispívá zcela stabilitě jeho budoucích citových vztahů. Jakkoliv NOZ požadavku rychlosti vyřešení rodinněprávních vztahů takových dětí nepřikládá potřebnou váhu, jsem hluboce přesvědčena, že toto zdržení a takto vzniklé provizorium je v rozporu se zájmy dětí.

Zákonodárce byl veden požadavkem ochrany nezletilých rodičů. Ustanovení § 811 však zájmy nezletilých dětí – rodičů upřednostňuje před ochranou zájmů nezletilých dětí – miminek, která se nezletilým rodičům narodila. Vždy jsem zdůrazňovala, že je nutné postavit zájmy obou těchto skupin na stejnou váhu, zodpovědně je posuzovat a tak danou složitou situaci vyřešit. Stanovení jednotné věkové hranice ji spravedlivě nevyřešilo a neumožní ani v budoucnu ji takto spravedlivě řešit.

Dosavadní právní úprava byla založena na principu, že rodičovská zodpovědnost náležela pouze osobě s plnou způsobilostí k právním úkonům. Bylo – a dosud i je - běžnou praxí, že pozbyl-li rodič způsobilost k právním úkonům, pozbyl též ze zákona rodičovskou zodpovědnost a jeho souhlas s osvojením dítěte nebyl vyžadován.

NOZ nově v ust. § 812 stanoví, že byla-li omezena svéprávnost rodiče, může ve věcech osvojení, včetně udělení souhlasu k osvojení, právně jednat pouze v rozsahu, ve kterém jeho svéprávnost omezena nebyla. Znamená to tedy ve svých důsledcích, že pokud bude soud posuzovat svéprávnost kterékoliv osoby, měl by dopředu posoudit též její možnost pochopit a zvážit důsledky případného osvojení a v rozsudku, týkajícím se svéprávnosti, tuto oblast zhodnotit a rozhodnout o ní. Pouze v takovém případě, bude-li v rozsudku o omezení svéprávnosti výslovně uvedeno, že osoba není schopna činit právní jednání související s osvojením dítěte včetně udělení souhlasu k němu, nebude soud rozhodující o osvojení, souhlas rodiče vyžadovat.

Souhlas rodičů může být dle § 817 **odvolán**, a to do lhůty **tří měsíců**, kdy byl dán, a též po uplynutí této doby, nebylo-li ještě předáno do péče osvojitele před osvojením, nebo je-li v zájmu dítěte, aby bylo se svými rodiči a soud předem o vydání dítěte do péče rodičů rozhodl.

Velkou pozornost věnuje NOZ též **souhlasu dítěte** s osvojením. Podle ust. § 805 a 806 nelze o osvojení rozhodnout ani bez souhlasu dítěte. Dosáhlo-li dítě věku **alespoň dvanácti let**, je třeba **vždy** jeho osobního souhlasu, ledaže je mimo jakoukoliv pochybnost, že takový postup vyžadující osobní souhlas dítěte, by nebyl v zásadním rozporu s jeho zájmy nebo pokud by dítě nebylo schopno posoudit důsledky souhlasu. U dítěte mladšího dvanácti let udělí dle § 807 souhlas s osvojením jeho jménem opatrovník, kterým soud zpravidla jmenuje orgán sociálně-právní ochrany dětí. NOZ doporučuje, je-li to možné, aby soud vyslechl osvojované dítě a vzal na jeho vyjádření zřetel vzhledem ke stupni jeho duševního vývoje.

Také **dítě může odvolat** svůj **souhlas s osvojením**, avšak - na rozdíl od rodičů – NOZ prodlužuje jeho lhůtu v § 808 až na vydání rozhodnutí o osvojení – tedy do právní moci rozsudku o osvojení. Toto oprávnění takto široce pojaté může být i kontraproduktivní vzhledem k častým neuváženostem a náladovosti zejména pubertálních dětí a je otázkou, zda je v jejich zájmu, aby kupř. bylo zmařeno osvojení dítěte osobami, které jen vyžadují plnění určitého řádu, povinností studijních i domácích, vyžadují určitou disciplínu, které se tak často děti v tomto věku vzpouzí, atp.

Mohou nastat situace, kdy **souhlas rodičů** s osvojením **nelze získat** nebo takový **souhlas se nejedná jako účelný a smysluplný**. Zákon o rodině tyto případy shrnul v ust. § 68 vymezil je na případy nezájmu. Tzv. velká novela zák. o rodině provedená zák. č. 91/1998 Sb., rozlišovala dva druhy „nezájmu“, a to nedostatek opravdového zájmu o dítě po dobu trvající nejméně šest měsíců před podáním návrhu, nebo absolutní absenci jakéhokoliv zájmu po dobu dvou měsíců po narození dítěte. Podmínkou přitom bylo, aby rodičům nebránila v projevení zájmu vážná překážka, přičemž posouzení této skutečnosti bylo na soudu.

Také NOZ předpokládá, že mohou obdobné situace nastat, avšak formuluje je širěji a podrobněji.

Podle ust. § 818 **není třeba k osvojení dítěte souhlasu rodičů** z důvodů **objektivních**, kterými jsou:

- rodič byl zbaven rodičovské odpovědnosti a zároveň práva dát souhlas k osvojení
- rodič není schopen projevit svou vůli nebo rozpoznat následky svého jednání nebo je ovládnout
- rodič se zdržuje na neznámém místě a toto místo se nepodaří soudu v součinnosti s dalšími orgány veřejné moci zjistit ani při vynaložení potřebné pečlivosti.

Jsou-li dány tyto skutečnosti u obou rodičů, soud jmenuje opatrovníka, popř. poručníka k souhlasu k osvojení. Objektivním důvodem je samozřejmě i již zmíněné omezení svéprávnosti s výslovným určením, že se jedná i o možnost udělit souhlas s osvojením dítěte dle § 812 NOZ.

Subjektivní skutečnosti spočívají v **nezájmu rodiče o dítě**. Ustanovení § 819 totiž stanoví, že k osvojení není třeba souhlasu rodiče, který zjevně nemá o dítě zájem, tedy, neprojevuje-li soustavně o dítě opravdový a tím trvale zaviněně porušuje své povinnosti rodiče. Podle ustanovení § 820 je nezájem rodiče o dítě zjevný, trvá-li alespoň tři měsíce od posledního projeveného opravdového zájmu. Zákon nově stanoví povinnost orgánu sociálně-právní ochrany dětí poučit rodiče o možných důsledcích jeho chování, a to pouze v případě, že v chování rodiče **nelze spatřovat hrubé porušování** jeho povinností. Od takového poučení musí uplynout alespoň tři měsíce, během nichž je sociální orgán povinen rodiči poskytnout poradenství a pomoc.

Lze tedy shrnout, že uvedené **poučení se n e v y ž a d u j e**, porušuje-li rodič své povinnosti hrubým způsobem nebo rodič opustil místo, kde se dříve zdržoval, aniž sdělil, kde se nyní zdržuje a nepodařilo-li se ani za tři měsíce zjistit místo, kde se nyní zdržuje. Soud o těchto skutečnostech i nadále bude rozhodovat ve zvláštním tzv. incidenčním řízení, jehož pravidla určuje nově schválený zákon o zvláštních řízení soudních.

NOZ nově stanoví v ust. § 822 a 831, že o osvojení dítěte nelze kladně rozhodnout, pokud někdo z příbuzných dítěte, který je ochoten a schopen o dítě pečovat, učiní v tomto smyslu návrh soudu. Obdobně v souladu se současnou úpravou NOZ v ust. § 830 stanoví, že nelze rozhodnout o osvojení, podá-li muž, který tvrdí, že je otcem osvojovaného dítěte, návrh na určení otcovství, dokud o tomto návrhu nebude rozhodnuto.

Další velmi významnou změnu NOZ přinesl v úpravě tzv. preadopční péče, kterou nazývá pojmem „**péče před osvojením**“. Tato péče nesmí skončit dle ust. § 829 odst.2 před uplynutím **šesti měsíců** a má trvat po dobu dostatečnou k tomu, aby mohlo být přesvědčivě zjištěno, že mezi osvojitelem a dítětem se vytvořil takový poměr, jaký je cílem a smyslem osvojení

Ust. § 823 však připouští možnost, aby bylo osvojované dítě předáno do péče budoucího osvojitele s jeho souhlasem ihned poté, kdy dali rodiče svůj souhlas s osvojením, popř. i dříve, jakmile to zdravotní stav dítěte dovolí. Bez ohledu na to, kdy bylo dítě do péče budoucího osvojitele fakticky předáno, nezačne se tato péče započítávat do doby péče před osvojením dříve, než uplynou **tři měsíce od udělení souhlasu rodičů s osvojením**. Je tomu tak proto, že rodiče mají možnost do tří měsíců od udělení souhlasu s osvojením svého dítěte tento souhlas odvolat. V této době, která se do péče před osvojením nezapočítává – tedy v době, kdy již mají budoucí osvojitelé dítě ve faktické péči, jakkoliv se tato doba nezapočítává do preadopční péče, mají budoucí osvojitelé dle § 823 odst.2 NOZ povinnost a právo o dítě řádně pečovat a chránit je. V záležitostech dítěte, které s touto péčí souvisí, mohou jednat, jen je-li toho nezbytně třeba.

Velmi pozitivní a prospěšná změna nastala dle § 825 NOZ v tom, že po uplynutí tří měsíců ode dne, kdy byl dán ze strany rodičů souhlas s osvojením, se pozastavuje výkon práv a povinností vyplývajících z rodičovské odpovědnosti a soud dítěti jmenuje poručníka, který je bude zastupovat v jeho právních vztazích. Jde tedy o pozastavení výkonu práv a povinností vyplývajících z rodičovské odpovědnosti ze zákona – žádné soudní rozhodnutí již nebude vyžadováno. Zákon současně přikazuje soudu jmenovat poručníkem orgán sociálně-právní ochrany dětí, ledaže byl již jiný subjekt jako poručník dítěte jmenován dříve.

Soud je povinen dle ust. § 827 NOZ před vydáním rozhodnutí o předání dítěte do péče před osvojením zkoumat vzájemnou vhodnost dítěte a osvojitele, se zaměřením na

- a) osobnost a zdravotní stav osvojitele i jeho sociální prostředí, zvláště bydlení a domácnost, jakož i schopnost osvojitele pečovat o dítě a jeho pohnutky k osvojení,
- b) osobnost a zdravotní stav dítěte, sociální prostředí, z něhož dítě pochází, jakož i jeho statusová práva,
- c) etnické, náboženské a kulturní prostředí dítěte a osvojitele,
- d) dobu, po kterou bylo dítě v péči osvojitele.

Současně, podá-li návrh jen jeden z manželů, je soud povinen zjistit, z jakého důvodu se druhý manžel k návrhu nepřipojil.

Pokud bylo dítě předáno do faktické péče budoucího osvojitele dle § 823 NOZ, považuje se jeho další péče za péči před osvojením a další rozhodnutí orgánu veřejné moci (tedy vlastně pouze soudu), se dle ust. § 828 nevyžaduje.

Právní postavení budoucího osvojitele NOZ vymezuje tak, že má stejné povinnosti a stejná práva jako „třetí osoba“, do jejíž péče je dítě svěřeno dle ust. § 953 až 957.

Nově a rozdílně od postavení třetí osoby, do jejíž péče bylo dítě svěřeno na základě shora uvedených ustanovení, NOZ upravuje **vyživovací povinnost** jak biologických rodičů, tak budoucích osvojitelů. V ust. § 829 výslovně stanoví, že dříve, než bude o osvojení rozhodnuto, musí být osvojované dítě **v péči osvojitele na jeho náklad**. Po dobu, v níž je dítě v péči osvojitele, se dříve stanovená vyživovací povinnost jiné osoby k dítěti (tedy včetně rodičů) **pozastavuje**, tedy rovněž ze zákona, bez nutnosti vydávat v tomto směru jakékoliv soudní rozhodnutí.

Současný zákon o rodině rozlišuje z hlediska **možnosti zrušení osvojení** tzv. osvojení zrušitelné, neboli osvojení I. stupně a tuto formu upravuje v ust. § 73, a tzv. osvojení nezrušitelné, neboli osvojení II. stupně upravené v ust. § 74 zák. o rodině. NOZ však řeší situaci dosti odlišně:

- a) Podle ustanovení § 840 lze osvojení z důležitých důvodů zrušit na návrh osvojitele nebo osvojence. Podá-li návrh jeden z nich, může se druhý k návrhu připojit. Osvojení však **n e l z e zrušit po uplynutí tří let od rozhodnutí o osvojení**, tedy ode dne, kdy rozsudek o osvojení nabyl právní moci. Z toho vyplývá, že každé osvojení – s výjimkou postupu dle § 844 (viz níže) je do této lhůty zrušitelné. Zákon však připouští výjimku, která tuto tříletou hranici prolomuje, a to v případě, že o osvojení bylo rozhodnuto v rozporu se zákonem. Právní důsledky zrušení osvojení jsou řešeny v ust. § 841, 842 v podstatě shodně, jako v dosavadní právní úpravě, jen s tím rozdílem, že majetková práva a majetkové povinnosti osvojence vzniklé před tím, než bylo osvojení zrušeno, nejsou zrušením osvojení dotčeny, tedy, že zrušení osvojení má důsledky jen do budoucnosti. Dále NOZ nově připouští, aby osvojenci, jehož osvojení

bylo zrušeno, byla dána možnost výběru, zda si ponechá příjmení, které získal osvojením, nebo zda se vrátí k příjmení předchozímu.

- b) I nadále je však ponechána možnost dle ust. § 844 rozhodnout na návrh osvojitele před uplynutím tří let od rozhodnutí o osvojení o tom, že osvojení je nezrušitelné. Důvodová zpráva v tomto směru zdůrazňuje, aby rodič dítěte, který dává souhlas k osvojení, byl řádně poučen i o možnosti změny osvojení na nezrušitelné, a tedy o zániku jeho jakékoliv možnosti k dítěti se jednou v budoucnu vrátit.

Konečně je nutno zmínit **zcela nové právní instituty**, které NOZ v oblasti osvojení zavádí:

a) Utajení osvojení

Podle ust. § 837 může osvojitel nebo osvojenec podat návrh soudu, aby osvojení a jeho okolnosti byly utajeny před rodinou původu dítěte. To obdobné platí pro utajení pokrevního rodiče a jeho souhlasu k osvojení. V případě, že soud o utajení osvojení rozhodl, může být rozhodnuto o jejich odtajnění, odůvodňuje-li to velmi závažná situace ohrožující osvojené dítě na životě nebo zdraví.

Zákonodárce se je vědom toho, že anonymita osvojení nemá být zdůrazňována a upravována, nicméně má být ponecháno jak na rodičích na straně jedné, tak na osvojiteli nebo dítěti na straně druhé, zda o utajení osvojení požádají na základě svých osobních specifických důvodů. Nad rámec tohoto výkladu budiž jen poznamenáno, že skutečnosti podléhající utajení, budou obsaženy v soudním spise, avšak tak, aby tato část spisu požívala zvláštní ochrany a nebyla přístupná. K tomu bude nutno změnit dosavadní vnitřní právní předpisy, kupř. kancelářský řád.

b) Dohled nad úspěšností osvojení

Vedle povinnosti zpravidla orgánů sociálně-právní ochrany dětí poskytovat poradenství služby spojené s péčí o osvojence, umožňuje NOZ v ust. § 839, aby soud i bez návrhu nad osvojitelem a osvojencem nařídil dohled na dobu nezbytně nutnou, jejíž délka bude v rozhodnutí určena. Tento dohled bude zpravidla vykonáván prostřednictvím orgánu sociálně-právní ochrany dětí.

Důvodová zpráva poukazuje na to, že v jiných státech je provádění následného dohledu a kontroly osvojení běžnou záležitostí, zaměřenou na ochranu práv a zájmů osvojeného dítěte. Pokud však důvodová zpráva odkazuje na srovnání s dohledem problémových

rodin dle stávající právní úpravy (§ 43 odst.1 písm.b) zák. o rodině, toto srovnání se nejeví zcela případné. Za situace, kdy výběr osvojitelů by měl být prováděn orgány sociálně-právní ochrany velmi pečlivě, opětovně přezkoumán soudem, osvojitelům je poskytováno velmi intenzivní poradenství a pomoc, nemělo by docházet k situacím, že i osvojitelská rodina se jeví jako problematická. Přesto mohou vzniknout situace, kterým nebylo možno odpovědným výběrem rodiny osvojitelů zabránit, kupř. zhoršení zdravotního stavu osvojitelů nebo osvojence, výchovné problémy osvojence, události, které nebylo možno předem předvídat atp., a v takových případech bude jistě nařízení dohledu namístě.

Nemělo by se nikdy jednat o sankční opatření nebo bezdůvodné vměšování se do rodiny osvojitelů ze strany orgánů veřejné moci, ale vždy o opatření zajišťující ochranu práv osvojeného dítěte v závažných případech.

Zcela nově je dle NOZ v našem současném rodinném právu obsaženo **osvojení zletilého**.

Základ spočívá v ustanovení § 846 NOZ, které zdůrazňuje, že zletilého lze osvojit (jen tehdy), není-li to v rozporu s dobrými mravy. Má jít dle důvodové zprávy o situace zcela výjimečné, které jinak než výslovným zákonným ustanovením – tedy úpravou statusovou - řešit nelze.

Zákon, jak již uvedeno, rozlišuje dvě formy, a to:

- osvojení zletilého, které **je obdobou** osvojení nezletilého, a
- osvojení, které **obdobou osvojení nezletilého není**.

1) Zletilého lze osvojit **pouze z důvodů** uvedených v **ust. § 847**, a to:

- a) přirozený sourozenec osvojovaného byl osvojen tímž osvojitelem,
- b) v době podání návrhu na osvojení byl osvojovaný zletilý,
- c) osvojitel pečoval o osvojovaného již v době jeho nezletilosti
- d) osvojitel hodlá osvojit dítě svého manžela.

Takto lze osvojit zletilého pouze v případě, že nedojde k rozporu se zájmem jeho pokrevních rodičů. Důvodová zpráva zdůrazňuje, že rodiče zletilého nepožívají takové ochrany, jako rodiče nezletilého, nicméně jejich zájem nelze pominout.

2) Při osvojení, které **n e n í** obdobou osvojení nezletilého, nevzniká dle ust. § 849 osvojení a jeho potomkům příbuzenský poměr vůči členům rodiny osvojitele a

nenabývají vůči nim žádných majetkových práv. Také osvojitel nenabývá žádných majetkových práv vůči osvojenci a jeho potomkům. Osvojenec a jeho potomci nepozbývají osvojením práv ve vlastní rodině. Osvojení, které n e n í obdobou osvojení nezletilého je možné dle § 848 pouze tehdy, není-li na újmu důležitých zájmů potomků osvojitele nebo potomků osvojovaného. O této formě osvojení může soud rozhodnout toliko z důvodů hodných zvláštního zřetele, pokud je to přínosné pro osvojitele a osvojence navzájem nebo alespoň pro jednoho z nich.

Důvodová zpráva odkazuje na právní historii, kdy možnost osvojit zletilého byla zrušena až zák. č.265/1949 Sb., a navazuje na ni, jakož i na právní úpravu některých jiných evropských států. Bude přicházet v úvahu dle úvahy zákonodárce především u osob, které nemají vlastní potomky, které nemají pokračovatele ve svém díle nebo u takových osob, které sice potomky mají, ale ti jim neposkytují náležitou pomoc v nemoci nebo ve stáří. Může jít také o situace, kdy již minulosti existoval mezi osvojitelem a zletilým osvojencem takový vztah, jaký je mezi rodičem a dítětem. Důvodová zpráva však upozorňuje i na nebezpečí zneužití tohoto institutu a v tomto směru poukazuje na nezbytnost důkladného soudního dokazování a na to, aby se soudy zaměřily i na toto možné riziko.

Není-li osvojovaný plně svéprávný, jedná za něho dle § 850 zákonný zástupce, popř. opatrovník, kterého k tomu jmenuje soud. Žije-li osvojovaný v manželství, může být osvojen jen se souhlasem manžela. Osvojení zletilého nemá dle § 851 vliv na jeho příjmení. Není však vyloučeno, aby zletilý osvojenec připojil příjmení osvojitele ke svému příjmení. Trvá-li jeho manželství, musí s tím souhlasit i jeho manžel.

Pokud se jedná o právní následky tohoto osvojení pro potomky osvojence, rozlišuje zákon v ust. § 852, zda se narodili osvojenci před osvojením nebo po osvojení. Osvojení má právní následky jen pro ty, kteří se narodili po osvojení, a vůči těm, kteří se narodili před osvojením, má právní následky pouze tehdy, jestliže k tomu dali svůj souhlas.

Zákon se dále zabývá úpravou vyživovací povinnosti. Dle § 853 vyživovací povinnost osvojence vůči jeho předkům nebo potomkům trvá nadále jen tehdy, nejsou-li jiné osoby, které mají vyživovací povinnost a jsou schopny této vyživovací povinnosti

dostát. Vyživovací povinnost vůči osvojení mají jeho předkové nebo potomci jen tehdy, není-li osvojitel s to své vyživovací povinnosti dostát.

Dědické nároky jsou v ust. § 853 odst. 2 upraveny tak, že osvojenec dědí po osvojiteli v první zákonné třídě dědiců, nevstupuje však v dědické právo osvojitele vůči jiným osobám.

V novodobé právní historii žádné zkušenosti s osvojením zletilého, bez ohledu na formu tohoto osvojení, neexistují. Teprve čas ukáže, jak časté budou případy osvojení zletilých osob, zejména ve skupině druhé, tedy dle § 848 a následujících, jaká byla společenská potřeba této právní úpravy a zejména, jak se k dané oblasti postaví právní praxe, s přihlédnutím k tomu, že neexistuje a ani nebude existovat sjednocující rozhodování Nejvyššího soudu.

Literatura

- 1) 89/2012 Sb. *Občanský zákoník*. (nedat.). Získáno 22. března 2014 z <http://portal.gov.cz/app/zakony/zakonPar.jsp?idBiblio=74907&nr=89~2F2012&rpp=15#local-content>
- 2) 292/2013 Sb. *Zákon o zvláštních řízeních soudních* (nedat.). Získáno 22. března 2014 z <http://www.sbirka.cz/POSL4TYD/NOVE/13-292.htm>

MOŽNOSTI VYUŽITÍ PROJEKTIVNÍ TECHNIKY „ZAKLETÉ KAMENY“ V PRÁCI S RODINOU

POSSIBILITIES OF USING THE PROJECTION TECHNIQUE „THE ENCHANTED STONES“ WITHIN FAMILY WORK

Petr ŠTÍPEK

Psychologická poradna Praha, petrstipek@gmail.com

Abstrakt: Příspěvek se snaží představit jednu z možných technik, užívaných v rodinné terapii. Jedná se o specifickou projektivní metodu „Zakleté kameny“. Ačkoli není tato technika ani zcela nová, ani neznámá, neexistuje na ni do dnešní doby žádná metodika, nikde není strukturovaně a srozumitelně popsána a nevěnuje se jí samostatně žádná kniha nebo článek. Snahou sdělení je metodu přiblížit, upozornit na některé její aspekty, vyzkoušet si ji a zažít na vlastní kůži. Na dokreslení budou použity příklady z terapeutické praxe. Cílem je popsat pouze jednu z možných variant práce s kameny. Variantu, která nevyčerpává všechny potenciál a všechny její možnosti. Nelze obsáhnout veškeré přístupy, nýbrž navrhnout a prezentovat jeden konkrétní, použitelný postup, jímž se lze v terapeutické práci nejen s rodinou řídit nebo inspirovat.

Abstract: This article is trying to introduce one of the possible technique used in family therapy. It is a specific projection method "the Enchanted Stones". Despite of the fact that this technice is not new even not unknown, there is no methodology for it, no its structured description, and no special book even article about it. The aim of this lecture is to introduce this method, to point out some of its aspects and to try it in practice. For better understanding the examples from therapeutic practice will be used there. The aim is to describe only one of the possible variants of working with "Stones". This variant cannot obtain all of its potential and all of its possibilities. It is not possible to obtain all of the approaches but one particular usable approach can be suggested and presented here. Thanks to that approach you can be led or inspired not only in family therapy techniques.

Klíčová slova: rodina, rodinná terapie, techniky a metody rodinné terapie, projektivní techniky, technika „Zakleté kameny“

Keywords: *family, family therapy, family therapy techniques and methods, projection techniques, the “Enchanted Stones” technique.*

Úvod

Mnohé metody rodinné terapie byly již úspěšně zpracovány a představeny odborné i laické veřejnosti. Jiné, ač rovněž hojně užívané, zatím své knižní zpracování nenašly. Jednou z posledně jmenovaných je i práce s kameny. Pro účely diplomové práce, z níž tento článek vychází, jsem techniku pojmenoval *Zakleté kameny (ZK)*.¹ Existuje v mnoha variantách a obměnách. Každý z terapeutů, který kameny ve své práci užívá, s nimi pracuje podle vlastních potřeb. V tomto příspěvku se pokusím načrtnout ucelený a strukturovaný způsob, jak je možno s technikou zacházet.

1. Popis metody

Práce s kameny je metoda, která umožňuje mapovat důležité dimenze rodinného fungování a usnadnit tím plánování a provedení terapeutických intervencí. Rodina tak může získat náhled na svou situaci, na své chování nebo na modely, které běžně ve svém fungování využívá. Princip externalizace, který se v rodinné terapii s dobrými výsledky hojně využívá je zde znázorněn kameny, do kterých lze projikovat jak jednotlivé osoby, tak modely chování nebo problémy. Kameny mají v tomto případě úlohu symbolického zastoupení.

Velkou výhodou *Zakletých kamenů* je skutečnost, že může být využívána ve všech formách terapie, a to jak v individuální, rodinné, párové, tak ve skupinové podobě.

2. Cíle

Práce s kameny by se dala rozlišit dle svých dvou hlavních cílů. Buďto se jedná o diagnostiku rodiny, s tím, že předpokládáme najít zdroj potíží nebo „třecích ploch“ v rodině. Na druhé straně může být naším cílem terapeuticky pomoci na základě pevně formulované zakázky a kontraktu, který si s rodinou na začátku spolupráce vytvoříme a vyjednáme.

Podle těchto dvou způsobů práce lze rozlišit dva cíle:

1. **diagnostický cíl**
2. **terapeutický cíl**

¹ V textu budeme volně střídát celého názvu *Zakleté kameny* i zkratky *ZK*.

Diagnostický cíl pojmáme v širším pojetí, a sice popsat základní strukturu a problematiku a možná problematická témata rodiny, bez další práce na tom, co s takto získanými vědomostmi konkrétně udělat.

Naproti tomu **terapeutický cíl** chápeme ve významu specifické práce, jak rodině co nejlépe pomoci ve zdravém, kvalitnějším a lepším fungování, v práci na vztazích a komunikaci v rodině a ve vybudování příjemnější rodinné atmosféry.

Uvědomujeme si, že při kvalitní práci se oba cíle spojují dohromady a na základě kvalitní diagnostiky můžeme navrhnout co možná nejefektivnější terapeutické intervence.

3. Techniky založené na podobném principu

Mezi podobné techniky jako jsou *Zakleté kameny* patří např. Ostrov rodiny, Mapa rodiny a Model rodiny vyvinuté pro terapeutické účely Zdeňkem Riegerem a Hanou Vyhnálkovou (Svoboda et al., 2009; Rieger, Vyhnálková, 1996). Dále pak přístupy, využívající pískoviště, loutek nebo modelíny a dvě specificky diagnostické metody, s nimiž lze velmi účinně pracovat i terapeuticky. První je tzv. FAST – test rodinného systému, jehož autorem je Thomase H. Gehring (2005). Druhou metodou je rodinný scénotest podle Staabsové (Krejčířová, 2009). V neposlední řadě i terapeutický přístup Rodinných konstelací (Prekopová, Hellinger, 2008) nebo práce s pískovištěm a další.

4. Postup

Práci se *Zakletými kameny* jsme pro přehlednost rozdělili do devíti základních kroků.

- **Krok č. 1: Představení metody a souhlas klienta s prací s kameny:**

Na začátku je vhodné předběžně vysvětlit důvody pro práci nebo dát návrh na experiment. Záleží na okolnostech a na dané rodině. Některé rodiny či někteří členové mají z podobných technik přirozené obavy.

- **Krok č. 2: Výběr kamenů:**

Výběr kamenů je doprovázen instrukcí, která je modifikována podle toho, kdo bude *Zakleté kameny* rozestavovat (zda jeden člen rodiny, všichni členové rodiny dohromady nebo všichni členové rodiny zvlášť na samostatných místech). Každá z těchto instrukcí bude navržena a detailně popsána níže.

- **Krok č. 3: Otázka koho které kameny představují a proč byl vybrán pro konkrétní osobu konkrétní kámen:**

V tomto bodě lze sledovat, zda nebyl některý ze členů rodiny zapomenut a nebyl mu přidělen kámen. Při zjišťování, proč byl zrovna tento konkrétní kámen vybrán pro tuto

osobu, můžeme často narazit na odpovědi typu: „Nevím, prostě se mi líbil...“ apod. Nechceme-li se s podobnou odpovědí spokojit, můžeme se ptát např. následovně: „Mohu se zeptat, jak byste tento kámen popsal?“, „Co vás na tomto kamenu zaujalo?“ nebo „Co byste mi o tomto kamenu mohl říct?“ aj.

- **Krok č. 4: Instrukce na rozestavění kamenů:**

Jednotlivé instrukce budou samostatně probrány níže, vždy společně s možnostmi, jak lze kameny rozestavovat. Instrukce vybíráme podle toho, na jaká témata se chceme s rodinou zaměřit.

- **Krok č. 5: Samotná práce s kameny:**

Zde existuje mnoho rovin, které můžeme sledovat a témat, na něž se lze po dohodě s rodinou zaměřit. Některé z těchto momentů budou podrobně probrány a popsány v dalším textu.

- **Krok č. 6: Ukončení práce:**

Ukončení práce se *Zakletými kameny* bychom měli plánovat s dostatečným předstihem před koncem samotného sezení. Je to potřeba především k tomu, abychom měli dostatek času k prodiskutování metody, k tomu, jaké to pro každého člena bylo, zda nezůstávají nějaké nepříjemné či tíživé momenty, které bychom měli ještě „ošetřit“ apod.

- **Krok č. 7: Závěrečný rituál „Odčarování kamenů“:**

Jedná se o podobný princip, který je známý z práce Virginie Satirové. Ta byla jednou z prvních, ne-li zcela první, kdo tento motiv ve své práci s rodinami s úspěchem užíval. V zásadě jde o jednoduchý rituál „Odčarování kamenů“. Cílem je, aby se všechny projekce, které se za sezení vytvořily a vložily do kamenů, opět rozplynuly a aby kameny přestaly symbolizovat jednotlivé osoby a staly se znovu neživým předmětem. „Odčarování“ probíhá formulkami typu: „*Tak, teď odčarujeme všechny kameny tak, aby už nepředstavovaly nikoho z vaší rodiny...*“. Berou se jednotlivé kameny nebo se na ně ukazuje a říká se: „... *Tohle už není maminka, tatínek, tohle nejsi ty...*“ apod. Po „odčarování“ – nebo při něm – sklidíme všechny kameny zpět do původní misky a dáme je na své místo.

- **Krok č. 8: Diskuse o metodě:**

Doporučujeme závěrečné diskusi věnovat dostatek času (tím více času, čím náročnější témata se objevila). Rozebíráme, jak rodina použití techniky vnímala, jaké to pro ně bylo, zda bylo pro ně něco těžkého či nepříjemného, zda bylo něco naopak lehké, zda

je něco překvapilo, co viděli, zda si něco odnesli, jak by celý proces popsali, kdyby si měli vybrat jednu věc, o níž by se v souvislosti s touto technikou zmínili, co by to bylo apod.

- **Krok č. 9: Vyzdvihnutí pozitiv, ocenění a poděkování:**

Posledním krokem je závěrečné poděkování, ocenění a vyzdvihnutí pozitiv terapeutem. Tento krok je nesmírně důležitý, neboť přímé a jasné ocenění každého člena rodiny nejen že potěší většinu lidí, ale zároveň se na přístupu a jednání terapeuta ukazuje, jak může i rodina zvyklá na selektivní zdůraznění negativních věcí přijímat věci pozitivní a sami je ve své rodině začít více aplikovat. Tímto závěrečným pozitivním krokem se všichni učíme nezapomínat, že existuje i pozitivní strana mince, která je v naší kultuře tak trochu „Popelkou“.

5. Kdo staví?

Při rozestavování *Zakletých kamenů* lze vybírat z těchto tří možností:

1. kameny staví jeden člen rodiny.
2. kameny staví všichni členové rodiny dohromady.
3. kameny staví každý člen rodiny sám na vlastním místě.

Neexistuje jednotný návod, podle něhož bychom mohli vybírat ke které možnosti máme v určitou chvíli přistoupit. Místo toho se řídíme předchozí terapeutickou prací s danou rodinou a hledáme společně s ní nejlepší cestu.

I přesto bychom měli vědět, proč *Zakleté kameny* pro rodinu vybíráme a čemu mají sloužit. Lze je například použít u klientů, pohybujících se na příliš racionální úrovni, kdy máme pocit, že samotné povídání nikam nevede nebo nás stále vrací ke stejným neřešitelným tématům a do pocitu uvíznutí. V takových situacích aplikujeme ZK čistě pro opuštění verbální úrovně a otevření nových dimenzí a možností, které s sebou přináší sféra neverbality a prožitkových metod.

6.1 Rozestavení *Zakletých Kamenů* jedním členem rodiny

Rozestavení *Zakletých kamenů* jedním členem rodiny využíváme hlavně ve chvílích, kdy je pro nás důležitý náhled na rodinu konkrétního člena, například tzv. *identifikovaného klienta*.² Necháme ho vybrat jednotlivé kameny, zatímco zbytek rodiny v první fázi jen pozoruje a do procesu vybírání, ani následného rozestavování kamenů nijak nezasahuje.

² Běžně užívaný pojem, který označuje klienta, s nímž rodina přichází jako s tzv. problematickým.

Doporučená **instrukce pro výběr kamenů jedním členem rodiny**³ zní:

- „Nyní před vás položím misku s mnoha různými kameny. Pozorně si je prohlédněte, vezměte je do ruky, potěžte si je...”
- Představte si, že tyto kameny mohou představovat jednotlivé členy vaší rodiny... (delší pauza na prohlédnutí).
- Nyní vás poprosím, abyste z misky vybral pro každého člena vaší rodiny jeden kámen a dal ho na stůl. Až budete hotov a budete s výběrem spokojen, dejte mi znamení a misku se zbytkem kamenů dáme pryč.
- Pokud by během práce s kameny přišel jakýkoli impuls, který by vás nabádal k výměně kteréhokoli kamene za jiný, případně přidání kamene dalšího, je to možné a lze v kterékoli chvíli opět použít misku s ostatními kameny.“

Po této instrukci na výběr kamenů následuje instrukce na jejich rozestavení. Ta existuje v různých variantách podle toho, co bude klient stavět (zda např. současnou rodinu, ideální rodinu, rodinnou historii apod. – viz níže).

6.2 Rozestavení *Zakletých kamenů* všemi členy rodiny dohromady

Pokud chceme sledovat např. vzájemnou interakci rodiny, vedení, komunikaci v rodině či kooperaci všech členů dohromady, necháme rodinu, aby si každý vybral svůj vlastní kámen a aby je rozestavili všichni dohromady.

Doporučená **instrukce pro výběr kamenů všemi členy rodiny dohromady** zní:

- „Nyní před vás položím misku s mnoha různými kameny. Pozorně si je všichni prohlédněte, vezměte je do ruky, potěžte si je... (delší pauza na prohlédnutí).
- Nyní vás poprosím, abyste si z misky každý vybral pro sebe jeden kámen, který vás zaujal a nechali si ho u sebe. Nechte si na výběr dostatek času a nikam nespěchejte.
- Až budete hotovi a budete s výběrem spokojeni, dejte mi znamení a misku se zbytkem kamenů dáme pryč.
- Pokud by během další práce přišel jakýkoli impuls, který by vás nabádal k výměně kteréhokoli kamene za jiný, případně přidání kamene dalšího, je to možné a lze v kterékoli chvíli opět použít misku s ostatními kameny.“

³ Nezaměňovat s „instrukcí pro rozestavení kamenů“.

6.3 Rozestavení *Zakletých kamenů* všemi členy rodiny na samostatných místech

Třetí variantou je rozestavování *Zakletých kamenů* všemi členy rodiny v jeden čas, ale na různých místech. Používáme tento postup v rámci téže místnosti, kde si každý člen rodiny může najít svůj kout a využít ho pro sestavení vlastního „pohledu na rodinu“.

K této možnosti přistupujeme zejména tehdy, zajímají-li nás spíše rozdílnosti a podobnosti ve vidění a vnímání vlastní rodiny jednotlivými členy. Zadání vypadá tak, že se rodina vybídne, aby si každý vybral tolik kamenů, kolik pro sebe potřebuje, našel si v pracovním nějaké místo a rozestavil kameny podle toho, jak rodinu vnímá. V další fázi se postupně všichni seznamují s rozdílnostmi či podobnostmi pohledu na vlastní rodinu.

Doporučená **instrukce pro výběr kamenů všemi členy rodiny na samostatných místech** zní:

- *„Nyní před vás položím misku s mnoha různými kameny. Pozorně si je všichni prohlédněte, vezměte je do ruky, potěžte si je...”*
- *Představte si, že tyto kameny mohou představovat jednotlivé členy vaší rodiny... (delší pauza na prohlédnutí).*
- *Nyní vás poprosím, abyste si z misky vybrali pro každého člena vaší rodiny jeden kámen a nechali si je u sebe. Až budete hotovi a budete s výběrem spokojeni, dejte mi znamení.*
- *Nyní si zkuste kdekoli v této pracovním vybrat prostor jen pro sebe – můžete využít stůl, židle, koberec na zemi, je to zcela na vás. Vezměte si s sebou všechny kameny.*
- *Pokud by během další práce přišel jakýkoli impuls, který by vás nabádal k výměně kteréhokoli kamene za jiný, případně přidání kamene dalšího, je to možné a lze v kterékoli chvíli opět použít misku s ostatními kameny.“*

7. Co lze stavět?

V předchozí kapitole jsme popsali, **kdo** může *Zakleté kameny* rozestavovat. V této části se zaměříme na to, **co** lze stavět.

7.1 Současná rodina

Jako první možnost zde uvádíme vymodelování aktuální situace rodiny. Cílem je poskytnout externalizovaný pohled na současné vnímání rodiny, vnitřních vztahů, hierarchie, vzájemného

prostoru, hranic v rodině a mnohých dalších momentů. Po instrukci na výběr kamenů, kterou jsme popsaly v předchozích kapitolách, následuje instrukce na rozestavení ZK.

Navrhovaná instrukce pro rozestavení současné rodiny pomocí *Zakletých kamenů* zní:

- „*Představte si, že tento stůl⁴ znázorňuje svět, ve kterém se vaše rodina pohybuje. Tak jako má stůl hrany, i svět vaší rodiny je ohraničen a nelze tedy využívat jinou plochu než je plocha tohoto stolu. Prohlédněte si znovu kameny, které jste si vybral/i a které znázorňují jednotlivé členy vaší rodiny.*
- *Nyní zkuste rozestavět kameny na stůl podle místa, kde cítíte, že se v současné době jednotliví členové vaší rodiny nachází.*“

7.2 Ideální rodina

Navrhovaná instrukce pro rozestavení ideální rodiny pomocí *Zakletých kamenů* zní:

- *Představte si, že tento stůl znázorňuje svět, ve kterém se vaše rodina pohybuje. Tak jako má stůl hrany, i svět vaší rodiny je ohraničen a nelze tedy využívat jinou plochu než je plocha tohoto stolu. Prohlédněte si znovu kameny, které jste vybral a které znázorňují jednotlivé členy vaší rodiny.*
- *Nyní zkuste rozestavět kameny na stůl na místa podle toho, jak byste chtěl, aby vypadala vaše ideální rodina. V tuto chvíli se zaměříme pouze na ideál, nikoli na to, zda je to podle vašeho názoru reálné či uskutečnitelné.*

K sestavování ideální rodiny můžeme přistoupit jak samostatně, tak i v návaznosti na předchozí uskupení, např. na rozestavení současné rodiny, kdy se může terapeut ptát, zda by rodina chtěla mít uspořádání jiné a v případě, že ano, jak by to vypadalo?

7.3 Rodinná historie

Rodinná anamnéze je důležitou součástí rodinně-terapeutické práce. Bez pohledu na důležité životní momenty, které rodinu i jednotlivce v ní formovaly, se většinou v kvalitní práci s rodinou neobejdeme. Je mnoho způsobů, jak se na historii zaměřit, od sepsaného anamnestického dotazníku, který rodina vyplní ještě před začátkem sezení či sepsané anamnézy na počátku sezení za přítomnosti terapeuta, přes povídání si o tom, jakým vývojem rodina prošla, až po nejrůznější techniky, které jsou na tyto údaje specificky zaměřené jako je například metoda *Časové osy* (Chvála, 1995).

Navrhovaná instrukce pro rozestavení rodinné historie pomocí *Zakletých kamenů* zní:

⁴ Případně podložka, koberec aj.

- *„Představte si, že tento stůl znázorňuje svět, ve kterém se pohybuje vaše rodina. Tak jako má stůl hrany, i svět vaší rodiny je ohraničen a nelze tedy využívat jinou plochu než je plocha tohoto stolu. Prohlédněte si znovu kameny, které jste vybral a které znázorňují jednotlivé členy vaší rodiny.*
- *Nyní zkuste rozestavit na stůl kameny, které znázorňují členy rodiny v době, kdy jste očekávali vaše první dítě...*
- *Nyní se budeme posunovat v čase. Zkuste prosím přidávat nebo ubírat kameny a měnit jejich pozice podle toho, jak se vaše rodina v čase měnila. Zastavíme se u každého pro vás důležitého momentu, kdy přišla ve vaší rodině nějaká změna.*

Historii rodiny lze využívat pro přesně stanovené časové období, kdy je rodina požádána, aby sestavila ZK do podoby, v jaké se tehdy nacházela. Můžeme tento bod vzít jako výchozí a pokračovat chronologicky dopředu či naopak zpět.

Jiným způsobem je začít od současného uspořádání a zpětně postupovat do minulosti. Další možností je začít narozením dítěte a postupovat a pomocí důležitých životních změn přeskupovat kameny směrem k přítomnosti.

7.4 Vývoj rodiny do budoucnosti

Na podobném principu jako historie rodiny pracuje i rozestavení kamenů do podoby, jak by daná rodina mohla vypadat za rok, za pět, deset let apod.

Navrhovaná instrukce pro rozestavení vývoje rodiny do budoucnosti pomocí *Zakletých kamenů* zní:

- *„Představte si, že tento stůl znázorňuje svět, ve kterém se pohybuje vaše rodina. Tak jako má stůl hrany, i svět vaší rodiny je ohraničen a nelze tedy využívat jinou plochu než je plocha tohoto stolu. Prohlédněte si znovu kameny, které jste vybral a které znázorňují jednotlivé členy vaší rodiny.*
- *Nyní zkuste rozestavět kameny na stůl na místa, kde cítíte, že se v současné době jednotliví členové vaší rodiny nachází.*
- *Nyní si prosím představte a přesuňte kameny podle toho, jak si myslíte, že bude vaše rodina vypadat za jeden rok, ...za pět let, ...za deset let.“*

Představa vývoje vlastní rodiny do budoucna je zvláště pro rodiče velmi silným momentem a kromě jiného ukazuje na jejich vlastní přání, touhy, potřeby, na jejich způsob přijetí separace dětí a jejich „vypuštění“ do světa, společně s důvěrou či nedůvěrou, jak se s tímto úkolem potomci popasují.

7.5 Důvod, pro nějž rodiny vyhledává terapii

V předchozím textu jsme popsali modelování současné a ideální rodiny, rodinné historie i představy vývoje do budoucnosti. Všechny tyto možnosti se týkaly znázorňování samotného rodinného systému, resp. jeho členů. Nyní se zaměříme na jinou oblast, a sice na to, co bylo důvodem rodiny k vyhledání odborné pomoci. Tento důvod je obvykle symbolizován dalším kamenem, který je umístěn někde do již vymodelované „současné rodiny“. Proto je prvotní instrukce shodná s instrukcí na rozestavení současné rodiny:

- *„Představte si, že tento stůl znázorňuje svět, ve kterém se vaše rodina pohybuje. Tak jako má stůl hrany, i svět vaší rodiny je ohraničen a nelze tedy využívat jinou plochu než je plocha tohoto stolu. Prohlédněte si znovu kameny, které jste si vybral/i a které znázorňují jednotlivé členy vaší rodiny.*
- *Nyní zkuste rozestavět kameny na stůl podle místa, kde cítíte, že se v současné době jednotliví členové vaší rodiny nachází.“*

Dále pak následuje tato instrukce:

- *„Nyní si vyberte další kámen, který bude znázorňovat důvod, pro nějž jste vyhledali terapii. Vyberte ho pečlivě a rozvážně a až budete s výběrem hotovi, umístěte ho prosím na místo, kde ten důvod vnímáte“*

Lze postupovat opět podle několika různých variant. První může být, že kámen symbolizující „důvod, pro nějž přišli – problém“⁵ umísťuje *identifikovaný klient*. Jinou variantou je, že kámen umísťuje libovolný člen rodiny nebo po celkové dohodě všichni členové rodiny.

Cílem tohoto postupu je odlišit v myšlení a vnímání rodiny „problém“ a člena rodiny, který v danou chvíli může být jeho nositelem. Považujeme rodinu za celek, a i když je v rodině něco tíživého, nikdy neoznačujeme za problém jednoho člena. Často se však setkáváme s tím, že samotný klient se takto označuje nebo ho takto vnímá jeho rodina. Proto je dle našeho názoru toto téma nutné v začátcích probrat. Když slyšíme dítě nebo dospívajícího říkat: „Já jsem problém“, opravujeme ho se slovy: „Ty nejsi problém. Maximálně některé tvé chování může být problematické. Neznamená to ale, že ty – celá tvá osobnost – jsi problém.“

⁵ V názvosloví a jazyku, kterým s rodinou pracujeme, se obvykle snažíme vyhýbat označení „problém“, které se nám zdá příliš stigmatizujícím a pejorativním. Vnímáme téma, se kterým rodina přichází mnohem širěji. Přesto někdy používáme tohoto slova na zdůraznění odlišení mezi problémem a jednotlivými členy rodiny (jak bude popsáno v dalších odstavcích této kapitoly).

Otázky, které rozvíjíme nad uskupením „Důvodu, pro nějž rodina přichází“ mohou být tohoto charakteru: „Jak byste mohli tento kámen odstranit?“, „Čí práce je tento kámen odstranit?“, „Může to někdo zvládnout sám nebo potřebuje pomoc od ostatních?“, „Pokud ano, od koho a jakou pomoc mu mohou jednotliví lidé dát?“, „Co může každý pro odstranění udělat?“ aj.

7.6 Možnosti škálování pomocí *Zakletých kamenů*

Jako poslední zde představíme postup, který lze výhodně využít jako škálování.

Může se provádět na každém sezení. Lze z něho učinit jakýsi rituál, kterým se sezení zahajuje, případně lze pro porovnání provést škálování jak na začátku, tak ke konci sezení s diskusí, proč se tíže změnila či naopak nezměnila.

Navrhovaná instrukce pro škálování pomocí *Zakletých kamenů* zní:

- *„Než začneme/než skončíme (případně obojí) dnešní sezení, poprosím vás, zda byste si vybral/i z této misky dva kameny. Jeden bude znázorňovat vás (případně vaši rodinu) a druhý důvod, proč jste vyhledali terapii.“*
- *Využijte prosím plochu tohoto stolu a znázorněte, jak moc vás dnes (případně poslední týden, čtrnáct dní, dobu, kterou jsme se neviděli apod.) trápí to, kvůli čemu jste vyhledal/i terapii.*
- *Čím dále budou kameny u sebe, tím více vás problém trápí. A naopak, čím blíže kameny budou, tím méně vás trápí (nebo obráceně podle situace).“*

Tento přístup lze modifikovat i do nejrůznějších obměn typu: „Jak moc je aktuální daný důvod? – možná jsou v současné chvíli aktuální důvody jiné?“, „Jaké jsou vztahy ve vaší rodině?“, „Jaká je atmosféra u vás doma?“ apod.

Cílem podobného škálování je kromě shrnování postupu, případně stagnace či zhoršování situace rodiny i určitá přehlednost, která navíc může být využita a rozvíjena v terapeutickou práci ve formě dalších otázek.

8. Co lze sledovat?

V předchozích kapitolách jsme se věnovali tomu, **kdo** může *Zakleté kameny* modelovat (jeden člen rodiny, všichni členové rodiny společně nebo všichni členové rodiny, každý na samostatném místě) a dále **co** můžeme stavět (současnou rodinu, ideální rodinu, rodinnou historii, vývoj do budoucnosti, důvod, pro nějž rodina vyhledává odbornou pomoc a škálování). Nyní přejdeme k různým aspektům, jež je výhodné při procesu modelování i ve výsledném produktu sledovat:

- **Pořadí vybíraných kamenů** (lze sledovat, které kameny/osoby jsou vybírány jako první, které naposled).
- **Důvody nebo impulsy, které vedly k výběru určitého kamene** (můžeme se ptát na to proč by zrovna pro tuto osobu vybrán tento konkrétní kámen. Čím je kámen zajímavý, jak by ho popsali, co na něm vidí, jaký je, zda byl nějaký důvod nebo impuls k výběru právě tohoto kamene apod).
- **Vzdálenost kamenů** (sledujeme vzdálenosti jednotlivých kamenů mezi sebou, se zvláštním přihlédnutím k malému nebo žádnému prostoru mezi kameny na straně jedné nebo k příliš velkému odstupu kamenů na straně druhé. Jsou blízko nebo daleko jen některé kameny? Nebo všechny?)
- **Kolik prostoru je na kameny využito** (můžeme sledovat, kolik prostoru na dané podložce rodina zabírá. Některé rodiny pokrývají celý stůl a nezbyde místo pro nic jiného, jiné rodiny jsou vystavěny v koutku nebo dokonce ze stolu skoro padají, kdežto 90% plochy stolu je nevyužito).
- **Kde se jednotliví členové rodiny nachází** (přirozen je sledovat pozice jednotlivých členů rodiny, kdo je blízko komu, kdo je vzdálen, dělí se rodina na skupinky či koalice nebo zdánlivě v rodině nemá k sobě nikdo blíž?)
- **Podobnost kamenů** (sledujeme, které kameny jsou si navzájem podobné, je podobnost i mezi jednotlivými členy v rodině? Jsou všechny kameny bílé a jen jeden světlý? Proč?)
- **Které kameny na sebe „vidí“ a které si zorné pole navzájem „zakrývají“** (některé kameny mohou být blízko k sobě, ale zároveň jsou zakryty jinými, takže ztrácí kontakt s ostatními. Jak je to v rodině?)
- **Koho klient vybírá a zda na některé osoby nezapomíná** (kdo všechno dle klienta do rodiny patří? Nezapomíná na některé osoby? Nezapomíná např. na sebe?)

9. Ukázka práce s kameny

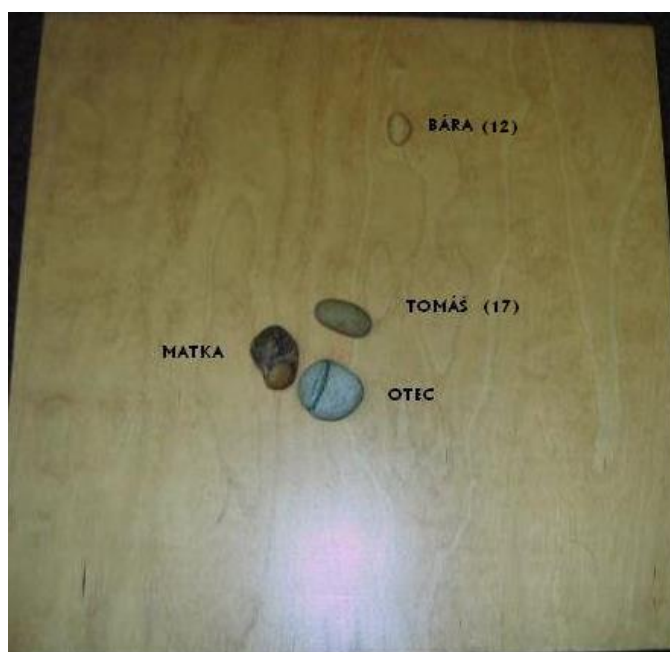
Tato krátká ukázka je z terapeutického sezení se čtyřčlennou rodinou, která vyhledala terapii kvůli problémům 17letého syna Tomáše.⁶ Při práci s kameny se ukázalo, jak se mladší dcera Bára cítí rodinou ostrčená. Veškerá pozornost byla za poslední rok totiž věnována Tomášovi a na bezproblémovou, dobře se učící a v mnoha ohledech výborně fungující Báru nezbyl čas. Rodina zprvu byla šokována a popírala, že by se Bára mohla takto cítit. Když jsme začali

⁶ Všechna jména jsou změněna.

situaci prozkoumávat, uvědomili si, že opravdu v poslední době byla veškerá pozornost směřována na Tomáše a Báru – ať se snažila sebevíc a ať získávala výsledky sebelepší – nebyla chválena, ale její snaha byla rodinou považována za samozřejmost.

Toto uskupení mohlo být z hlediska dlouhodobého vývoje rodiny rizikové. Báře v tu dobu bylo dvanáct let a byla na prahu puberty, která je přirozenou součástí vývoje každého jedince. Další práce s rodinou tedy nesměřovala jen k Tomášovi, s nímž rodina primárně přišla, ale k fungování rodiny jako celku.

Obrázek č. 1

10. Závěr:

Stručně jsme nastínili pouze některé aspekty metody práce s kameny. Vzhledem k nedostatku místa nebylo možné se blíže věnovat jednotlivým momentům, které by se daly v terapeutické práci využít. Přesto si myslím, že je tato metoda dobře využitelná a pokud ji terapeut vyzkouší, věřím, že bude pekvapen šíří jejího využití.

A co říci závěrem? Snad jen to, že:

... práce s kameny není nijak omezena, záleží pouze na tvořivosti a chuti terapeuta a rodiny...

Literatura

- 1) Gehring, T. M. (2005). *Test rodinného systému – FAST*. 1. vyd. Praha: Testcentrum.

- 2) Gjuričová, Š.; Kubička, J. (2003). *Rodinná terapie. Systemické a narativní přístupy*. 1. vyd. Praha: Grada
- 3) Humpolíček, P. (2009). Scénotest – možnosti analýzy pro praxi i výzkum. *E-psychologie* 3(4), s. 61-76.
- 4) Chvála, V. *Časová osa jako proces*. 1995. [cit. 19.10.2009]. Dostupné z <http://www.sktlib.cz/publikace/sasovaosa.htm>.
- 5) Chvála, V.; Trapková, L. *Externalizace – nový nástroj psychosomatiky?* 1995a. [cit. 19. 10. 2009]. Dostupné z <http://www.sktlib.cz/publikace/anorexie.htm>
- 6) Krejčířová, D. (2009). Rodinná diagnostika. In: Svoboda, M. (ed.): *Psychodiagnostika dětí a dospívajících*. 2. vyd. Praha: Portál
- 7) Rieger, Z. (2007). *Lod' skupiny. Inspirace pro současné i budoucí Lodivody ve skupinové terapii. Příručka pro odborníky*. 1.vyd. Hradec Králové: Konfrontace
- 8) Rieger, Z., Vyhnálková, H. (1996). *Ostrov rodiny. Integrovaný přístup pro práci s rodinou. Příručka pro odborníky*. 1. vyd. Hradec Králové: Konfrontace
- 9) Satirová, V. (2007). *Společná terapie rodiny*. 1. vyd. Praha: Portál
- 10) Satirová, V. (2006). *Kniha o rodině*. 2. vyd. Praha: Práh, 2006.
- 11) Skrunka, D. (2010). Rodinná terapie. In: Vybíral, Z.; Roubal, J. (eds.): *Současná psychoterapie*. 1. vyd. Praha: Portál
- 12) Sobotková, I. (2007). *Psychologie rodiny*. 2. vyd. Praha: Portál
- 13) Svoboda, M.. (ed.); Krejčířová, D.; Vágnerová, M. (2009). *Psychodiagnostika dětí a dospívajících*. 2. vyd. Praha: Portál
- 14) Štípek, P. (2010). *Využití terapeutického potenciálu projektivních technik v práci s rodinou. Technika Zakleté kameny*. Praha: Univerzita Karlova -nepublikovaná diplomová práce.

PRINCEZNY A ZOMBÍCI: VNITŘNÍ SVĚT DĚTÍ V ROZVODOVÝCH KONFLIKTECH

PRINCESSES AND ZOMBIES: THE INTERNAL WORLD OF CHILDREN IN DIVORCE CONFLICTS

Petr PÖTHE

Plaská 7, Praha 5, <http://www.dr-pothe.com>, peter.pothe2@gmail.com

Abstrakt: Autor se ve svém příspěvku zabývá intrapsychickou realitou dětí, které působí projevy vzájemné nevraživosti a nenávisti rodičů během rozvodové situace. Nevědomé a vědomé fantazie, představy, přání a vnitřní konflikty dětí autor demonstruje prostřednictvím kazuistických ukázek ze své praxe psychoanalyticky orientovaného dětského psychoterapeuta. Zvláštní pozornost věnuje popisu psychických obranných mechanismů a na jejich důsledky na emoční a sociální fungování a formování osobností jeho malých pacientů. Taktéž definuje a klinicky ilustruje svůj originální koncept „intrapsychické mřížky“ a jako důsledek horizontálního a vertikálního štěpení intrapsychické reality dítěte. Autor rovněž sumarizuje objektivní cíle a možné mechanismy psychické změny v rámci individuální psychoterapeutické práce s podobně ohroženými dětmi a dospívajícími.

Abstract: The author- child psychotherapist, discusses the internal psychic reality of children affected by mutual hostility of their divorcing parents. Through his clinical practice he demonstrates unconscious and conscious fantasies, desires, emotions and psychological defensive strategies of them. Beside focusing on their internal reality, he also focuses on the external consequences of maladaptive defenses. He also defines his original concept of „psychic grating“ as a result of horizontal and vertical splitting of internal psychic reality. The author summarises objective goals and discusses ways of psychological change in the process of individual psychotherapy of children and adolescents endangered by their parents divorce conflicts.

Klíčová slova: ohrožené dítě, rozvodový konflikt, psychoanalytická psychoterapie, intrapsychická realita, štěpení

Keywords: *child at risk, divorce, parental conflict, internal reality, psychoanalytic psychotherapy, splitting*

Úvod

Moje praxe dětského psychoanalyticky orientovaného terapeuta dnes zahrnuje méně týraných a zneužívaných dětí, než jak tomu bylo během mého působení v Krizovém centru Linky bezpečí. Přesto musím konstatovat, že utrpení dětí, o kterých chci dnes hovořit, není o nic menší, než bolest obětí trpících tzv. syndromem CAN. Děti, které žijí uprostřed vzájemné nenávisti rodičů, totiž nežijí svůj vlastní život. Jejich emoce, myšlenky, ale i fantazie jsou vlastněni těmi, kteří je mají chránit a dělat šťastnými. Čím dál více mi připadá, že problematika vleklých a hostilných rozvodových sporů představuje možná největší ohrožení, které dětem v naší současné společnosti hrozí. Ohrožení je to o to větší, o co méně je odborně rozpoznané a opatřené nějakým úředním „syndromem“ či definicí. Můj odhad vyplývá nejen z mé klinické zkušenosti, ale i ze statistik dokládajících narůstající počet i délku soudních, sociálně právních a trestně právních sporů, kteří mezi sebou zoufalé maminky a tatínkové vedou. Má klinická zkušenost mi rovněž napovídá, že čím déle je dítě exponované konfliktu rodičů, tím méně se mu dostává odborného zájmu. Děti, které se pak ke mně jako k terapeutovi, nikoli jako diagnostikovi, dostanou, jsou tak spíš důkazem dlouhodobé neschopnosti a selhání státu a jeho úředníků, než projevem jejich profesionality či skutečného zájmu.

Ale proč začínám hned zkraje takto kriticky? Pro děti v jakékoli situaci ohrožení či traumatizace je přece důležité, abychom vycházeli z pozitivního naladění a očekávání dobrého výsledku naší intervence. Toto žádoucí východisko se mi v oblasti konfliktní porozvodové péče daří dosahovat poměrně těžce. Důvodů je zřejmě několik. Jedním z nich je nepochybně frustrace, kterou mě přirození zástupci dětí - tedy rodiče a tzv. pomáhající instituce, naplňují. Pokud chci být nablízku dítěti, musím být nejdříve konfrontován s nejednou osobní a osobnostní patologií rodiče, a nedostatečností systému sociálně a psychické ochrany dětí. Bezmoc, kterou v konfrontaci s dětskými oběťmi vzájemné nenávisti rodičů často zažívám, má tudíž svoji logiku. Jednak odráží to, co dítě v podobné pozici dlouhodobě samo zažívá, jednak vyplývá z nenaplněných potřeb jeho rodičů. Právě emoční potřeby matek a otců hrají ve sporech o péči o dítě hlavní roli. Nikoli děti, ale rodiče chtějí a potřebují být v centru naší pozornosti. Dříve, než se do naší pozornosti dostane dítě se svými skutečnými a autonomními emocemi a fantaziemi (pokud takové ještě má), je nutné zabývat

se skutečnými potřebami jeho maminky či táty. Ačkoli volají po „nejlepším zájmu“ svého dítěte, často ve skutečnosti volají o pomoc sami, protože se cítí okradeni, napadeni, zneužití a pronásledováni druhým rodičem. Je to psychická realita, ve které žijí oni, ale i jejich (závislé) děti.

Dopátrat se po tom, co dítě skutečně zažívá, tedy předpokládá vydat se na cestu jeho hledání a objevování a to nejen v rovině vnější reality, ale zejména té vnitřní, určující. Proto se stává, že když se u mě konkrétní kluk či holka objeví, často musím pátrat po tom, kam se v této totální válce schovali, anebo kam byli odloženi. Tyto děti většinou slouží jako prodloužené části self své nešťastné maminky či tatínka, a žijí bez nároku na samostatnou a autonomní realitu. I když se řada lidí, včetně rozličných znalců, se snaží zabývat tím, co si tyto děti vlastně myslí, málokdo na ně dokáže nahlížet jinak, než z pohledu jednoho nebo druhého rodiče. Takže to, co dítě uvíznuté mezi dvěma neslučitelnými světy doopravdy zažívá, neví skoro nikdo. Ale dá se vůbec „skutečné dítě“ uprostřed nenávistného vztahu rodičů vůbec najít? Dokáže si dítě samo, uvědomit, že má svoji vlastní neodvozenou existenci, svoje vlastní pocity nebo přání? Do jaké míry je skutečně závislé na potřebách, čili vnitřní realitě svých rodičů a do jaké míry tato závislost formuje jeho emoce a názory? Dovolím si tvrdit, že hledání odpovědí na tyto otázky jsou podstatou méj terapeutické práce i mé dnešní přednášky.

Prokopat se vrstvami falešných nánosů a „implantátů“ v self těchto dětí, tvořeného masivními projekcemi jejich rodičů, není lehký úkol. Napadá mě, že moje role spíš než na detektiva podobá horníkovi. Špína, která na všech účastnících nakonec spočine, mluví sama za sebe. Žádné dítě si koneckonců nemůže dovolit přijít za námi samo. I ve své potřebě pomoci je zcela závislé na tom, kdo mu poskytuje péči. Dříve, než se začnu zabývat intrapsychickou realitou dítěte, tedy realitou, která podle našeho (nejen psychoanalytického) přesvědčení nejvíc ovlivňuje jejich emoční a sociální fungování, potřebuji se seznámit s tím, co se kolem nich a s nimi děje, dělo, tedy s jejich objektivní realitou. Do objektivní reality těchto dětí nahlédnout není těžké. Každý soudní spis obsahující někdy i stovky stránek rozličných informací o tom, co, kdy se stalo. Kumulované zprávy ze zdravotní, psychologické, soudní, policejní či sociálně právní oblasti, odrážejí vnější realitu v dlouhé časové ose. Do jeho vnější reality bezpochyby patří také nezdokumentované skutky a výroky rodičů, stejně tak jako vnější změny v jejich bydlišti a v sociálních vztazích. Všechny tyto události jsou spojeny i se změnami na úrovni psychické reality, anebo, jak tomu v psychoanalýze říkáme, na úrovni vnitřních objektů dítěte. Právě to je oblast, která mě zajímá nejvíce.

Konec hry

Jeden z následků změn ve vnější realitě dítěte, je prožitek ztráty ve vnitřní realitě. Tady bych chtěl zdůraznit, že i tzv. klidný rozchod, anebo rozvod, který je v souladu s přáním obou rodičů, je spojen s prožitkem ztráty tzv. milovaného objektu. Ztrátou vnitřního milovaného objektu rozumím jednak ztrátu intrapsychické reprezentace rodičovského páru, který dítě minimálně od oidipovského období používá v souladu se svými vývojovými potřebami. A taky pod ním rozumím ztrátu intrapsychické reprezentace rodiny, jako stálého, bezpečného čili dobrého vnitřního objektu, na jehož ztrátu se dítě adaptuje ještě hůře, než na ztrátu rodičovského páru. Rozpad vztahu rodičů, stejně tak jako rozpad rodiny, představuje pro dítě zkušenost, kdy nastává stav, který bych nazval „game over“- konec hry. Je to stav, kdy se kluk (ve své fantazii) nemůže zmocnit své mámy a porazit svého otce, kdy se dcera se ve svých snech už nemůže stát vyvolenou princeznou svého tatínka a tlačit jejich společné miminko v dětském kočárku. V momentu, kdy tatínek opravdu zmizí, přání syna se tragicky naplní. Když dceru doopravdy opustí její vytoužený princ, pohádka skončila. I kdyby se rodiče ocitli rychle v nových párech, dětem nějakou dobu trvá, než se v nových vztazích zorientují a postupně vrátí ke svým nevinným fantasiím.

Bezpečný vnitřní prostor

V terapeutických sezeních (psychoanalytická terapeutická technika je založena na spontánní akci dítěte, nikoli na nějaké vnucované metodě či technice) s těmito dětmi se často setkávám s motivem stavění domečku z legových kostek. Dítě například postaví dva domy, které se opakovaně pokouší spojit nebo přestavět v jeden objekt. Tím, že se mu stavba opakovaně nedaří, odehrává a projektivně předává svoji emoční zkušenost. V rámci bezpečného terapeutického vztahu se mnou pak může na úrovni bezpečných (od vnější reality oddělených) symbolů vyjádřit a rozpoznat svoje pravé emoce a mentální obsahy. Ty se nejednou týkají se prožitku ztráty anebo rozpadu vnitřního dobrého objektu. Pokud jsou jeho pravé emoce dostatečně kontejnovány, může svojí ztrátu přijmout a následně odtruchlit. Uznání a odtruchlení ztráty dobrého objektu rodičovského páru a objektu rodiny mu pak dovolí adaptovat se novou vnější a vnitřní realitu rychleji a lépe, než kdyby tento proces neproběhl.

Uznání ztráty a z ní spojené emoce a fantazie předpokládají existenci alespoň jedné osoby, s kterou dítě sdílí tzv. bezpečnou vazbu (attachment). Důležité je si uvědomit, že typ emoční vazby dítěte s rodičem se vlivem významných životních změn může změnit. V případě rozvodů, i těch nekonfliktních, se tak stává často v důsledku traumatizace, které jsou

vystavení samotní rodiče. Kapacita rozvádějícího se rodiče přijímat, transformovat a vracet, jedním slovem kontejnovat negativní emoční prožitky dítěte, se vlivem psychické stresu i traumatizace může silně omezit. Rodič pak nedokáže dítěti poskytnout bezpečný prostor pro potřebné fantazie a symbolickou hru. Domnívám se, že jsou to především tyto případy, kdy je psychoterapie dítěte indikovaná a poměrně vysoce účinná. Terapeut, který v přenosu dítěte funguje jako bezpečný základ (secure base) rodičovský objekt nenahrazuje, nýbrž jej smysluplně doplňuje a zastupuje. V případech, kdy jsou matka nebo otec dostatečně emočně stabilní a zralí, organizovaná nebo bezpečná emoční vazba mezi nimi a dítětem se po čase obnoví. Dítě tak může svoje poškozené vnitřní objekty reparovat a obnovit.

Poškození vnitřního rodičovského objektu nastalo jak v důsledku rozpadu rodičovského páru, ale také tím, že dítě své selhávající vnitřní objekty ve své psychické realitě samo nevědomě napadá a ničí svými nevědomými destruktivními fantaziemi. Propracování ztráty dobrých objektů rodiny a rodičovského páru a následná reparace poškozených objektů matky a otce je nejlepším předpokladem dobré emoční adaptace na novou realitu. Jako příklad podobného uzdravujícího psychického procesu můžu uvést následující ukázkou z psychoanalytické psychoterapie dítěte:

Klinický příklad č. 1.

Na doporučení OSPODu se na mě obrátila matka šestiletého chlapce, kterého rodiče se rozvedli 4 měsíce před její návštěvou. Rozchod rodičů, podle všech dostupných informací (objektivní realita), proběhl klidně a po vzájemné dohodě o péči i majetek. Rodiče se dohodli, že chlapec bude trávit stejnou dobu u otce i u matky. Střídali se v péči o něj formou krátkých a dlouhých týdnů. Plán fungoval téměř dokonale. Rodiče mezi sebou komunikovali a dokázali si vyhovět tak, aby bylo chlapci umožněno trávit stejnou dobou u obou z nich. Problém, kvůli kterému matka za mnou přišla, nastal ve chvíli, kdy se otec musel vzdálit na několik dní mimo město. V důsledku jeho absence strávil chlapec, řekněme mu třeba Jirka, o několik dní více s mámou, než obvykle. Po návratu otce se Jára se začal dožadovat toho, aby byly všechny „promeškané“ dny přesně nahrazeny. Když mu rodiče oznámili, že to není možné, Jára začal usedavě plakat. Jeho pláč, doprovázený výkřiky, že se zabije, trval cca 4 hodiny. Nepřestal ani, když mu zoufalí rodiče slíbili, že splní jeho přání. Během 25 terapeutických sezení s chlapcem, na kterých jsem s oběma rodiči domluvil, byl Jirka většinou tichý a zamyšlený. K události, kvůli které přišel, se nevracel. Dovolil si hrát a bavit se v mé přítomnosti s tím, co mu zrovna přišlo na rozum. To, že si dokázal volně hrát, jsem považoval za indikátor jeho

relativně dobrého psychického zdraví (podle teorie D. W. Winnicotta). Jedna z jeho (našich) her bylo stavění z lega. Jirka opakovaně stavěl domeček, nejdříve jeden a pak druhý, který se snažil spojit v jednu stavbu. Dům, který nakonec vznikl, však byl zpravidla nestabilní a do konce hodiny, se mu pravidelně rozpadl. Jiným motivem hraní byl provázek, který jsem na jeho pokyn pokaždé rozstříhal na kousky. Jára se pak snažil tyto kousky důsledně svazovat. Vždycky když je svázel, měl jsem je znovu rozvázat anebo rozstříhat, a děj se pak opakoval. Tato činnost, kterému předcházelo stavění domečků, trvala asi dva měsíce (10 sezení). Později Jirka „objevil“ plastové koníky, a vymyslel hru, při které jsem měl hrát veterináře. On, jako „sestřička“, přiváděl do mé „ordinace“ dva malé a dva velké koníčky, která měla různá zranění, vyrážky, vředy. Ty jsem pak, pomocí léčivých krémů a tabletek léčil. Koníky se však do konce hodiny neuzdravily. Do dalšího sezení se jim sice některé rány zahojily, ale objevily se nové nemoci. Tyto hry jsem chápal jako příklady psychické práce, kterou musí dítě vynaložit na to, aby se vyrovnalo s vnitřní ztrátou a reparovalo svoje poškozené vnitřní objekty. Terapie končila po té, co se Jirka přestal ke svým koníkům vracet, a otevřela se nová témata, která však s krizovou situací v rodině bezprostředně nesouvisela.

Díky fantazii a bezpečnému vztahu měl Jára, podobně jako řada dalších dětí (doufám, že je jich většina), možnost vyrovnat se s rozvodem rodičů a následnou ztrátou rodiny vyrovnávají pomocí fantazie a hry. Díky symbolickému odehrání psychických konfliktů se může emoční vývoj a růst dítěte znovu nastartovat a pokračovat tak, jak by měl, tedy směrem k emoční autonomii a adaptaci na novou realitu. Jak se s rozvodovou a porozvodovou realitou mohou vyrovnat děti, jejichž rodiče spolu válčí, nekomunikují nebo si dokonce ubližují.? Jak se může dítě vyrovnat se ztrátou rodiny a přijmout nové vztahy, když vztah mezi rodiči zůstává nadále závislý a vysoce konfliktní? Obávám se, že velmi těžce a to i s pomocí psychoterapeuta. V realitě, ve které tyto děti vyrůstají, není místo ani pro fantazii ani pro hru. Dcery a synové nezralých a závislých matek a otců zůstávají na dlouho, někdy i trvale (jak to dokládá zkušenost některých mých dospělých klientů), zaklíněné ve vnější a vnitřní realitě jejich patologického vztahu. Neštěstím takových dětí je stav, rodiče nemohou ani spojit, ani rozpojit.

Položme si nyní otázku, co se odehrává v mysli (nevědomí) dítěte, které nemůže vedle sebe postavit maminku a tatínka ani ve své fantazii. Jaký má tento stav následky na jejich vývoj a osobnost? Domnívám se, že na tyto otázky nelze najít odpovědi, aniž bychom se blíže zamysleli nad tím, co se odehrává v myslích jejich dlouhodobě se nenávidějících rodičů.

„Poškození“ rodiče

Ve vnější realitě jsou válčící matky a otcové plné zájmu a pochopení pro svoje dítě. Typickým příkladem je například rodič, který chce zařídit, aby jeho syn či dcera nemuseli chodit k druhému rodiči, když k němu údajně nechtějí. Rodič na jednu stranu deklaruje odhodlání „své“ dítě k rodiči číslo 2 posílat, na druhou stranu říká, že nemůže konat proti vůli a „skutečnému zájmu“ dítěte. Namísto poskytnutí konkrétních informací o tom, proč dítě cítí odpor k druhému rodiči, zahltí mě informacemi o druhém rodiči a o jeho chování v manželství, kde byl v roli agresora nebo duševně nemocné osoby. Charakteristickým rysem podobných rodičů je totální přesvědčení o správnosti svého názoru, skrytě či otevřeně manipulativní jednání a obranná agrese v případě, kdy se s jejich postojem zcela neztotožním. Osobně jsem vyzpovídal, že už na začátku setkání cítím silné protipřenosové emoce, které si často protiřečí. Patrně v důsledku identifikace s masivními projekcemi rodiče mám silný pocit strachu o jeho dítě a naléhavou potřebu jej i rodiče zachránit. Výsledkem obranné protiidentifikace proti těmto protipřenosovým pocitům je pak silný pocit hněvu a bezmoci. V minulosti (a někdy i v současnosti) se mi stávalo, že jsem v důsledku neuvědomění si svého protipřenosu, odehrával svoje pocity a postoje tím, že jsem proti monologu rodiče postavil svůj vlastní „odborný“ monolog. V těchto případech jsem zřejmě šikovně vmanipulován do pozice někoho, kdo namísto dítěte řešil sebe nebo rodiče. Skutečné dítě (nikoli subjektivní) jsem postavil kamsi do kouta, tedy zřejmě tam, kam ve své intrapsychické realitě odsunul rodič. Za nejlepší prevenci podobné nežádoucí situace doporučuji zaměřit se nikoli na vnější, tzv. objektivní realitu rodiče, tedy na tu, kterou nám pokouší všemi prostředky vnutit, ale na jeho intrapsychickou realitu. Je důležité, abychom nezávisle na tom, co slyšíme, vidíme, nebo čteme, přemýšleli a měli fantazie o tom, co se děje a dělo v rodiči, jak se ve vztahu s bývalým partnerem cítil a cítí, jak má ztráta společného rodinného projektu pro něj smysl, jakou roli v jeho osobním příběhu a v příběhu vztahu s druhým rodičem, hrály a hrají společné děti, co doopravdy cítí a jaká může být jeho skutečná zakázka? Pokud se zaměřím tímto směrem, u mnohých rodičů, kteří za mnou s agendou týkající se vztahu dítěte a bývalého partnera, přijdou, objevím obavy a strach o svůj vlastní osud, nebo dokonce o život.

Psychické obrany dítěte

Vnitřní realita rodiče stěžujícího si na údajný škodlivý vliv druhého rodiče na dítě, často obsahuje nevědomé persekční fantazie a zkušenosti nebo vzpomínky, které mají původ v době, kdy druhý rodič, natož dítě, nebyl na obzoru. Domnívám se, že bez náhledu na tyto souvislosti, nemůžeme pomoci rodiči rozpoznat a naplnit jeho skutečné potřeby dítěte.

Obzvláště ne v situaci, která je pro dítě i objektivně velmi náročná a ohrožující. Paranoidní a persekucní fantazie, které rodič zažívá a odehrává, nezahrnují totiž jen druhého rodiče, ale přirozeně i jejich společné dítě. Hraniční nebo hraničně fungující rodič (například v důsledku dlouhodobé skutečné traumatizace ve vztahu) potřebuje totiž svoji psychickou realitu (je to jediná realita, kterou má), potvrzovat dítětem. Pokud by dítě toužilo po vnitřním nepříteli svého rodiče, stalo by se pro rodiče stejně nebezpečným, v důsledku čeho by hrozilo jeho odmítnutí. Dítě v závislém vztahu se samozřejmě musí tomuto odmítnutí za každou cenu ubránit. Jako obranný mechanismus před odmítnutím (tedy další ztrátou) někdy volí odpojení se od druhého rodiče a to jak navenek (nechce k němu chodit), tak i uvnitř. Pokud ve vnější realitě odpovídá odpojení se disociace, ve psychické realitě je to štěpení-splitting. Štěpení probíhá v nevědomé psychické realitě dítěte mnoha směry, které si za chvíli znázorníme. Důležité je si uvědomit, že strukturování emocí, postojů a i self(!) dítěte probíhá ve vztahu s osobou, na kterém je dítě emočně a fyzický závislé. Proto děti nejsou-nemohou být (alespoň do adolescence, a ani tehdy ne vždycky), na vnitřních realitách svých rodičů nezávislé a samostatné. To je asi hlavní důvod, proč děti v této situaci nikdy nemohou svobodně říct, jestli chtějí být víc s otcem či matkou. Zde neexistuje jedna souvislá vnitřní realita, ve které by si dítě mohlo nevědomě vybrat a třídit podle svého nejlepšího náhledu. Už to, co to dítě cítí, je falešné a neautentické. Je to proto, že tyto děti nemají jinou možnost, než se projektivně identifikovat s vnitřními realitami svých rodičů. A ty jsou, jak jsme si už řekli, často zaplněny persekucními, destruktivními a omnipotentními objekty. V nevědomí některé matek může být otec reprezentován jako všemocný a veskrze zlý, falický objekt. Stejně tak, jako může být matka v nevědomé fantazii otce tou všemocnou, všeovládající a kastrující bytostí, které si vždycky bál anebo s ní měl traumatické zkušenosti v raném dětství. Jsou to tyto extrémní představy a percepce, s kterými je dítě nejvíce ve vztahu. Nikoli jeho opravdové, nezávislé emoce, nikoli vnější události, ale emoce rodiče, jeho vnímání a interpretace reality, jsou tím, co hraje ve formování jeho self a emočním fungování největší roli. V extrémních případech, a není jich málo, se tak může například stát, že dcera se natolik ztotožní s nevědomou perverzní fantazií své matky, že si vytvoří falešnou vzpomínku na to, jak jí sexuálně zneužíval.

Pokud se rodiče navzájem vědomě, častěji však nevědomě, navzájem prožívají jako hrozba (a u hraničních osobností je tato hrozba absolutní), psychická reprezentace jednoho rodiče musí být v nevědomí dítěte ostře oddělena od psychické reprezentace druhého rodiče. Pokud chce mít takový kluk nebo holčička vnitřní vztah s oběma rodiči, a pokud si chce zachovat a

rozvíjet svoji zkušenost s nimi. Způsob jakým toho dosáhne je, jak jsem se už zmiňoval, štěpení.

Jak se takto štěpená psychická realita projevuje v klinické praxi, můžu ilustrovat následující ukázkou:

Klinický příklad č. 2

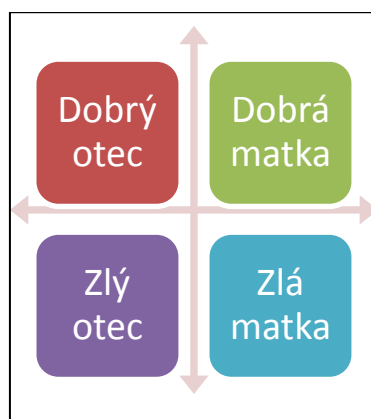
10letý chlapec, kterého nazveme Jirkou, žil od svých čtyřech do devíti let téměř výlučně s matkou. Rozvodu rodičů předcházely opakované konflikty mezi rodiči, kdy jeden druhého obviňovali z psychického a fyzického násilí. Po definitivním odstěhování otce od rodiny byla soudem nařízena střídavá péče, která se však prakticky nebyla nikdy realizovaná. Matka syna otci dlouhodobě nepředávala a otec svoji snahu o převzetí syna po několika marných pokusech a na radu sociální pracovnice, vzdal. Důvodem jeho rezignace otce byl i odpor Jirky, který se o otci vyjadřoval jako o zlodějovi, násilníkovi. Soudnímu znalci v šesti letech dokonce sdělil, že kdyby šel s otcem, bylo by to jako by šel s vrahem. Matka před úřady (i před synem) otce pomlouvala, obviňovala z pronásledování a napadání, které se neprokázalo. Rodiče na sebe podávali trestní oznámení, a soudili se o společný majetek. V devíti letech byla mu přidělena nová sociální pracovnice, která ve spolupráci s neziskovými organizacemi uspořádala případovou konferenci. Ta vedla k novému soudnímu rozhodnutí a novým znaleckým posudkům, které prokázaly, že Jirka se v přítomnosti otce cítí v bezpečí a spokojený. Spokojenost a emoční vyrovnanost konstatoval i psychoterapeut, který vzal chlapce do péče po té, co byl na přechodnou dobu svěřen do péče otce. Jirka navštěvoval individuální psychoterapii dvakrát týdně po dobu tří měsíců. Matka se psychoterapeutem spolupracovat odmítla. Do psychoterapie vodil Jirku otec na doporučení soudu, což terapeutovi nevyhnutně zužovalo prostor pro vybudování terapeutické aliance a neutrálního bezpečného prostoru, ve kterém by se Jirka mohl být nezávislým na postojích svých znesvářených rodičů. Během pobytu u otce se Jirka o své matce vyjadřoval kriticky, říkal, že z ní má strach a projevoval přání s otcem zůstat natrvalo. Interpretace terapeuta, který za rozporuplnými vyjádřeními o rodičích hledal strach z možné ztráty jejich náklonnosti, nechávali Jirku emočně chladným a lhostejným. Psychoterapie byla přerušena novým soudním rozhodnutím, které předchází rozhodnutí zrušilo, a chlapce vrátilo do péče matky. Poslední návštěva chlapce u terapeuta proběhla po dvoutýdenním pobytu Jirky u matky, krátce po té, co jej vyzvedl otec ze školy. Jirka se proti terapeutovi projevoval nepřátelsky, stejně tak vůči otci, kterého opět obviňoval z násilí na sobě i na matce. Pokud otce, úřady, a potažmo i terapeuta, viděl jako nepřítele, matku vnímal jako nevinnou oběť. Věrohodně a

s adekvátním emočním doprovodem dramaticky líčil, jak mu celou dobu bylo u otce špatně, jak jej otec týral a zastrásoval. Ve stavu silného afektu křičel, že všechno dobré, co o otci říkal, byla jen lež. Terapeut Jirkovo tvrzení vzal vážně a vyjádřil lítost nad tím, jak musí měnit názory podle toho, u kterého rodiče právě je. Na tuto interpretaci reagoval rozčileně až agresivně. Rozzuřeně se rozkřičel na terapeuta a obvinil ho, že nevěří, že to, co mu říká „je pravda“.

Tento otřesný případ ilustruje neuvěřitelnou nepředvídatelnost a chaotičnost vnější a vnitřní reality některých dětí. Tyto děti nedokážou žít v jedné realitě. Jejich vnitřní svět odpovídá několika celám, ve které žijí vedle sebe ale ostře oddělené různé emoční zkušenosti-vnitřní objekty. Stěny, které tyto neslučitelné a často vzájemně vylučující a ohrožující zkušenosti rozdělují, odpovídají psychické obraně štěpením. Způsob, jakým kluk v uvedené ukázce nakládal s vnější realitou, odpovídal jeho vnitřní realitě. Tam nemohly vedle sebe současně existovat pozitivní emoční vzpomínky současně na matku i na otce. Implicitní vzpomínka na situaci, kdy byl s otcem šťastným, se mohla oživit jenom ve vztahu s otcem, nikoli s matkou. A naopak. Když Jirka tvrdil, že má z otce strach, protože jej týral (což se nikdy neprokázalo), nemusel mě „lhát“. Jeho postoj vycházel z identifikace s tou částí své psychické reality, která mu umožňovala být v kontaktu s matkou, jako s dobrým objektem. Není pravděpodobné, že by podobné děti, opravdu dokázali vědomě lhát či podvádět. Podvádění totiž předpokládá dobrý kontakt s vnější realitou, čili dobré testování reality. Ten, kdo lže, musí přece znát i pravdu. A právě s pravdou mají tyto děti největší potíž.

Emoční a kognitivní vývoj dětských obětí rodičovského konfliktu bývá inhibován neustálou psychickou prací zaměřenou na regulaci jejich vnitřní a vnější reality. Tato mentální činnost vyžaduje zvýšené soustředění a stav neustálé bdělosti, kdy si tyto děti (nevědomě i vědomě) hlídají nejen to, co se v jejich blízkosti odehrává, ale i to, co cítí, na co myslí a jaké mají představy a fantazie. Všechno musí být pod kontrolou tak, aby mohlo být utříděno a uloženo do části vnitřní reality ohraničené mřížkou vytvořenou horizontálním i vertikálním štěpením, které vytváří jakousi mřížku. Mřížka chrání část jeho emoční zkušenosti proti částem zkušenosti, která jsou s ní v antagonistickém, nepřátelském vztahu. Uspořádání vnitřní reality tvořené vertikálním a horizontálním štěpením jsem se pokusil znázornit následovně:

Obrázek č. 2

Fragmentované self

Fragmentovaná intrapsychická realita nejenže nedovoluje být v kontaktu s celou vnitřní zkušeností dítěte, ale také představuje významné klinické riziko. Dítě, které má přístup jen k izolovaným částem své emoční a sociální zkušenosti, nemůže využívat a rozvíjet své mentální funkce tak, jak by to potřebovalo. Tato okolnost se projevuje zejména v situacích stresu a psychické zátěže. Negativní emoce, které jsou vyvolané nějakou vnější hrozbou či ohrožením, nemohou být efektivně regulované, což má za následek častější zaplavení psychiky úzkostí a častější psychickou traumatizaci. Nedostatek emoční regulace je dán na jedné straně absencí nebo nestálostí dobrých a bezpečných vnitřních objektů, na druhé straně omezeným arsenálem psychických obran a mentálních funkcí. A stav pohotovosti, vyplývající z potřeby třídit a štěpit svoje prožitky, oslabuje schopnost soustředění. Omezena je i schopnost fantazie, volných nápadů, kreativita, zvědavost, podobně reflexe vlastních emocí a myšlení. Tato okolnost rovněž zamezuje schopnosti hraní, které je podmínkou řešení intrapsychických konfliktů na symbolické bezpečné úrovni, čili jejich nikoli odehráváním v externí realitě.

Chlapec, ve výše uvedené ukázce, byl definován tím, co si právě o sobě a mě myslel. A myslel si o to, co odpovídalo jeho aktuálním emočním potřebám, tedy vnitřní realitě, nikoli objektivním vlastnostem mě nebo sebe. Moje poznámka o jeho několika „pravdách“ je rozrušila z toho důvodu, že se cítil ohrožen ve své identitě. Jeho identita byla totiž odvozena od jeho vnitřní reality, nikoli od toho, co si myslí a co cítí, nezávisle na tom, co se mu stalo nebo děje. Děti s podobnou psychickou strukturou se cítí ohrožené zejména v nových nebo nečekaných situacích. Panická úzkost, kterou v těchto chvílích často zažívají, souvisí s neznalostí svých skutečných emocí a schopností. Každá nová situace přivádí takové dítě do

nejistoty, kdy se na sebe nemůže spolehnout, protože jeho hranice a identita nejsou pevně definované a stálé. V nové situaci neví, co má cítit, co si má myslet, a hlavně co může cítit a myslet. Nemůže být samo sebou a proto je nejisté a úzkostné. Právě tato nejistota je však prostorem, který se dá terapeuticky využít.

Spontánní reakce v rámci autentického terapeutického vztahu jsou šancí, jak vrátit nebo vybudovat těmto dětem jejich pravé self. Pokud tuto šanci nedostane (v psychoterapii nebo ve vztazích mimo vztah s patologickým rodičem), může regredovat a hledat jistotu v ještě větší závislosti na závislém rodiči. Větší závislost na rodiči zákonitě vede k prohloubení pocitu nedostatečnosti a inkompetence spojenou nízkou sebedůvěrou a sebeúctou. Konfrontace s realitou, především v sociálních vztazích, například v kompetitivním školním kolektivu, způsobuje četná narcistická zranění až narcistickou traumatizaci. Dovolím si spekulovat, že některé děti se pomocí disociace (odpojení se) od své vnější a splittingu (rozštěpení) vnitřní reality, oslabením testování reality, regresí a vysokou závislostí na rodiči chrání před totálním kolapsem své psychiky. Děti, které se pak psychicky zhroutnou, může hodnotit jako vážně nemocné, případně psychotické. Cena za to, že jakžtakž drží pohromadě, a udržují hranici mezi fantazií a realitou, je však velmi vysoká. Patrně je jí rozvoj poruchy osobnosti. A tím se vracíme na začátek jejich příběhu. K dětství jejich vlastních rodičů.

Literatura

- 1) Klein, M. T. (1997). *Envy And Gratitude And Other Works 1946-1963*. Wiltshire: Antony Rowe Ltd
- 2) Pöthe, P. (2007). *Emoční poruchy v dětství a dospívání*. Praha: Grada Publishing.
- 3) Winnicott, D. W. (1974). *Playing and Reality*, Penguin Books, New Zealand

ADAPTACE DĚTÍ NA HOSTILNÍ PO/ROZVODOVÝ KONFLIKT RODIČŮ: MOŽNOSTI PODPORY CHILDREN'S ADAPTATION TO HOSTILE DIVORCE CONFLICT: POSSIBILITIES OF INTERVENTION

Martina PALKOVÁ

Dům tří přání, o. s., Svatovítská 7, Praha 6, Dejvice, maa.pal@gmail.com

Abstrakt: *Ve svém příspěvku shrnuji výsledky dosavadního výzkumu vlivu konfliktu rodičů na dítě. Zvlášť se budu věnovat výzkumům, které se zaměřují na otázku „jak“ jsou děti rodičovským konfliktem zasaženy. Popisuji rizikové a protektivní faktory, jak vnitřní (na straně dítěte), tak vnější (rodinné a sociální prostředí, systém péče o dítě). V tomto kontextu uvádím kazuistiku ohrožených dětí konfliktem rodičů s příklady intervencí v zařízení Dům tří přání, o. s.*

Abstract: *The author summarises available research on the affects of parental conflict on children. She also focuses on the mechanisms and pathways of psychological damage on children exposed to those conflicts. Special attention will be paid on risk and protective factors in the child's internal as well as external reality. The findings and hypothesis will be illustrated by case reports based on diagnostic and therapeutic interventions with children endangered by parental conflicts at the facility called "Dům tří přání".*

Klíčová slova česky: *adaptace, rozvodový konflikt, intervence, ohrožené dítě*

Keywords: *child at risk, parental conflict, adaptation, intervention*

Úvod

Děti trpící hostilními konflikty rodičů tvoří relativně velkou skupinu dětí, které jsou ohroženy nejen samotnou, často bolestnou a na adaptaci náročnou životní změnou. Bývají ohroženi také sekundárně, ale o to více, negativním vlivem ze strany dospělých, kteří tuto těžkou situaci nedokáží náležitě zpracovat a jsou na ni (pokud nepočítáme právní zástupce) často sami. V České republice stále chybí dostatek preventivních a intervenčních programů zaměřených na ohrožené děti po/rozvodovým konfliktem rodičů, které by odborníky, resp. rodiče vedly ke

konstruktivnějším a pro dítě šetrnějším způsobům zvládání konfliktu. Základem kvalitních preventivních a intervenčních postupů je výzkum, který však v našich podmínkách realizuje stále málo odborníků.

Rodičovský konflikt jako téma výzkumu

Konflikt rodičů je multidimenzionální konstrukt. Posuzujeme v něm frekvenci konfliktů, intenzitu, délku, chronicitu, stupeň rozřešení a také podobu (otevřené, skryté konflikty). Po/rozvodové spory mají svá specifika. Otevřených intenzivních konfliktů v nich bývá málo, skryté konflikty a manipulace podnícené hostilitou rodičů jsou však velmi časté, současně jsou často chronické, dlouhotrvající. Rozvodové spory bývají také bez rozřešení, ukončení, z důvodu vzájemné hostility.

Výzkumy ukázaly, že fakt, že se rodiče nenávidí, je pro dítě daleko více ohrožující než rozvod sám (Sarrazin, Cyr, 2007). Dobrou adaptaci dítěte po rozvodu neovlivňuje tolik úprava poměrů, tedy do jaké péče je dítě svěřeno, ale spíše kvalita vztahu mezi rodiči. Zjistilo se například, že psychické strádání a nemocnost dětí není ovlivněna rozpadem rodiny, ale velmi významně souvisí se stupněm projevované hostility mezi rodiči. U dětí, jejichž rodiče měli silně konfliktní vztah, se zvyšuje vnitřní pohoda (well-being) rozvodem rodičů, pokud ukončí své spory. Odborníci se tedy shodují, že na dítě má devastující vliv skutečnost, že se rodiče nenávidí a dávají si to dlouhodobě (otevřeně nebo skrytě) najevo, ať jsou rozvedeni nebo ne.

Zdaleka nejhůře jsou na tom dle výzkumů děti, kteří jsou po problematickém rozvodu rodičů v dlouhodobém těžkém konfliktu loajality, kdy je dítě nuceno vybrat si, na jakou stranu se v konfliktu přidá (Fosco, Grych, 2002). Nežádka je aktivně zapojeno a to i s přispěním odborníků, vystupuje jako mediátor sporu. Jeho "koalice" s rodičem, nebo naopak distancování se od sporu, může mít hmatatelné, dalekosáhlé následky. Míra zodpovědnosti za konflikt, resp. jeho vyřešení a z toho plynoucí sebeobviňování pak dále negativně ovlivňuje adaptaci dítěte a psychický vývoj. Proto je „zapojení“ se do konfliktu velmi významným rizikovým faktorem pro adaptaci dítěte na rozvodový konflikt.

Naše praxe v zařízení nabízející odbornou pomoc ohroženým dětem rozvodovými spory a konflikty rodičů ukázala, že v dopadech konfliktů na dítě je velká variabilita. Z této skutečnosti vyplývá mnoho otázek. Máme vedle sebe dvě skupiny dětí, stejně starých, vystavených zátěži po/rozvodového konfliktu rodičů stejně dlouhou dobu. Jedna skupina trpí

poruchami externalizovaného nebo internalizovaného typu. Druhou skupinu tvoří děti, které těmito obtížemi netrpí. Z jakého důvodu tato skupina prospívá lépe? Kde příčina toho, že některé děti zmíněné zátěže zvládají lépe a jiné hůře? Tyto otázky se nabízejí nejen odborníkovi v praxi, ale i výzkumníkům, kteří prostřednictvím hledání odpovědí mohou ovlivnit mimo jiné intervenční postupy při práci s touto velmi početnou skupinou ohrožených dětí.

Výzkumu vlivu konfliktů rodičů, zejména těch rozvodových, na děti, se v našem prostředí věnuje poměrně málo odborníků. Dlouhodobě se tomuto tématu věnuje Lacinová (např. 2011; 2012), která se také podílela na překladu a ověření metody Škála dětské percepce konfliktu mezi rodiči pro adolescenty (Lacinová, Michalčáková, Ježek 2009). Ohroženým dětem hostilnými porozvodovými konflikty rodičů a možnostem psychoterapeutické práce s rodinou se věnuje Sakař (2012). Na problematiku rozvodových konfliktů se zaměřuje přehledová studie J. Pavláta (2005), která shrnuje výsledky zahraničních studií s tematikou vlivu rozvodových konfliktních situací na dítě. Pavlát (2006; viz také Pavlát, Janotová, 2007) se také věnuje problematice syndromu zavrženého rodiče, konstruktů G. A. Gardnera (2001). Kritický pohled na teorii syndromu zavrženého rodiče také nabízí Palková (2012). Tematiku rozvodových konfliktů a jejich vliv na děti pro laiky (rodiče) ve své knize zpracovala Špaňhelová (2010).

V zahraniční literatuře je vliv konfliktů na dětský vývoj zkoumán velmi podrobně. Mnoho výzkumů se zabývá predikovaním internalizovaných a externalizovaných poruch (např. Grych, Fincham, 1990). Tyto a mnoho dalších studií se zahrnují do tzv. první generace výzkumů, zejména korelačních studií, které ukázaly, že existuje silný, statisticky významný vztah mezi psychickými poruchami, obtížemi v sociálním, kognitivním, akademickém, psychobiologickém fungování u dětí a rodičovskými konflikty (viz Cummings, Davies, 1994). Otázka, kterou si tyto výzkumy kladou, je "co" konkrétně způsobuje, že je rodičovský konflikt nositelem projevů maladaptace u dětí.

Výzkum posledních dvou dekad se zaměřuje na lepší porozumění toho, "jak" jsou děti ovlivněny konfliktem rodičů. Výzkumy tzv. druhé generace usnadňují vhled do procesů a mechanismů, které souvislost rodičovského konfliktu a maladaptace ovlivňují (Cummings, Davies, 2002a), detailně operacionalizují rodičovský konflikt a také identifikují rizikové a protektivní faktory, jak vnitřní (na straně dítěte), tak vnější (rodinné a sociální prostředí). Tyto

výzkumy snad nejlépe odpovídají na výše zmíněné otázky, proč jedna skupina dětí zvládá konfliktní situaci rodičů lépe, jiná hůře.

Z procesuálního uvažování vycházejí dva základní teoretické přístupy: teorie emoční jistoty Cummingse a Davise (2010) a kognitivně – kontextuální rámec (Grych, Finchham 1990). V posledních letech se nicméně směřuje k integraci teoretických přístupů a jejich vzájemnému doplňování (Lacinová, 2011), také je stále více patrná snaha o aplikaci získaných výsledků jejich zabudováním do preventivních a intervenčních programů.

Rodičovské konflikty v praxi

Jak si můžeme poruchy adaptace u dětí v konfliktu rodičů konkrétně představit? Psychický stav dětí v rozvodových sporech bývá často jakoby „neviditelný“. Daleko častěji bývá zmiňována jejich pozice v konfliktu. Zakázka do služby je logicky spojena s rodiči – podpora jejich rodičovských dovedností, podpora komunikace a dosažení dohody mezi nimi apod. O tom, jak se má samotné dítě, toho často mnoho neví ani klíčová sociální pracovnice, která má mít jeho zájmy na starosti. Později se dozvídáme od rodičů, učitelů nebo samotných dětí, že mají psychosomatické obtíže jako bolesti hlavy a břicha, jsou nesoustředění, nervózní, podráždění. Ve škole mají zhoršený prospěch. Straní se kolektivu. U menších dětí není výjimkou enuréza a inkopréza. Jejich situace, psychický stav a další proměnné se různí, co mají však společného, je fakt, že jejich rodiče již nejsou partneři, ale nepřátelé. Často také žijí jejich potřebami a na své se naučily zapomínat. Konkrétní obraz, z kterého si můžeme strádání dítěte v konfliktní situaci rodičů představit, nabízím v následující kazuistice.

Veronice je osm let, přichází v doprovodu své matky, otce a sociální pracovnice do Ambulantně terénního centra, Dům tří přání. Služba byla doporučena kolizním opatrovníkem se zakázkou „zmapování ohrožení dítěte“ a „podpora komunikace a respektu v zájmu nezletilé Veroniky“.

Z úvodních interview vyplynulo, že konflikt rodičů trvá rok a půl, před rokem podal otec žádost o rozvod. Veronika byla soudně svěřena do péče matky, otcí soud stanovil „běžný“ styk – jeden víkend za 14 dní a jeden den v týdnu. Sociální pracovníci počali hledat odborné zařízení poté, kdy Veronika přestala docházet k otcí na víkendy.

Dle matky k němu „vydržela“ půl roku docházet. Vždy před tím, než měl otec přijít, ji začalo bolet břicho a hlava. Byla nervózní a plačtivá. U otce byla zaražená, bez nálady, s přítelkyní otce odmítla komunikovat úplně. Jednou, když jako každý druhý pátek otec po škole přišel za ní, zamkla se v pokoji. Otcí přes dveře vzkázala, že s ním nikam nepůjde, dokud se mamince neomluví, nevrátí jí auto, nepřestane chtít krást jejich dům a nezačne se chovat normálně. Matka otce vyzvala, aby akceptoval přání své dcery nebýt s ním. Před dveřmi se strhla slovní a fyzická potyčka, otec nakonec odešel sám.

Matka Veroniky sděluje, že chce především chránit svou dceru a její potřeby. Připustila, že vztah mezi otcem a Veronikou v minulosti byl poměrně bezproblémový, ale nyní se situace „nadobro“ změnila, protože se otec „chová jak blázen“. Sama je dlouhým a komplikovaným rozchodem s bývalým partnerem zlomená, často pláče, špatně jí a spí. Pocity zrady ji pohlcují a říká, že čas jí nepomáhá, naopak. O rok starých křivdách mluví, jakoby se staly před pár hodinami. Cítí se být na všechno sama, nikdo jí nepomůže. Deprese střídá velká nenávisť. Nikdo ji tímto obdobím, které je jedno z nejnáročnějších v životě, neprovázela, s výjimkou právníka.

Otec je na schůzkách deprimovaný, skleslý, nebo naopak útočný, našťvaný na celý svět, systém péče o děti, na nás a zejména na matku, která jej chce, jak je přesvědčen, o dceru připravit. Později sděluje, že se mu špatně spí i pracuje. Zdá se, že pocity selhání, bezmoci a vzteku se promíchávají tak, že už vůbec neví, co cítí, ale tím víc je svými pocity ochromen. Přidává se strach, že navždy ztratí svou dceru, s kterou měl podle jeho slov hezký vztah. Stejně jako matka ani otec zatím neměl možnost tyto pocity v bezpečném prostředí sdílet a zpracovat. Obrnil se však schopným právníkem a dal se do boje za svá práva.

Ani jeden z rodičů v této fázi nedokáže mluvit o Veronice a jejích potřebách. Nejčastěji zmiňované jsou jejich požadavky, jejich trápení a zejména jejich očekávání toho, co my „odborníci“ musíme pro ně udělat. Jejich mentální prostor, který měli pro Veroniku vyhrazený, je nyní zahlcen až po okraj jejich vlastními pocity, které narcistické zranění, plynoucí z nezpracovaného rozchodu a rozvodu, vyvolává. Kvůli tomu nedokáží rozeznat hranici mezi potřebami vlastními a potřebami Veroniky, přestávají vnímat její bytostnou potřebu mít pozitivní vztah k oběma rodičům.

Veronika je velmi komunikativní a usměvavá dívka, chováním spíše připomíná dítě

mladšího věku. Nejraději ze všeho má keramiku, písničky své oblíbené kapely, tancování a vaření s mámou. Ve škole se jí za poslední rok velmi zhoršil prospěch, i chování. Dle paní učitelky je vzdorovitá, náladová a nepozorná. Veronika si ale myslí, že si ve škole na ní všichni zasedli. Má kamarádku Aničku, s kterou si ráda pouští videoklipy na internetu. Její nálada se výrazně změní v okamžiku, kdy se ptám, jaká jsou její tři největší přání. Dlouho přemýšlí, zdá se, že ji nic nenapadá. Pak odpoví: „přeju si, aby se táta polepšil a přestal se o mne hádat“. Dále mi detailně popisuje, co vše táta mamince ukradl a pokazil.

Podle mého Veronika v průběhu konfliktu matky a otce vnímala, že svůj prostor v jejich myslích a srdcích ztrácí. Po všech hádkách pominula její touha po tom, aby se měli rodiče zase rádi a nehádali se. Pomalu také rezignovala na svou potřebu mít bezpečný a jistý vztah k oběma rodičům zároveň. Správně cítí, že zachovat bezpečný vztah a loajalitu k matce i otci ve chvíli, kdy mají protichůdné postoje a očekávání, je nemožné. Jedno vylučuje druhé. Jedinou přijatelnou možností je zachovat a posilovat vztah k matce, která je dostupnější.

Veronika tento úkol vezme (jako všechny děti) nesmírně vážně, vynakládá na něj maximum energie. Sdílí matčiny strasti, chrání ji před otcem, nese její břímě, přebírá zodpovědnost za její trápení. Dělá podvědomě to, o čem se domnívá, že mámě pomůže. Zachování vztahu k ní je pro ni vším. Kdyby začala naslouchat sobě a své potřebě mít dobrý vztah i s otcem, riskovala by hodně a ztráty by byly absolutní. Od svých vlastních potřeb se tak postupně učí odpojovat a plnit potřeby druhých. Začíná věřit, že potřeby druhých jsou její vlastní. A že za blaho nejbližších, nyní za blaho matky, přebírá nekonečnou zodpovědnost.

Na otázku, co se přesně s dítětem v této situaci děje, nám odpovídá teorie emoční jistoty Cummingse a Davise (2002b), vycházející z teorie citové vazby A. Bowlbyho, Citová vazba (attachment) je základní, vrozenou a evolučně danou potřebou, která organizuje motivační, emoční a paměťové procesy ve vztahu k významným pečujícím osobám. Základní vzorec attachmentu spočívá v hledání fyzického a emočního bezpečí a ochrany před ohrožením. Toto přilnutí umožňuje psychické struktuře dítěte využívat kapacitu a funkce vyvinutější psychiky pečující osoby a organizovat a strukturovat vlastní procesy (Bowlby, 1982).

U rodičů dítě primárně hledá pocit fyzického a emočního bezpečí, které se vlivem konfliktů snižuje. Dítě pak vynakládá obrovské množství energie, aby bezpečí znovu nastolilo (Cummingse, Davies, 1994). Zvyšuje se psychologická reaktivita, srdeční rytmus, tep. Dítě

hledá způsoby, jak se v této situaci přizpůsobit a zachovat jistou vazbu s rodiči. V této fázi děti často mohou přebírat za konflikt rodičů zodpovědnost, působí jako mediátor, utěšovatel, s cílem zažehnat konflikt a smířit rodiče. Tato „mírová mise“ je pro děti nesmírně vyčerpávající, zejména v těžkých a dlouhodobých konfliktech, v rozvodových sporech, kdy bývá často láska rodiče k dítěti (vědomě nebo nevědomě) podmíněná loajalitou. Loajalita k jednomu rodiči znamená zradu druhého a tento konflikt, pokud zůstává neošetřen ze strany odborníků, resp. rodičů, nemůže skončit jinak než tím, že potřeba emocionálního bezpečí zvítězí nad potřebou mít rád i druhého rodiče – dítě opustí roli mediátora a přidá se k jednomu z rodičů.

Čím nejistější (podmíněnější) je dle mého názoru vztah s preferovaným rodičem, tím intenzivněji se dítě s tímto rodičem identifikuje a tím silnější je potřeba vystupovat negativně proti rodiči druhému. Z důvodu velmi těsné, úzkostné, tedy nikoliv jisté vazby na rodiče je zkomplikována další vývojová potřeba – a to separace, která přichází v období puberty a adolescence. Děti pak mohou mít obtíže se od idealizovaného rodiče oddělit a zvládnout důležitý vývojový proces – hledání identity. Mohou pak zažívat pocity prázdnoty, mají problémy v partnerském životě, problematicky se přizpůsobují v náročných životních situacích.

Co se týká odborných služeb, velice důležitým (protektivním) faktorem je vhodné načasování terapeutické péče pro rodinu a důkladné zmapování (u dítěte odmítající kontakt je nutné vyloučit důvody, které mohou dítě vést k oprávněnému odmítání rodiče, např. zneužívání nebo týrání dítěte rodičem, domácí násilí, kterému bylo dítě přítomno, a podobně). To znamená včasné rozpoznání a identifikaci ohrožení dětí v předrozvodových a porozvodových sporech, kdy je krize hůře rozpoznatelná, ale snáze řešitelná. V případě Veroniky vhodná doba nebyla v okamžiku, kdy začala otce odmítat, ale když rodiče podali protichůdné návrhy na svěření dítěte do péče k soudu a byla jim určena kolizní opatrovnice. Ideální dobou pro zahájení péče však mělo být období prvních vážných konfliktů rodičů, spolupráce by tedy byla realizována z jejich iniciativy. Pokud je situace podchycena „pozdě“, je dalším významným protektivním faktorem v adaptaci dítěte intenzivní terapeutická práce s rodiči – a to jak individuálně tak párově – s jasnou zakázkou a ohraničením. Primárně na ně by se měla dle našeho názoru zaměřit odborná péče, protože právě v dynamice jejich vztahu je ohnisko problému. Z naší zkušenosti se pak jako jednoznačně smysluplná jeví i velmi těsná spolupráce s kolizními opatrovníky dětí z orgánů sociálně právní ochrany dětí, dále multidisciplinární

spolupráce s dalšími odborníky, kteří jsou v případě zainteresováni – se soudními znalci, dětskými psychology, sociálními pracovníky a kurátory, učiteli, pediatry a dalšími. Teprve po důkladném zmapování přistupujeme k samotné práci s rodinou, která v tomto případě spočívá v intenzivní práci s oběma rodiči. V případě, že je konflikt hlubší a dlouhodobější (byl podchycen později), bývá důkladně zvažována možnost a podoba asistovaného setkávání odcizeného rodiče s dítětem, které probíhá paralelně se schůzkami rodičů, na něž je kladen stále největší důraz.

Jedná se o práci dlouhodobou a náročnou pro všechny zúčastněné, nejvíce však pro rodiče. Během tohoto procesu mají možnost v bezpečném prostředí zpracovat svá zranění, křivdy, strachy, pocity bezmoci a vzteku, které je zahlcují. Mají prostor setkat se s bývalým partnerem a za odborného vedení mít možnost převzít na sebe zpět svou odpovědnost a dojít k vzájemné dohodě. Velmi důležitá je konfrontace rodičů s tím, jak může konflikt vnímat dítě, jak se v něm cítí, co od nich potřebuje a jak mohou potřeby dítěte naplňovat. Objasňujeme jim také, jaké má tato situace krátkodobé i dlouhodobé dopady na dětskou psychiku. Náhled na potřeby dětí je nezbytný pro znovunastolení rodičovské odpovědnosti a kompetence a oddělení svých potřeb od potřeb dětí. Cílem odborné práce je tedy provádět rodiče jedním z nejnáročnějších období v životě tak, aby nechali své děti přát si své vlastní přání.

Často k nám ale přichází rodiny s dětmi, které absolvovaly několik let soudních sporů rodičů, nespočet výpovědí u soudu nebo na odboru sociálně právní ochrany dětí, u soudních znalců i u policie. Stupeň odcizení k jednomu rodiči je už tak závažný, že již neodpovídá rodiči na pozdrav, vyká jim, nechť s ním být v jedné místnosti, nenávidí ho. V těchto případech naše intervence často nesplní očekávání sociálních pracovníků ani rodičů, vrátíme jim totiž jejich zodpovědnost za současný stav věcí důkladně zmapovanou. Pokoušíme se pak zajistit, aby dítě netrávilo další roky na asistovaných stycích, v ordinacích soudních znalců nebo v „neutrálním prostředí“. Doporučujeme pro takto psychicky týrané dítě dlouhodobou péči u dětského psychoterapeuta, který je neutrální a v případě nezainteresovaný. U dětí ohrožených rozvodovým sporem rodičů je velmi důležité, aby terapeut vytvořil bezpečnou terapeutickou alianci s klientem, pracoval pouze s jeho subjektivní realitou a nevyjadřoval se ke sporu ani do něj nijak nezasahoval, např. prostřednictvím zpráv pro OSPOD nebo soud. Dále vedeme rodiče a další odborníky, aby podporovali dítě ve volnočasových aktivitách, kde může nalézt ničím nepodmíněné vztahy a kde může být samo sebou a cítit se hodnotné a přijímané takové, jaké je.

Literatura

- 1) Bosco, G. L., Renk, K., Dinger, T. M., Epstein, M. K. a Phares, V. (2003). The connections between adolescents' perceptions of parents, parental psychological symptoms, and adolescent functioning. *Applied Developmental Psychology*, 24, 179-200.
- 2) Stone Buehler, C., Krishna Kumar, A., Anthony, C., Tittsworth, S., Stone, G. (1994). Hostile Interparental Conflict and Youth Maladjustment. *Family Relations* 43, 409 – 416.
- 3) Cummings, E. M, Davies, P. T. (1998). Exploring children Emotional Security as a Mediator of the Link between Marital Relations and Child Adjustment. *Child development* 69 (1), 124 – 139.
- 4) Cummings, E. M, Davies, P. T. (2002a). Effects of marital conflict on children: Recent advances and emerging themes in process-oriented research. *Journal of child psychology and psychiatry* 43(1), 31 – 63.
- 5) Cummings, E. M, Davies, P. T. (2002b). Pathways between profiles of family functioning, child security in the interparental subsystem, and child psychological problems. *Development and Psychopathology* 16, 525 – 550.
- 6) Cummings, E. M, Davies, P. T. (2010). *Marital conflict and children: An emotional security perspective*. New York. Guilford Press.
- 7) Fosco, G., Grych, J. H. (2010). Adolescent triangulation into Parental Conflicts: Longitudinal Implications for Appraisals and Adolescent – Parent Relations. *Journal of Marriage and Family*, vol. 72 (2).
- 8) Grych, J. H., Fincham, F. D. (1990). Marital conflict and childrens adjustment: A cognitive-contextual framework. *Psychological Bulletin*, 108, 267 – 290.
- 9) Lacinová (2011). Konflikty mezi rodiči a děti: současné teorie. *Československá psychologie*, 55(5), 443 – 447.
- 10) Lacinová, L., Michalčáková, R. (2012). *Konflikty mezi rodiči a strachy v období adolescence*. In Tyrlik, M. (Ed.). *Zátěž v adolescenci*. Brno: MUNI Press.
- 11) Lacinová, L., Michalčáková, R., Ježek, S. (2009). Škála dětské percepce konfliktu mezi rodiči: Česká verze dotazníku pro adolescenty. *Československá psychologie*, 53, 68 – 83.
- 12) Palková, M. (2012) Rozvod a děti: *Víte, co je syndrom zavrženého rodiče?* Staženo 15. 3. 2014 z <http://www.sancedetem.cz/srv/www/content/pub/cs/clanky/rozvod-a-deti-vite-co-je-syndrom-zavrzeneho-rodice-60.html>

- 13) Pavlát, J., Janotová, D. (2006). Syndrom zavrženého rodiče. *Česká a slovenská psychiatrie* 102 (1), 7-12.
- 14) Pavlát, J., Šusta, M. (2008). Děti v rodičovských soudních sporech. *Československá psychologie*. 52 (5), 458-467.
- 15) Sarrazin, J., Cyr, F. (2007). Parental Conflicts and Their Damaging Effects on Children. *Journal of Divorce and Remarriage*, 47 (1/2).
- 16) Schulz, M. S., Waldinger, R. J., Hauser, S. T. a Allen, J. P. (2005). Adolescents' behavior in the presence of interparental hostility: Developmental and emotion regulatory influences. *Developmental and Psychopathology*, 17, 489-507.
- 17) Sturge-Apple, M. L., Davies, P. T., Cummings, E. M. (2006). Impact of Hostility and withdrawal in Interparental Conflict on Parental Emotional Unavailability and Childrens Adjustment Difficulties. *Child Development* 77(6), 1623-1641.

PROFESIONALIZACE PĚSTOUNSKÉ PÉČE FOSTER CARE PROFESSIONALIZATION

Eva ROTREKLOVÁ

TRIADA-Poradenské centrum, o.s., Brno, erotrekl@seznam.cz

Abstrakt: *Změny v náhradní rodinné péči, které se zejména váží na novelu zákona o sociálně-právní ochraně dětí (platnost od 1. 1. 2013) znamenají výrazný posun v systému péče o děti umístěné v pěstounské péči a jejich cílem je zvýšení kvality péče na úroveň obvyklou v ostatních evropských zemích. Dosavadní, více než roční praxe ukazuje na řadu pozitivních změn, které nové podmínky přinesly a které je třeba dále koncepčně i metodicky rozvíjet. Jedná se zejména o odborné doprovázení pěstounské péče na základě uzavíraných dohod o výkonu pěstounské péče, jako zákonem uložené povinnosti pro všechny pěstouny a o spolupráci pěstounů s rodiči a širší rodinou dítěte. V této souvislosti se ale znovu objevuje dlouhotrvající problém -nedostatečný počet kvalifikovaných odborníků zajišťujících odborné poradenské a terapeutické služby. V rámci workshopu bychom proto chtěli nabídnout reflexi dosavadních zkušeností z praxe doprovázející organizace a poskytnout hlubší pohled na postupnou profesionalizaci pěstounské péče. Zaměříme pozornost na téma odborných psychosociálních služeb, poradenství a terapie v jednotlivých formách PP - v tzv. zprostředkované pěstounské péči, v pěstounské péči vykonávané příbuznými dítěte (zejména prarodiči)a při výkonu pěstounské péče na přechodnou dobu. Zejména tento nově a rychle se rozvíjející institut vyžaduje intenzivní spolupráci pěstounů s kvalifikovanými odborníky a specifická témata pro odbornou přípravu i další vzdělávání pěstounů. Dle zájmu účastníků shrneme hlavní změny v procesu osvojování nezletilých dětí. Příspěvek je zpracován na základě zkušeností z přímé práce s pěstouny, svěřenými dětmi, jejich rodiči, z lektorské práce v odborné přípravě budoucích pěstounů a osvojitelů, vzdělávacích programů pro pěstouny i pro profesionály v oblasti SPOD a ze supervizní práce - vše v krajích Olomouckém, Zlínském, Jihomoravském a v kraji Vysočina.*

Abstract: *Changes in foster family care which are particularly bound to the amendment to the law regarding social – legal children protection (valid from 1. 1. 2013) represent a significant shift/advance in the system of care for children who are placed in foster care, and the goal of these changes is the improvement of the quality of care to a level that is common*

in other European countries. More than a year existing practice/experience, indicates number of positive changes that were brought forward by new conditions, and which have to be further conceptually and methodically developed. In particular, the professional accompanying of foster care based on agreements being signed regarding the exercise of foster care as imposed by law regarding duties for all foster parents, and regarding the cooperation of foster parents with biological parents and extended family members of the child. But in this regard a long lasting problem occurs – insufficient number of qualified professionals who ensure professional counseling and therapeutic services. Therefore within the workshop we would like to offer reflection of existing experience from practice of accompanying organization, and to provide deeper insight into gradual professionalization of foster care. We will concentrate on the theme of professional psycho-social services, counselling, and therapy in particular forms PP -v so called mediated foster care, on foster care exercised by child's relatives (especially grandparents), and on exercising of foster care during transition period. Especially this new and fast developing institution requires intensive cooperation of foster parents with qualified professionals as well as cooperation on specific themes for professional preparation/training and further foster parents education. According to interests of participants we will summarize main changes in the process of adoption of minors.

The contribution is elaborated/prepared based on experience with direct work with foster parents, with entrusted children, their biological parents, on lecturing on professional preparation of future foster parents and adoptive parents, on educational programs for foster parents as well as for professionals in the field of SPOD and on supervisory work – all in the regions of Olomouc, Zlín, Southern Moravia, and Vysočina.

Klíčová slova: odborné služby v pěstounské péči

Keywords: foster care professionalization

Úvod

Reforma systému sociálně-právní ochrany dětí, která probíhá v České republice od roku 2008, zaznamenává výraznější výsledky v posledních třech letech a to zejména zásluhou intenzivní koncepční, metodické a legislativní práce ministerstva práce a sociálních věcí. Změny, které se jsou také zakotveny v novele Zákona o sociálně-právní ochraně dětí, znamenají výrazný posun v systému péče o ohrožené děti a jsou nezbytné k tomu, aby se kvalita péče zvýšila a

přiblížila standardům obvyklým v ostatních evropských zemích. Od počátku roku 2013 se zásadním způsobem rozvíjí pěstounská péče na přechodnou dobu a mění se také situace v oblasti odborného doprovázení pěstounské péče. V rámci příspěvku budou prezentovány dosavadní praktické výsledky a zkušenosti. Teze pro příspěvek jsou zpracovány na základě zkušeností z přímé práce s pěstouny, svěřenými dětmi, jejich rodiči, z lektorské práce v odborné přípravě budoucích pěstounů a osvojitelů, vzdělávacích programů pro pěstouny i pro profesionály v oblasti SPOD a ze supervizní práce - vše v krajích Olomouckém, Zlínském, Jihomoravském a Vysočina a z výměny zkušeností s odborníky u nás i v zahraničí.

TEZE 1

Za zásadní **koncepční změny**, které by měly znamenat zlepšení situace ohrožených dětí a jejich rodin považujeme:

- priorita veškeré činnosti v rámci SPOD: udržení dítěte v jeho přirozeném rodinném prostředí
- umístění dítěte mimo rodinu – dočasné řešení po dobu trvání krize v rodině
- vyhodnocování situace dítěte a jeho rodiny, intervence k sanaci rodinného prostředí
- umístění dítěte novorozeneckého a batolecího věku v pěstounské péči na přechodnou dobu
- dohody o výkonu pěstounské péče = odborné doprovázení pěstounské péče
- spolupráce pěstounů s rodiči umístěného dítěte a prohlubování sounáležitosti s rodinou dítěte (zakotveno také v novele zákona o výkonu ústavní výchovy).

TEZE II

První rok, který máme téměř za sebou, ukázal ještě více na problémy, se kterými se celý systém potýká již řadu let - zejména v oblasti personální, spočívající v počtu a kvalitě pracovníků a v nedostatku odborných služeb-tedy nezbytných podmínek pro úspěch celého transformačního procesu.

Dá se říci, že řada těžkostí, se kterými se dnes potýkáme, má své dlouhodobé příčiny a projevuje se v nepřipravenosti systému na nové podmínky. Měnit podmínky lze ale v mnoha případech mnohem snadněji než celkovou koncepci a legislativu a v řadě případů můžeme začít u sebe a na svém pracovišti. Ostatně důkazem toho je, že se stále zřetelněji projevují

rozdíly v úrovni péče o ohrožené děti v jednotlivých krajích i regionech – stejná legislativa, stejné finance - můžeme si položit otázku proč nejsou stejné také výsledky práce.

TEZE III

Dohody o výkonu pěstounské péče = nezbytná podmínka pro profesionalizaci pěstounské péče, tj. zvýšení kvality vyžaduje:

- vysokou kvalifikaci pracovníků v roli klíčových pracovníků, systematickou individuální odbornou práci s pěstouny, jejich rodinou a také s rodiči dítěte
- vysokou úroveň spolupráce týmu: OSPOD – doprovázející organizace – pěstouni – další odborníci
- specializované vzdělávání pracovníků a supervize
- metodické postupy (odborné pracoviště) a reflexe jejich použití v praxi

těžkosti:

- nedostatečná kapacita místně dostupných kvalitních odborných služeb s kvalifikovanými pracovníky
- velká část stávajících pěstounů nerozumí změnám, zejména se týká pěstounů – příbuzných

Příležitosti, možnosti, náměty:

Aby pěstouni mohli spolupracovat s rodiči dítěte a prohlubovat jeho sounáležitost s vlastní rodinou, musí k tomu mít vytvořeny podmínky - to je úkol OSPOD a doprovázející organizace - pěstouni musí mít s kým spolupracovat. Nejedná se jen o poskytnutí prostor a asistence u kontaktů - k těm pravděpodobně nebude ani docházet, pokud se pěstouni a rodiče stále budou poprvé (a někdy taky naposled) scházet u soudu, pokud rodiče nebudou připravováni na přechod dítěte do pěstounské péče a nebudou vědět, kde jejich dítě bude a kdo se o něho bude starat. Také sociální práce s rodiči dítěte v průběhu umístění je stále jen výjimečnou a tím se také snižuje šance dítěte na udržení vrozených vztahů a porozumění své životní historii.

Orgán sociálně právní ochrany dětí - stále více řídicím pracovníkem případové práce s kontrolní kompetencí, přímá práce s pěstouny, dětmi a jejich rodiči je povinnost doprovázejících odborníků.

TEZE IV

Pěstounská péče na přechodnou dobu

Aktuální situace

V průběhu roku se zásadně změnila situace v počtu pěstounů na přechodnou dobu zařazených do evidence dobu a v počtu dětí, které byly do této formy pěstounské péče svěřeny. Na konci roku 2012 bylo v České republice jen něco málo přes desítku pěstounů, během letošního roku jsme se dostali na číslo převyšující sto. Co je ještě důležitější je skutečnost, že prudce stoupl i počet dětí, zejména kojeneckého a batolecího věku, které byly do této formy umístěny – tím se také naplňuje jeden z cílů celého transformačního procesu – snížit počet dětí umístěných v ústavní výchově. Znamená to, že pěstounská péče na přechodnou dobu zaujala v systému péče o ohrožené děti důležité místo, vymezuje se svým účelem vůči ostatním, tradičním typům péče a je nezbytné věnovat pozornost jejímu odbornému rozvoji a metodické podpoře. V celém systému péče o ohrožené děti existují významné rozdíly mezi jednotlivými kraji České republiky, je to dáno jednak rozdílnou socioekonomickou situací, ale také prioritami vlastní koncepce každého kraje, kterou v systému přijal a systematicky rozvíjí.

Pěstouni na přechodnou dobu = profesionálové

Přijímáme-li tezi, že účelem pěstounské péče je služba dítěti, pak toto tvrzení platí v případě pěstounské péče na přechodnou dobu naprosto jednoznačně. Jsou to a měli by to být profesionálové, kteří jsou pro svoji práci odpovídajícím způsobem kvalifikováni, mají vytvořeny podmínky pro péči, odborné zázemí a jsou za tuto činnost placeni.

To klade samozřejmě specifické nároky na schopnosti a dovednosti pěstounů, kteří tuto službu dítěti poskytují. Jedná se také o jejich rodinné příslušníky, jejichž životní podmínky jsou péčí o svěřené děti bezesporu ovlivněny. Dosavadní zkušenosti ukazují, že ministerstvo práce a sociálních věcí ve svých metodických pokynech dobře definovalo nároky na schopnosti a podmínky pěstounů, kteří tuto péči mohou vykonávat. Zvláštní pozornosti tady zasluhuje právě rodinný systém uchazečů, počet a zejména věk dětí, které v rodině vyrůstají. Řada zájemců o tento typ péče právě tyto podmínky nesplňuje a je velmi obtížné mnohým z nich vysvětlit, jaká rizika odborníci v jejich rodinné situaci vnímají.

Odborná příprava pěstounů na přechodnou dobu

V souladu s příslušnými ustanoveními zákona 359/99Sb. v platném znění je odborná příprava předepsána v minimálním rozsahu 72 hodin, naše praxe se ustálila na počtu 81-83 hodin podle individuálních potřeb uchazečů. Obecně se ve většině krajů uskutečňuje příprava tak, že zájemci absolvují nejprve základní část společně zaměřenou na téma pěstounské péče obecně a návazně pak specializační část.

Program specializované části probíhá ve skupině (6-8 účastníků) a je zaměřen zejména na:

- pro jaké situace dětí a rodičů je pěstounská péče na přechodnou dobu určena
- přijímání dětí do péče – role jednotlivých subjektů
- spolupráce s rodiči umístěného dítěte a se širší rodinou
- zdravotní rizika v péči o novorozence a kojence
- proces návratu dítěte do rodiny nebo jeho přechod do jiného typu péče
- týmová spolupráce
- komunikační dovednosti
- ochrana osobních a citlivých údajů dítěte, jeho rodiny a osob, do jejichž péče je dítě následně svěřováno
- předání dítěte, ukončení péče, reflexe průběhu péče,
- podmínky v rodině pěstouna, psychohygiena a odpočinek pěstouna.

V individuální části přípravy se uchazeči s lektorem zaměřují zejména na své předpoklady pro výkon péče a na připravenost členů jejich rodiny.

Odborné doprovázení pěstounské péče na přechodnou dobu

dohody o výkonu pěstounské péče = nezbytná podmínka pro profesionalizaci pěstounské péče, tj. zajištění kvality poskytované péče a výkonu služby.

Vyžaduje:

- vysokou kvalifikaci pracovníků v roli klíčových pracovníků doprovázejících organizací
- systematickou individuální odbornou práci s pěstouny, jejich rodinou
- systematickou a odbornou práci s rodiči umístěného dítěte (OSPOD)

- vysokou úroveň spolupráce týmu: OSPOD – doprovázející organizace – pěstouni – další odborníci
- specializované vzdělávání pracovníků a supervize
- metodické postupy (odborné pracoviště) a reflexe jejich použití v praxi
- vysokou míru spolupráce:
 - Krajský úřad jako správce evidence osob
 - OSPOD umístěného dítěte a jeho rodičů
 - soud místně příslušný dítěti
 - doprovázející organizace pěstounů na přechodnou dobu
 - rodiče dítěte
 - při přechodu dítěte do dlouhodobé péče se připojují osvojitelé (vybírání z evidence KÚ), případně i jejich OSPOD pěstouni – dtto výše + doprovázející organizace
- intenzivní a systematickou individuální práci s pěstouny na přechodnou dobu s výrazným prvkem reflexe průběhu pobytu dítěte, prožívaných změn a dopadu do rodinného systému.

Dosavadní obtíže:

- nedostatečná kapacita místně dostupných kvalitních odborných služeb s kvalifikovanými klíčovými pracovníky - doprovázející organizace
- nejednotnost v metodických postupech.

Živým a aktuálním tématem je stále spolupráce s rodiči umístěného dítěte. Aby pěstouni mohli spolupracovat s rodiči umístěného dítěte a prohlubovat jeho sounáležitost s vlastní rodinou, musí k tomu mít vytvořeny podmínky - to je úkol OSPOD a doprovázející organizace. I v některých případech, kdy matka uvažuje o souhlasu s osvojením narozeného dítěte, je třeba respektovat její přání mít informace o dítěti a místě jeho pobytu. V případech, kdy dítě přechází do dlouhodobé formy pěstounské péče je prostor pro práci s rodiči velký a je třeba rodiče připravit na tuto změnu a vytvořit podmínky pro udržení vztahů s jejich dítětem.

Nejedná se jen o poskytnutí prostor a asistence u kontaktů - k těm pravděpodobně nebude následně ani docházet, pokud se pěstouni a rodiče stále budou poprvé (a někdy taky naposled) scházet u soudu, pokud rodiče nebudou připravováni na přechod dítěte do pěstounské péče a

nebudou vědět, kde jejich dítě bude a kdo se o něho bude starat. Také sociální práce s rodiči dítěte v průběhu umístění je stále jen výjimečnou a tím se také snižuje šance dítěte na udržení vrozených vztahů a porozumění své životní historii.

Vzdělávání pěstounů na přechodnou dobu

Jak praxe ukazuje, je třeba zajistit pěstounům na přechodnou dobu příležitost ke zvyšování dovedností a prohlubování znalostí v péči o svěřené dítě. To vyžaduje specializované vzdělávací programy a není dostatečným řešením skupinové vzdělávání s ostatními pěstouny a zejména pěstouny – příbuznými. Témata, která tyto skupiny zajímají a situace, které řeší, jsou zásadně odlišná.

Jednou z ověřených možností je skupinový program se vzdělávacími prvky, zaměřený na výměnu zkušeností, reflexi konkrétních situací a diskusí k aktuálním tématům. Obvykle se skupina schází 1 x za dva měsíce, počet účastníků 8-12 (z krajů Zlínského, Olomouckého a Jihomoravského), počet výukových hodin 4-6. V průběhu vzdělávacího programu je zajištěno hlídání svěřených dětí, jedná se zejména o děti kojeneckého věku.

Možnosti, příležitosti, náměty k dalšímu rozvoji pěstounské péče na přechodnou dobu:

- zpracování závazného metodického postupu, při příchodu dítěte do PPPD a jeho návratu k rodičům a odchodu z PPPD do následné péče
- vymezení rolí jednotlivých institucí a osob, včetně jejich zodpovědnosti za dodržení stanovených metodických postupů
- zvyšování kvalifikace klíčových pracovníků při doprovázení PPPD,
- průběžná reflexe a aktualizace situace s ohledem na novelizaci právních předpisů – zejména nového občanského zákoníku
- postupná příprava na rozšiřování této formy i na další věkové kategorie dětí a životní situace rodin – dobrý nástroj - musíme se naučit s ním zacházet a využívat,
- rozšiřování forem a specializace odborné přípravy a vzdělávání pěstounů na přechodnou dobu, zavádění skupinové a individuální supervize,
- orgán sociálně právní ochrany dětí - stále více se stává řídicím prvkem v případové práci s kontrolní kompetencí, přímá práce s pěstouny, dětmi a jejich rodiči se přesouvá více do oblasti odborné spolupráce doprovázejících odborníků.

Více forem péče o děti umístěné mimo rodičovskou péči = možnost výběru dle individuální situace dítěte a jeho rodiny = větší pravděpodobnost pro překlenutí krizové situace a návrat dítěte do jeho přirozeného rodinného prostředí.

Výrazné zvýšení počtu pěstounů poskytujících tuto formu – zejména „ranou pěstounskou péči“ vyžaduje:

- vysokou míru spolupráce jednotlivých prvků systému a jednotnou koncepci (Krajský úřad jako správce evidence osob, OSPOD umístěného dítěte a rodičů, soud místně příslušný dítěti, doprovázející organizace pěstounů na přechodnou dobu a při přechodu dítěte do dlouhodobé péče, osvojitelé (vybírání z evidence KÚ), jejich OSPOD nebo pěstouni – dtto výše + doprovázející organizace
- intenzivní a systematickou individuální práci s pěstouny na přechodnou dobu s výrazným prvkem reflexe průběhu pobytu dítěte, prožívaných změn a dopadu do rodinného systému.

Možnosti, příležitosti, náměty:

- zpracování závazného metodického postupu, při příchodu dítěte do PPPD a jeho odchodu z PPPD do následné péče
- vymezení rolí jednotlivých institucí a osob, včetně jejich zodpovědnosti za dodržení stanoveného postupu
- průběžná reflexe a aktualizace
- postupná příprava na rozšiřování této formy i na další věkové kategorie životní situace rodin – dobrý nástroj - „musíme se naučit s ním zacházet“.

TEZE V

Příbuzenská pěstounská péče

Nová pravidla a podmínky je velmi obtížné zavádět, zejména u prarodičů, jedná se o značné množství dětí, dlouhodobě evidované v systému pěstounské péče a v určité „izolaci“ ohroženo přenosem patologických symptomů ve vlastní rodině.

Přínosem bezesporu je to, že se více ukázalo, v jakých složitých situacích řada rodin a zejména dětí žije. Tyto otázky vyžadují naši značnou pozornost a zcela určitě i změnu

přístupu k těmto rodinám, které potřebují specifickou podporu a doprovázení, v mnoha případech i terapeutickou péči zaměřenou na celý rodinný systém.

TEZE VI

Zvyšování a prohlubování vědomostí v péči o děti a jejich výchově není š k o l e n í !!!!!

Vytvoření a prověření škály možností respektující individuální situaci pěstounů a zejména jejich vzdělávacích potřeb – a ty se hledají v individuální práci!

Možnosti, náměty

1) vzdělávací programy navazující na odbornou přípravu, rozšiřující témata, reflexe praxe, podněty pro individuální práci

- zejména zprostředkování pěstouni
- skupinová práce – cca 15 osob – 12-16 výukových hodin
- 2 x ročně

2) skupinová práce se vzdělávacími prvky - jednotlivé tematické bloky s možností reflexe vlastních zkušeností

- zejména pěstouni – příbuzní
- skupinová práce – 10 – 15 účastníků, 4 -6 výukových hodin (1 setkání za dva měsíce)

3) tematické přednášky s diskusí vztahující se k problematice výchovy a péče o dítě - lektorsky zajišťované experty na dané téma (např. drogy, kyberšikana atd.)

- počet účastníků – neomezen cca do 40 osob

4) specializované vzdělávání – účast na vzdělávacích programech, v podpůrných skupinách se vzdělávacími prvky, individuální vzdělávání

- pro pěstouny pečující o dítě se specifickými potřebami - autismus, ADHD, smyslové postižení atd.

Literatura

1) Zákon o sociálně právní ochraně dětí 359/99Sb., staženo 14. 4. 2014 z

http://www.mpsv.cz/files/clanky/7263/Zakon_o_socialne-pravni_ochrane_deti.pdf

PŘÍBUZENSKÁ PĚSTOUNSKÁ PÉČE – JAK TO VLASTNĚ JE? RELATIONAL FOSTER CARE – HOW DOES IT WORK ACTUALLY?

David CICHÁK, Hana HEINDORFEROVÁ

Poradna pro rodinu, manželství a mezilidské vztahy Liberec, davidcichak@seznam.cz,
hana.heindorferova@seznam.cz

Abstrakt: Příbuzenská pěstounská péče je pěstounská péče, ve které je pěstounem rodinný příslušník, příbuzný. Autoři nabízí pohled na změny v rodinném systému, ke kterým v těchto rodinách dochází. Nechávací se přitom inspirovat konceptem metafory Rodina jako sociální děloha MUDr. Chvály a PhDr. Trapkové. Hlavním téžistěm příspěvku je analýza biografí rodin, kde je dítě umístěno do příbuzenské pěstounské péče. Autoři otevírají možnost hypotéz a odpovědí na otázky – Kdo má v systému jaké místo? Co jsem - babička, nebo matka? Jak dítě rozumí tomu, co se kolem něj děje? V druhé části příspěvku se autoři zamýšlí nad možností práce s takovými rodinami, nad tím, jestli takové rodiny vůbec o nějakou „pomoc“ (zásah zvenčí) stojí. Zde autoři vychází ze svých zkušeností s prací s rodinami, kde je příbuzenská pěstounská péče.

Abstract: Relational foster care is a foster care where the foster parent is a family member, a relative. Authors offer the view of the changes in the family system which turn up in these families. Authors are inspired by MUDr. Chvála's and Trapkova's concept of metaphor „Family as a social hystera“. The main part of this paper is the analysis of family's biographies where the child is placed into relational foster care. Authors open the possibilities of hypothesis and the answers for questions such as – Who has which position in the system? What Am I – grandmother or mother? How does the child understand the situation around him? In the second part of this paper authors try to think about possibilities of working with these families, if they care about this kind of help. Authors use their own experience with families with relational foster care.

Klíčová slova: příbuzenská pěstounská péče, rodina, sociální děloha

Keywords: relational foster care, family, social uterus

Co je pěstounská péče?

Pěstounská péče je státem garantovaná forma náhradní rodinné péče, která zajišťuje dostatečné hmotné zabezpečení dítěte i přiměřenou odměnu těm, kteří se ho ujali. Dítě může být svěřeno do pěstounské péče fyzické osobě, nebo do společné pěstounské péče manželů.

Co je příbuzenská pěstounská péče?

Dítě je svěřeno do pěstounské péče některé osobě z širší rodiny. Pěstouny jsou příbuzní dítěte: prarodiče, teta, strýc, sourozenec, nebo jiný příbuzný

Prarodiče či další blízké osoby nemusí procházet všemi procedurami, jako žadatelé o „klasickou“ PP, neboť zprostředkování PP se neprovádí, podala-li návrh na svěřením dítěte do PP fyzická osoba dítěti příbuzná nebo fyzická osoba blízká dítěti nebo jeho rodině.

Kdo jsou vlastně prarodiče?

Slovo babička je do 15. století doloženo jen ve významu „stará žena“. Pro dnešní babičku se používaly výrazy „bába“ a „pramáti“. Od 16. století jsou doklady pro babičku ve smyslu „porodní bába“, což v podstatě platilo donedávna. V Jungmanově slovníku z roku 1830 je matka matky oficiálně titulována jako „babička“. Pravděpodobně to souvisí s přílivem barokní emocionality.

Na našem území naprosto převažovala venkovská rodina až do období 1. republiky. Tato naše selská rodina dostala svůj charakter v době roboty. Tato doba naučila jednat českého sedláka hospodařit a také přispěla k semknutí rodiny. Hospodářství dostával zpravidla nejstarší syn a velmi záleželo na tom, jak dobře se oženil. Svatba nebyla soukromá věc dvou milenců, ale životně důležitá věc pro celou rodinu, někdy i rod. Hospodář vyplácel ostatní děti a zajišťoval vejminek pro rodiče.

Rodiče odešli na vejminek a starý otec už nebyl hlavou rodiny a stará matka nevládla nad kuchyní. Přestali být autoritami. Babička a dědeček náhradou za funkci řídící získávali funkce emocionální. Stávali se dobrovolnými pomocníky mladé rodiny, pomocnými a často asi i hlavními vychovateli jejich dětí, strážci tradice a modelem životní moudrosti. Tím, že byli osvobození o těžké fyzické práce, získali ČAS. Čas tolik důležitý pro vznik hlubokého citového vztahu mezi dítětem a dospělým.

V literatuře je naprosto ojedinělá kniha české spisovatelky Boženy Němcové, která je věnována její babičce. Babička je v této knize ztvárněna jako ideální, trpělivá, moudrá žena, se kterou se babičky následujících generací mohou srovnávat.

Dědečkové žádný podobný model v české literatuře nemají.

„Babička a děda“ v cizích řečech

slovensky – stará mama, starý otec

anglicky – grandmother, grandfather

latinsky – avia, avo

španělsky – abuela, abuelo

švédsky – mormor, farfar

francouzsky - grand-mère, grand-père

italsky – nonna, nonno

německy – Großmutter, Großvater

vietnamsky – bà, ông nội

Typy prarodičů

Vztahy mezi vnoučaty a prarodiči jsou závislé na mnoha okolnostech. Matějček s Dytrychem (1997, s. 105) popsali několik typů prarodičů:

- První typ nazývají **vládci rodiny**. Tito prarodiče si i přes svůj věk udržují jasný respekt a autoritu od svých dětí i vnoučat. Jak napovídá pojmenování této kategorie, spadají sem ti prarodiče, jimž se nikdo z rodiny neodvážuje odporovat, většinou se vše řídí podle nich. Rodina se často nezmůže k odporu a tiše toleruje neotřesitelnou pozici, kdy jsou prarodičovská rozhodnutí přijímána bez diskuse a málo se přihlíží jak na názor dětí, tak vnoučat. Jedná se o značně autokratický přístup, který se v dnešní době vyskytuje méně často.
- Dalším typem jsou **protektori**. Lidé, kteří spadají do této kategorie, bývají velice úzkostnými prarodiči. Narození vnoučat s napětím očekávají a je pro ně velmi silnou emoční záležitostí. Pro vnoučata chtějí to nejlepší, ale to nejlepší většinou bývá to, co si myslí oni sami. O vnoučata pečují s velkým, až přehnaným nasazením. Nejsou příliš tolerantní, kontrolují, s kým se vnouče kamarádí a stýká, zasahují do jejich konfliktů a vztahů. Bojí se, aby jejich vnouče někdo „nezkazil“.

- Prarodiče patřící do kategorie **obětavci** do chodu rodiny příliš nezasahují, ale udělají téměř vše, aby vnoučata byla spokojená. Oběťují své síly, čas, energii a většinou i úspory jen proto, aby vnoučata byla šťastná. Často se ale cítí nedocenení za všechno, co pro vnoučata i vlastní děti dělají, proto mohou být tyto „oběti“ také určitým druhem egocentrismu – chovají se nadměrně obětavě, aby to okolí vidělo a uznalo.
- **Žijí nový život** – typ prarodičů, kteří se stávají prarodiči ve věku střední dospělosti. Tento věk mohou někteří vnímat jako nepatřičný k roli prarodiče, zvláště pokud jsou sami na vrcholu pracovní prosperity. Na vnouče tak mohou mít méně času. V těchto úvahách však autoři hovoří spíše o prarodičích zastávajících vysoké pracovní pozice.
- Dalším případem jsou potom tzv. **opuštění prarodiče**. Jejich vztahy s vlastními dětmi jsou chladné, což se promítá i do vztahu s vnoučaty, která o prarodiče nejeví příliš zájmu a nemají ani dostatek příležitostí vlastní prarodiče dostatečně poznat, vídají se zřídka. Tento fakt činí prarodiče zoufalými, bezradnými lidmi, kteří pochopitelně mívají intenzivní pocity nevděku a křivdy a s touto situací se těžko smířují.
- Poslední kategorii prarodičů nazvali autoři vynalézavě kategorií „**ti všichni ostatní**“. Jelikož je lidský život velice různorodý a neodehrává se podle předem daných plánů, tak také vztah vnoučat a prarodičů mezi sebou může mít tisíce podob – stejně tak, jako mají tisíce podob vztahy v rodinách. Do této kategorie bychom mohli zařadit prarodiče v roli pěstounů.

Jaké potřeby vnouče prarodičům uspokojuje?

Jako první důležitou potřebu, kterou dítě v roli vnoučete prarodiče uspokojuje, uvádí Vágnerová (2007) potřebu stimulace. S vnoučaty se prarodičům dostává mnoho nových podnětů, které jsou převážně spojeny s příjemnými pocity. Příval energie a radosti může být pro prarodiče velmi silný motivační faktor, s vnoučaty se často vrací k činnostem, které aktivně provozovali naposled se svými vlastními dětmi. Potvrzuje to také Matějček (1992): „Vnoučata dávají prarodičům možnost uspokojovat potřeby, totiž potřebu stimulace, smysluplného světa, citové jistoty, identity i výhledu do budoucna, čili otevřené budoucnosti. Tyto potřeby se mohou u prarodičů ozývat akutněji než ve vlastní fázi rodičovské.“ (Matějček, 1992, s. 101).

S touto potřebou souvisí také další, a to potřeba orientace. Prarodič se učí žít v nové životní situaci, učí se poznávat svoji novou roli. Ožívují se tak právě myšlenky z doby vlastního rodičovství. Toto období je provázáno silnými emočními prožitky, z čehož vyplývá další uspokojovaná potřeba a to potřeba citového vztahu.

Velký význam má narození vnoučete také v souvislosti s potřebou seberealizace. „Zdravé vnouče potvrzuje kontinuitu i kvalitu rodu, a tím i prarodiče. I on se s ním může pochlubit, je to také jeho potomek, přestože se narodil v další generaci.“ (Vágnerová, 2007, str. 284). Prarodič vnouče chápe jako další část svého života, jako jeho pokračování, proto poslední zmíněnou potřebou, kterou vnouče prarodičům uspokojuje je potřeba otevřené budoucnosti

Vlastnosti babiček a dědů

Dle diplomové práce M. Janouchové (1996) jsou nejčastěji udávané vlastnosti prarodičů tyto:

Tabulka 1: Vlastnosti babiček a dědečků

	Vlastnosti babiček	Vlastnosti dědečků
1.	hodná	hodný
2.	starostlivá	milý
3.	obětavá	srandovní
4.	pořádkumilovná	obětavý
5.	přísná	starostlivý
6.	klidná	klidný
7.	skromná	tvrdohlavý
8.	pracovitá	přísný
9.	vlídná	veselý
10.	tvrdohlavá	moudrý

Začarované rodiny

Ve stejné práci uvádí M. Janouchová porovnání výskytu různých zvířat v kresbě začarované rodiny:

Tabulka 2: Výskyt různých zvířat v kresbě začarované rodiny

babička	Počet dětí	matka	Počet dětí	dědeček	Počet dětí	otec	Počet dětí
kočka	75	kočka	51	pes	45	pes	36
včela	42	slepice	10	kůň	22	kůň	25
holub	17	žirafa	10	medvěd	18	lev	25
pták	16	kůň	7	prase	17	medvěd	16
pes	12	zajíc	7	zajíc	15	slon	14
motýl	12	pták	7	liška	14	ryba	6
žába	12	ovce	7	žába	14	zajíc	5
kůň	9	včela	7	vlk	11	orel	4
liška	7	labuť	6	včela	10	jelen	4
ryba	6	veverka	6	ovce	9	kocour	4

Pozoruhodné je, že se na prvních místech umístili shodně kočka a pes. Babička je velmi často reprezentovaná jako včela – pilná, která nám dává sladký med. Oproti tomu matky jsou častěji reprezentovány jako kvočny, které chrání svá kuřata., nebo elegantní a krásná žirafa, kůň, labuť. Zastoupení včely je úplně nepatrné.

Dědečkové takovou výraznou a osobitou představu nevyvolávají. Shodují se s obrázky otců jako psů, dále pak jsou zastoupena „slabší zvířata“. Otcové bývají ztvárňováni jako silná zvířata.

Shodné ztvárnění rodičů i prarodičů – kočka, pes, by nás mohlo vést k úvaze, že v mysli dětí jsou prarodiče nejbližšími lidmi, kteří by mohli v případě potřeby zastoupit rodiče. A také tomu tak v praxi je. Drtivá většina pěstounů, kteří mají dítě svěřené do příbuzenské pěstounské péče, jsou prarodiče.

Proměny vztahů v rodině

S narozením prvního vnoučete dochází v rodině k složité proměně vztahů. Uvažujeme o tom, že v téměř ideálním případě se plně separovaní mladí lidé rozhodnout počít spolu dítě a podaří se jim to.

„Rodičovství, stejně jako placenta, vzniká teprve početím dítěte a bez něho nemá smysl.“ (Chvála, Trapková, 2009, s. 99). Podobné je to i s prarodičovstvím. Vzniká početím dítěte. A následuje složitá proměna vztahů kolem narozeného dítěte.

Narozením potomka se děti svým rodičům vyrovnávají v důležité životní funkci – plodnosti ve chvíli, kdy se jim také narodí dítě. Osvědčili se jako normální zdraví lidé, získali oceňovanou společenskou hodnotu a také vlastní psychické uspokojení. (Matějček, Dytrich, 1997, s. 68). Ve chvíli, kdy se děti takto svým rodičům vyrovnávají, ztrácejí rodiče nad nimi převahu. Reakce na ztrátu této převahy je ovlivněna pohlavím a příbuzenským vztahem. Odlišný vztah má babička k dítěti své dcery a jiný k dítěti své snachy. Babičky se na rozdíl od dědečků mohou identifikovat s pocity dcer. Dochází k velkému citovému souznění a obě jsou si psychicky velmi blízko.

Prožívání dědečků není tak bezprostřední jako je tomu u babiček. Podobný rozdíl jako je v přístupu k dětem různého věku u matek a otců, můžeme nalézt také u babiček a dědů. Ženskou záležitostí je především rané období života dítěte, otcové a dědečkové jsou pro vývoj dítěte důležitější v pozdějších fázích. Babičky se specificky musejí vyrovnat také se skutečností, že na rozdíl od svých dcer a snach, ony již nebudou prožívat těhotenství a mateřství. Ztráta této biologické funkce se hluboce dotýká identity ženy. Na straně babiček se mohou objevit i pocity žárlivosti, konkurence. Dědečkové jsou osvědčenou plodností svých synů a zeťů daleko méně dotčeni, protože jejich plodnost může pokračovat i do vysokého věku.

Role prarodičů

Je nutné objasnit význam pojmu role. Podle Vágnerové je to „soubor normativně vymezeného, v té pozici očekávaného, dovoleného i vyžadovaného chování.“ (Vágnerová, 2004, s. 320). V průběhu života je člověk členem různých sociálních skupin, ve kterých zastává odlišné role, které vyžadují odlišné chování. Podle sociální psychologie lze pojem role přirovnat k divadelní roli – je to tedy předpis určitých způsobů chování, tedy to, co by měl nebo neměl člověk v dané situaci dělat.

Velké specifikum, které má role prarodiče je její neselektivnost, jak uvádí Vágnerová (2007). Jen těžko může člověk ovlivnit jednání svých dětí, takže je pouze v jejich moci, zda se rozhodnou své rodiče udělat prarodiči nebo ne. Vágnerová (2007) říká, že prarodičovská role odpovídá sociálnímu očekávání a potvrzuje kvalitu člověka v jisté vývojové úrovni podobně,

jako ji potvrzovalo v období rodičovství. Zároveň dodává, že prarodičovství pozitivním způsobem přispívá k vymezení rodinné identity. Lidé v tomto věku mají již stabilní partnerské vztahy (nebo žádné), životní hodnoty již nejsou zaměřeny na profesní výkon, ubývá zájmů a koníčků, proto se kvůli trávení času s vnoučetem nemusejí ničeho vzdávat, obětovat čas na úkor něčeho jiného. Vnouče v takové chvíli proto bývá pro člověka často novým smyslem a náplní života, „...může mít pro prarodiče jinou, leckdy i větší hodnotu, než pro ně měly vlastní děti.“ (Vágnerová, 2007, s. 281).

Jako každá životní role, tak i role prarodiče má svoje přednosti a nedostatky. Ty jsou spojeny většinou s věkem jedince, jeho pohledem na svět a životními zkušenostmi. Právě pojem „životní zkušenosti“ je ve spojitosti s generací prarodičů uváděn velmi často a tzv. předávání životních zkušeností je považováno za významnou funkci prarodiče. „Prarodiče by měli zastávat roli poradců, kteří svými životními zkušenostmi, střízlivým pohledem na kritické situace, životní filozofií, prostoupenou moudrostí, pomáhají upevňovat rodinné svazky i zlepšovat celkovou atmosféru.“ (Cibulec, 1980, s. 53) Matějček s Dytrychem (1997) dodávají, že prarodiče jsou přirozeně nositeli rodové tradice. Jsou pamětníky toho, co zažili, ale i toho, o čem jen slyšeli.

Takové vyprávění bývá pro vnoučata zpravidla bližší, srozumitelnější a poučnější než mnohé učebnice. Role prarodiče může být ale spojena i s negativními pocity, např. pokud není přiměřena věku. Podle Vágnerové (2007) je přiměřený věk okolo 50 let. Dalším faktorem, který může přispět k „nechtěnému“ prarodičovství je konflikt nebo napětí v rodině. Podrobněji píše o prarodičovské roli Vágnerová (2007). Prarodičovská role posouvá generační příslušnost jedince. S příchodem prvního vnoučete nastává u babiček a dědečků hlubší uvědomění si vlastního stárnutí. Tento pocit je tedy nejintenzivnější právě s příchodem prvního vnoučete. Potvrzuje normalitu rodiny tím, že naplňuje určitá sociální očekávání, odpadá strach ze zániku rodu. Vnoučata mají většinou prarodiče v oblibě a svoji náklonnost a radost z jejich přítomnosti jim dávají najevo tak, jak už to zřejmě nikdo jiný nedokáže. Prarodiče tak rádi předávají zkušenosti těm, kteří to s radostí a nekriticky přijímají.

Role prarodiče má rozdílná práva a povinnosti jako rodičovská role a je vymezena protikladnými znaky. Na jedné straně stojí očekávání, že prarodiče nebudou příliš ovlivňovat výchovu a zásady, které si rodiče přejí vytvářet sami. Na straně druhé je ale většinou vyžadována podpora a pomoc např. při hlídání. Matějček (1997) doplňuje, že u prarodičů se

často vyskytují tendence, které nazývá přímo „babičkovským chováním“ – čili rozmazlování, nedůslednost, úzkost apod. Vzápětí ale doplňuje, že tyto vlastnosti nemusí být pravidlem a že jsou ve většině případů značně vykompenzovány dobrou vůlí a obětavostí. Naopak – prarodiče se na své vnouče častěji dokáží podívat více kriticky než jeho vlastní rodiče, proto nejsou vzácností případy, kdy babičky samy vysloví podezření např. na lehkou mozkovou dysfunkci a aktivně se zapojují např. v nápravě řeči, hledání metod, jak zbavit dítě problému apod. Prarodiče jsou tedy jakousi psychosociální pojistkou, která může doplňovat a také ovlivňovat působení rodičů. Lidé v tomto věku jinak prožívají a dávají najevo emoce, dítě proto mohou úplně jinak stimulovat a podporovat a rozvíjet tak naprosto jiné funkce než by to dělali rodiče.

Důvody, proč se dítě dostane do příbuzenské pěstounské péče a nevyrůstá ve své biologické rodině

Důvodů, proč se dítě ocitne v péči prarodičů, může být velmi mnoho. Vybíráme ty nejčastější:

- Náhlé úmrtí z důvodu nemoci či nehody rodiče(ů)
- Úmrtí jednoho z partnerů, což vede k tomu, že druhý partner situaci nezvládá a děti opouští
- Odebrání dítěte rodiči (nejčastěji matce), která žije sociálně patologickým způsobem života
- Psychiatrická diagnóza rodiče(ů)
- Rodič(e) jsou ve výkonu trestu
- U rodičů se projevila závislost na drogách či alkoholismus
- Rodiče dítě opustí

Můžeme uvažovat také o tom, že v rodině dochází k poruchám, které vedou ke vzniku této situace. Matějček (1992) rozlišuje poruchy rodičovství a poruchy rodiny, přestože se spolu často prolínají. **Poruchy rodičovství** vznikají tím, že se rodiče **nemohou** (nepříznivé přírodní podmínky a situace, válka, hladomor, narušení celého rodinného systému- nemoc, úmrtí, invalidita nepříznivý stav dítěte, který mu zabraňuje žít doma), **neumějí** (rodiče nejsou schopni zabezpečit dětem alespoň přiměřený vývoj a uspokojit jejich základní potřeby z důvodů vlastní nezralosti, nebo neschopnosti vyrovnat se se zvláštními situacemi – nemanželské dítě, handicapované dítě, nebo **nechtějí** (z důvodů poruch osobnosti, rodiče dítě

týrají a zneužívají) dělat to, co je pro zdárný vývoj dítěte potřebné. Další poruchou rodičovství je přílišná péče.

Co může cítit dítě

Situace, ve které se dítě ocitá, vzniká většinou na základě vyústění dlouhodobých problémů v rodině, nebo náhle (po úmrtí rodičů). Obě tyto varianty jsou pro dítě traumatizující, není možné, aby se na ně připravilo. Navíc se stává pasivním příjemcem rozhodnutí, co s ním dál bude.

V takové situaci může cítit **zmatek**. Často se setkáváme s tím, že dětem nikdo situaci srozumitelně nevysvětlí. Děti nemají ani dostatek zkušeností, aby situaci mohly vyhodnotit samy. Pokud se příbuzní o dítě starají již od raného věku, přichází tento zmatek později. Když dítěti dojde, že ten, kdo se o něj stará není jeho rodič.

Děti si často za vzniklou situaci berou **vinu** na sebe. To především v případech, kdy měly vliv na svůj odchod z rodiny. O svých pocitech viny zpravidla nemluví nahlas, přestože jsou o své vině na vzniklé situaci přesvědčeni. Z pohledu dospělého je takové uvažování nesrozumitelné, přesto je dobré je připouštět.

Děti, které se ocitnou v rodině svého příbuzného, mohou také cítit **úlevu**, cítí se v bezpečí. Dobré je, pokud mohou úlevné pocity naplno prožívat.

Pocit vděčnosti se u dětí objevuje v případech, kdy si uvědomují, že péče jejich rodičů byla nedostatečná. To je v pořádku, pokud není vděčnost od pečovatelů vynucovaná.

Častým pocitem, který se u dětí objevuje, je **strach**. Vyvolává jej nejistota spojená s přechodem do neznámého prostředí. Děti často nevědí, zda o svou novou rodinu opět nemohou přijít.

Pokud dítě přijde o svého milovaného rodiče náhle, cítí **smutek** a prochází procesem **truchlení**, který má své fáze (popření – propukání chaotických emocí – hledání, nalézání a odpoutávání – vytváření nového vztahu k sobě a ke světu) (Vodáčková a kol., 2002) přičemž délka trvání jednotlivých fází je u každého dítěte individuální. Truchlení se může objevit i s jistým zpožděním, nebo opakovaně.

Další z řady emocí, které může dítě svěřené do příbuzenské pěstounské péče cítit je **vztek**. Tento vztek může být zaměřený vůči rodičům, kteří dítě opustili. Ale také vůči pěstounům, protože je dítě obviňuje ze vzniklé situace.

Otázky

Představte si, že jste prarodiče, kteří dostali do příbuzenské pěstounské péče své vnouče.

- 1) *Jaké emoce zažíváte vůči svému dítěti?*
- 2) *Jaké emoce zažíváte vůči svému vnoučeti?*

Výpovědi babiček

Během našich rozhovorů s babičkami, které mají svá vnoučata v pěstounské péči, jsme zaznamenali mimo jiné tyto výpovědi:

- Holt se holka nevyvedla. Syn jo. Kluka nedokážu potrestat, vynutí si svoje.
- Jejich máma začala fetovat, tak jsem se o ně musela postarat já.
- Už to takhle dál nešlo, vůbec se o ni nestarali.
- Styděla jsem se, že je těhotná tak mladá, ale chtěla jsem, aby dodělala školu, tak jsem šla na mateřskou já...

Nejčastěji se u nich objevoval pocit provinění, studu ale také náklonnosti a lásky k vnoučatům. Často zastoupený byl také strach z toho, aby se jim podařilo vychovat vnoučata až do dospělosti.

Práce s prarodiči

Považujeme za velmi výhodné, že po přijetí novely zákona o Sociálně-právní ochraně dětí mají pěstouni povinnost vzdělávat se. Spolupracujeme s několika organizacemi, které jsou pověřeny k výkonu sociálně- právní ochrany dětí a věnují se doprovázení pěstounských rodin. Ukazuje se, že klasičtí pěstouni, kteří mají za sebou Přípravu k pěstounství, mají tendenci uvažovat o biologických rodičích svěřených dětí vlídněji. Je to dané pravděpodobně tím, že nejsou zatíženi dlouhou společnou minulostí a zranění selháním vlastního dítěte v roli rodiče. V terapeutické práci s prarodiči v roli pěstounů nejvíc pracujeme na zpracování obrazu biologických rodičů v mysli příbuzných pěstounů. Doporučujeme uvědomovat si emoce, které se k „selhávajícím dětem“ váží a také jejich ventilaci, nejlépe v bezpečném terapeutickém prostoru, ovšem nikdy ne před dítětem.

Dalším velkým tématem v práci s příbuznými pěstouny je uvědomění si rozdílů v prožívání mezi pěstounem a dítětem a pochopení projevů dítěte na základě porozumění jeho prožívání. V rodinách, kde děti v pěstounské péči oslovují své prarodiče „mami a tati“ pracujeme také s tímto tématem. Snažíme se prarodičům vysvětlit vhodnost pravdivého oslovení „babičko, dědo“ a podporovat je v prosazení tohoto oslovení i v jejich rodině. V neposlední řadě také podporujeme pěstouny v péči o sebe, vlastní síly, aby jejich péče mohla být dlouhodobá a poskytla dítěti příležitost k vytvoření pocitu bezpečí a zpracování vlastního příběhu. Rizikem ve vztahu k dítěti svěřenému do příbuzenské pěstounské péče může být **přemíra lásky a shovívavosti** spíše než o jejich nedostatek. Hluboký citový vztah k dítěti násobený vědomím zkracujícího se vlastního života i dalšími charakteristikami zralejšího věku (úzkostnost, snížená schopnost adaptace, úbytek fyzických i psychických sil,...) mnohdy spíše znemožňuje či zakrývá realistické porozumění dítěti a vede k vytváření problémů.

Prarodiče ve funkci pěstounů jsou **méně ochotní vyhledávat pro svěřené děti odbornou pomoc nebo ji i dokonce odmítají** a to i v případech, kdy je jí velmi třeba. Prarodiče mnohdy odmítají nabízenou pomoc, hůře přijímají poučení a zkušenosti druhých. Spíše se drží stranou od činnosti různých svépomocných sdružení pěstounských rodin. Projevují také méně solidarity, v prostém zájmu svého okolí vidí přehnanou vtíravost a zájem úředních osob považují za nemístnou kontrolu. Samozřejmě vše je velmi individuální, ale mnohé souvisí s vyšším věkem a pokrevní sounáležitostí, z které vyplývá jistá rodinná výlučnost a nedotknutelnost.

Více než u jiných pěstounů převládá u prarodičů vnímání, že **dítě je „jen“ jejich a hájí si intimitu rodinného soužití**. Také **názory prarodičů na hygienu a životosprávu jsou často poměrně „zastaralé“**, neodpovídají požadavkům současné společnosti

Počet klasických a příbuzenských pěstounských rodin v Libereckém kraji v roce 2014

Na závěr dáváme přehled počtu klasických a příbuzenských pěstounských rodin v Libereckém kraji. Ukazuje se, že je téměř trojnásobný počet příbuzenských pěstounských péčí, než klasických pěstounských rodin.

Tabulka č. 3: Přehled klasických a příbuzenských pěstounských rodin v Libereckém kraji

	Pěstounská péče	Příbuzenská pěstounská péče
Turnov	11	16
Železný Brod	4	13
Tanvald	10	21
Frýdlant	16	20
Česká Lípa	12	74
Jablonec nad Nisou	18	35
Jilemnice	6	10
Nový Bor	15	28
Semily	0	16
Liberec	15	85
Liberecký kraj	107	318

Literatura:

- 1) Cibulec, J. (1980). *Soužití tří generací*. Praha: Práce
- 2) Chvála, V., Trapková, L. (2009). *Rodinná terapie psychosomatických poruch*. Praha: Portál
- 3) Chvála, V., Trapková, L. (2009). *Rodinná terapie a teorie jing-jangu*. Praha: Portál
- 4) Janouchová, M. (1996). *Soužití tří generací v rodině*. Praha: FF UK Praha
- 5) Matějček, Z., Dytrych, Z. (1997). *Radosti a strasti prarodičů, aneb když máme vnoučata*. Praha: Grada
- 6) Matějček, Z. (1992). *Dítě a rodina v psychologickém poradenství*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství
- 7) Němcová, B. (2006). *Babička*. Praha: Prostor
- 8) Uhlířová, V a kol. (2010). *Dítě ve výchově příbuzných*. Praha: Rozum a cit
- 9) Vodáčková, D. a kol. (2002). *Krizová intervence*. Praha: Portál
- 10) Vágnerová, M. (2007). *Vývojová psychologie*. Praha: Karolinum
- 11) Vágnerová, M. (2004). *Základy psychologie*. Praha: Karolinum

LEVOBOČCI, ANEB „RATHŮV SYNDROM“ ILLEGITIMATE CHILDREN OR ELSE „RATH’S COMPLEX“

Petr ŠMOLKA

Poradna pro rodinu Centra sociálních služeb Praha, psmolka@volny.cz

Abstrakt: *V posledních desetiletích utěšeně přibývá nejen dětí narozených mimo manželství nesezdaným párům, ale i dětí mimomanželských, zvaných kdysi levobočci. Jev, který byl kdysi dopřáván především královským rodům, šlechticům a jiným pánům, je dnes hojně využíván i kmány. Role bývají od počátku, později i od početí, rozděleny celkem jasně. Na straně jedné bývá muž ve středním věku, žijící ve vcelku spokojeném svazku, jeho spoluhráčkou (později i protihráčkou) bývá nejčastěji svobodná, bezdětná, v mnoha ohledech kvalitní třicátnice. Často deklarující, že ze zdravotních důvodů děti mít nemůže. Někteří muži pak v sobě objeví dříve netušené léčitelské schopnosti. Terapie se až nápadně podobá psychoanalýze. S tím rozdílem, že zde neuléhá na pohovku pouze pacientka, ale i její terapeut. Úspěšnost léčby bývá pohříchu poměrně vysoká. Svobodná partnerka patřičně otěhotní a poté dochází často k výměně rolí. Z terapeuta je náhle pacient, pracně řešící novou situaci. Většina řešení však bohužel nebývá příliš konstruktivní. Pokusíme se popsat alespoň pár základních, včetně nejčastějších dopadů na všechny aktéry. Zatímco ještě nedávno bylo běžné, že se muž snažil svou legální partnerku před některými informacemi chránit, nyní se jimi občas dokonce rád pochlubí. S představou, že úplně nejlepší by bylo, pokud by se všichni měli tak nějak rádi. Muži harémového typu se snaží i paralelní vztah a paralelní rodičovství legalizovat. Tak, jak se tím před časem docela rád pyšnil i někdejší středočeský hejtman.*

Abstract: *In the last decades, more and more children are born to the single pairs but also children out of the marriages, they were called the „bastards“ earlier. This phenomenon used to be used mainly by royal families and aristocrats, nowadays it is used by common people as well. The roles are given quite strictly from the very beginning, later even from the conception. On the one side, there is usually a mid-aged man who is living in a quite satisfied relationship and on the other side, there is most often a single, childless and in many points of view a good-quality woman in her thirties. She often declares that she is not able to have children because of the health reasons. So some men discover their (unsuspected) healing skills later. The therapy seems like a psychoanalysis then. But there is one different there –*

not only the female patient is lying on the sofa, but also her therapist. The probability of the success is quite high. The single partner gets pregnant and then the roles are changed. Suddenly the therapist becomes a patient who must solve this difficult situation hardly. There are not usually many effective solutions of this situation. We will try to describe almost only a few basis solutions plus their impacts on all persons involved. In the past, there was normal that the man tried to hide these kind of information from his legal wife's ears, nowadays it is usual that he shows off with all of this. He would be glad if everyone in this triangle should love each other. These „harem's type men“ try to legalize their parallel relationship even their parallel parenthood. As we could see by our former President of Central Bohemia Region.

Klíčová slova: *nemanželské děti, scénáře řešení, muži harémového typu.*

Keywords: *out of marriage children, possible solutions, „harem's type men“*

Úvod

Príspevek se pokouší shrnout zkušenosti s poradenskou pomocí klientům, kteří řeší otázky spojené se vztahem vůči nemanželským dětem, někdejší mluvou řečeno – vůči tzv. levobočkům. Zatímco před několika generacemi bylo plození mimomanželských dětí pochybnou výsadou „pánů“, dnes se stává často téměř každodenní součástí života mnohých „kmánů“. Paralelně s tím přibývá i vztahových kaskadérů, kteří by v dané situaci volili nejraději svépomocnou bigamii, případně soužití harémového typu. Pochybnou inspirací je pro ně počínání některých našich VIP, které se docela rády krkolomnými inovacemi chlubí a zároveň jimi plní i mediální prostor. Nutno přiznat, že naše společnost není zatím (naštěstí) na podobné experimenty ještě připravená. Tím méně na ně bývají připraveni jejich nedobrovolní aktéři.

O psychologii se někdy s trochou nadsázky hovoří jako o oboru, který jen zdlouhavě, pracně a mnohdy i velice nákladně dospívá ke zjištěním, která jsou známa jak ze zlidovělých úsloví, tak třeba i z krásné literatury. S oblibou se uchyluje i k obecným pojmům, jimiž se snažíme popsat nejen jednotlivé charakteristiky, ale určité opakujícím se jevy, případně osobnostní typy. Někdy mluvíme o syndromech, jindy o komplexech, jejich společným rysem je právě zobecňující pojetí. Vhodně zvolený a běžně sdílený pojem může usnadnit komunikaci mezi odborníky, případně mezi odborníky a laiky, zároveň však s sebou nese i riziko přílišné

simplifikace. Těžko bychom dnes asi hledali někoho, kdo se nikdy nesetkal s výrazy jako Oidipův či Elektřin komplex. Jejich původ lze nalézt již v antice, tvůrčím způsobem se jich zmocnil Sigmund Freud. G. B. Shaw nás zas inspiroval k používání pojmu Pygmalionský komplex. Pozadu nezůstal ani Francis Scott Fitzgerald – od něj jsme si vypůjčili jméno smutného hrdiny novely *Něžná je noc* a dospěli tak k syndromu Dicka Divera. Pro méně zasvěcené jen připomínám, že Dick Diver byl psychiatr, který se zamiloval do své pacientky Nicol. Paralelně s tím, jak její chorobné příznaky během léčby ustupovaly, zhoršoval se jejich vzájemný vztah a chorobnými příznaky začínal trpět Dick. Pracně pak řešil dilema, zda je lépe ponechat Nicol v roli pacientky, nebo riskovat, že se s její úzdravou bude zvyšovat riziko kolapsu vztahu mezi nimi. Starořeckému bajkáři Ezopovi lze přičíst pojem Buridanův osel. Ve stejnojmenné bajce bezděky popisuje velice výstižně situaci mužů, kteří se ocitli v emoční pasti v okamžiku, kdy jim jedna z jejich partnerek začala poněkud přebývat. Manželka nebo milenka; v roli oslíka pak dotyčný muž pendluje mezi jednou a druhou, čím více je s jednou, tím silnější je stesk po té druhé, až nakonec, podobně jako zmíněný osel kdesi na pouti mezi nimi kolabuje. Pokud se ovšem nerozhodne pro inovativní řešení, se kterým je spojován i někdejší hejtman jednoho nejmenovaného kraje. Pro zmíněný přístup se možná časem zavede pojem „hejtmanský“, případně „Rathův syndrom“. Snad není třeba příliš připomínat, jak se před pár lety docela rád přiznával k faktické bigamii. V jedné lokalitě, nedaleko od sebe, žila jak jeho manželka a jeho dítě, tak i jeho milenka, taktéž s hejtmanským děckem. Budiž mu přičteno k dobru, že svou přízeň rozděloval dle vlastního tvrzení mezi obě bezmála rovným dílem. Pro jistotu připomínám, že jde o údaje čerpané jen z veřejně přístupných zdrojů. Aby náhodou nevznikl dojem, že byl někdy naším klientem. Nebyl, pro některé z nich však byl alespoň inspirací. Především pro muže harémového typu, snažící se o analogické řešení v okamžiku, kdy jejich vztah s milenkou nezůstal tak říkajíc bez následků. Zcela bezelstně pak přicházeli nejprve za manželkou, později i do poradny s vizí neoficiální bigamie. Přece by bylo ze všeho nejlepší, kdybychom se všichni měli tak nějak rádi. On by byl pro, jen ty sobecké ženy mu jeho inovativní představy bouraly. Nebylo výjimkou, pokud se dotyčný muž odvolával na zářný příklad tehdejšího pana hejtmana. Když to vychází jemu, tak proč ne nám...!? Sebekriticky musím přiznat, že nebylo zrovna snadné takto podloženou argumentaci zpochybnit.

Čas naštěstí oponou trhnul, a někdejší argumentace utrpěla zcela zásadní trhliny. Na stejném příkladu lze totiž nyní celkem snadno demonstrovat, jak taková bigamie leze dost do peněz. Proč by se jinak kdokoli pohyboval nočními ulicemi s krabicemi nějakých bankovek. Zároveň

lze na jeho příběhu popsat i jednu z účinných forem odborné pomoci, zvyšující šanci, že se nakonec dokáže rozhodnout pro jednu z obou – buď pro matku jeho legálních dětí, nebo pro milenkou s levobočkem. Poměrně efektivní pomocí při rozhodování mezi možnými alternativami je totiž mužův pobyt na neutrálním místě, tedy ani u milenky, ani ve stávající rodině. I tak lze chápat páně doktorův pobyt ve vazbě. Běžnému obratlovcu stačí pro to, aby dospěl k rozhodnutí, doba zhruba 4 až 6 měsíců; zásluhou empatie soudce a státního zástupce byl panu doktorovi dopřán čas na rozhodování ve zhruba trojnásobné délce. Bohužel nemáme informace, jak nakonec onen rozhodovací proces dopadl. V četných prohlášeních pro tisk se tomuto tématu zatím ohleduplně vyhýbá. Přesto bych se přimlouval alespoň za to, aby mu bylo přiznáno autorství zmíněného syndromu. Nakonec by nebyl v tak špatné společnosti – Oidipus, Elektra, renomovaný psychiatr, oslík a ON! Můžeme se ptát s jeho někdejší spolustraníkem – „Kdo z vás to má!“

Heterosexuální nevěry mají v sobě téměř vždy (kromě spousty jiných) ještě jedno riziko: že takzvaně nezůstanou bez následků. Gravidní milenka, případně neplánované těhotenství s milencem, ani jedno, ani druhé nepatří většinou zrovna mezi životní situace, které bychom vítali radostným křepčením. Zvláště s gravidními milenkami jako by se v posledních letech doslova roztrhl pytel. Což by nás ale na druhou stranu nemělo zas až tak příliš překvapovat. Ve skutečnosti jde o celkem pochopitelnou demografickou záležitost. V současnosti se totiž na pomyslném seznamovacím tržišti setkávají dvě rizikové kohorty: na straně jedné single žijící, vcelku atraktivní a úspěšné třicátnice, se zřetelně již tikajícími biologickými hodinami, na straně druhé ženatí muži ve středním věku s pomalu již dospělými dětmi (tedy generace, která zakládala rodiny v době, kdy bylo běžné, že otcem dítěte je zhruba dvaadvacetiletý mladík). Abstrahujme nyní od kaskadérských kousků, kdy nepůjde o těhotenství až tak neplánované, i když ani tyto situace nejsou nikterak raritní. Mnozí muži v sobě navíc nalézají až dosud netušené léčitelské schopnosti. Milenka je prý nezadaná a bezdětná mimo jiné i proto, že nemůže ze zdravotních důvodů otěhotnět. Následný terapeutický proces se pak až nápadně podobá klasické psychoanalýze. S jediným podstatným rozdílem – zde zpravidla neuléhá na terapeutické lůžko pouze pacient. Úspěšnost léčby bývá pohříchu mnohem vyšší než malá. Pohříchu i po hříchu. Pak ovšem následuje zajímavý proces přesunu příznaků – vyléčená pacientka jen kvete, zatímco terapeut strádá a řeší, co dál, případně kam s ním.

Gravidní milenka

Pokud je pro ni z různých důvodů nepřijatelný umělý potrat (v jejím věku většinou není)

a rozhodne se dítě donosit, pak už vždy půjde jen o volbu nejméně špatné ze špatných variant:

- **Rozvod a pokus o život v nové rodině.** Sám fakt, že šlo o krok v podstatě situací vynucený, není zrovna tím nejlepším vkladem do budoucího soužití. Připočteme-li časový souběh řady náročných životních situací, nelze se divit, že mnohé z těchto pokusů končí totálním fiaskem. Rozvod a řešení porozvodových vztahů majetkových i vztahů s dětmi ze zanikajícího manželství, budování nového zázemí v době, kdy jsme pod tlakem pokračující gravidity, adaptace nejen na soužití s novou partnerkou, ale zároveň i s dítětem, nesnáze spojené se snahami alespoň nějak skloubit fungování v novém vztahu a kontakty s dětmi ze vztahu předchozího, reakce širších rodin atp. Jen málokdo pod podobnými zátěžemi alespoň tu a tam povážlivě nezavrává.
- **Utajený levoboček.** Varianta poměrně častá, zvláště tam, kde je i milenka ochotna tuto nepříliš důstojnou roli přijmout. Není snadné konspirovat mimomanželský vztah. Konspirovat úspěšně vztah, ze kterého se narodilo dítě, je však ještě podstatně složitější. Rytířské snahy fungovat v obou rodinách bývají ve svých důsledcích jedny z nejdestruktivnějších. Nejenže se většinou nedostává ani sil, ani času. Kromě toho se mimomanželský vztah nadále utužuje, což ve svých důsledcích výrazně snižuje pravděpodobnost, že by ona svobodná matka byla s to navázat jakýkoli perspektivnější vztah. Pak je snad lépe zredukovat vše pouze na plnění vyživovací povinnosti a na zajištění dalších “penězotoků” (náklady spojené s těhotenstvím a porodem, jakož i výživné pro dotyčnou ženu). Utajený levoboček však může zároveň fungovat jako časovaná bomba, jako prostředek nátlaku či vydírání. Nemluvě o tom, že i utajený levoboček patří mezi neopomenutelné dědice... Chybička v konspiraci se navíc stane raz – dva. Viz příklad jednoho podobně postiženého nešťastníka, jemuž k tomu stačil pouhý nákup nové vycházkové obuvi. Naneštěstí si při té příležitosti povšiml ve stejném oddělení i roztomilých kopaček pro malé caparty. Jeho levobočkovi byly tenkrát zhruba 3 roky, opravdu nejvyšší čas, aby se chystal na život mezi fotbalovými brankami. Pro jistotu ukryl onen nešťastník pidikopačky do své nové vycházkové obuvi. Jenom nějak nedomyslel, že se manželka bude hned po jeho příchodu domů domáhat, aby se jí v nich předvedl. Naivně zazmatkoval, nějak se mu z hlavy vykouřil obsah nových bot a jal se je předvádět. Ty minikopačky už ale nevysvětlil a tak šel (nikoli na vycházku ale s pravdou ven). Poté i na vynucenou vycházku - bez možnosti

návratu.

- **Legalizovaný levoboček.** Poslední z možných variant, další z těch náročných – jiné než náročné nejsou k dispozici. Pro manželku jistě není snadné smířit se s tím, že jí byl její muž nevěrný. Smířit se se skutečností, že má s milenkou dítě, je řádově ještě svízelnější. Pokud se nevěrník opájí představou, že by mu manželka měla tolerovat kontakty s mimomanželským dítětem, měl by na tuto představu raději co nejrychleji zapomenout. Stačí, pokud se smíří se skutečností, že nemalá část rodinného rozpočtu padne na vyživovací povinnost. V tu chvíli přitom manželce možná ještě ani nedochází, že i levoboček má svá práva dědická. Raději doufejte, že jí to dojde až nad vaší rakví, jinak by vás do ní mohla poslat dříve než příroda. Zvláště u legalizovaných levobočků se řada mužů domnívá, že by se jeho vztah k dítěti neměl redukovat jen na plnění vyživovací povinnosti a po manželce žádá právo na kontakty s ním. Podobný scénář bývá jednou z dost spolehlivých cest do pekel. Už proto, že se jím neustále připomíná manželova nevěra, a částí i proto, že je zde vysoké riziko recidivy. Hypoteticky si lze snad představit pouze to, že by se levoboček stal součástí původní mužovy rodiny, že by si jej bral domů či na společné rodinné dovolené. V praxi jde však o variantu velice klopotnou. I kdyby ji byla s to strávit manželka, není na ní zpravidla ochotna přistoupit milenka – matka dítěte. Muž harémový by byl nejspokojenější, kdyby mohl žít s partnerkami i dětmi v jakési faktické komunitě. Tato sorta mužů zasažených Rathovým syndromem pochází zřejmě spíše z goril, než z jiných větví primátů. Už proto, že právě gorilí samci jsou typičtí představitelé harémového pojetí.

V rámci genderové korektnosti bychom se však měli věnovat i druhé straně, tedy gravidním a vdaným milenkám a matkám levobočků v jedné osobě,

Gravidita s milencem

Ani těhotenství vdané ženy s milencem nepatří zrovna mezi životní situace, které by skýtaly bohatý rejstřík pozitivních řešení. Spíše několik negativních:

- **Rozvod a pokus o život v nové rodině.** U žen bývají podobné kousky spojeny navíc i se silnou společenskou stigmatizací. Pokud má z manželství ještě nezletilé děti, pak je třeba řešit i jejich osud.

- **Kukaččí mládě.** Připusťme, že pan manžel je natolik naivní, nepozorný či sebejistý, že bude ochoten považovat dotyčné dítě za svého biologického potomka. I první zákonná domněnka otcovství předpokládá, že otcem dítěte je manžel matky! Co víc si přát!? Snad jen to, abyste si pořádně promyslely, zda zrovna tohle! Ono by se vám to přání mohlo totiž splnit! Unesete pak manželovu hrdost, jak “ten kluk je celý po něm”? Jste připravena na podobné poznámky okolí? Nebude vám naopak až příliš bolestně připomínat skutečného biologického otce? Dokážete se smířit s tím, že váš muž může to dítě někdy i trestat? Jste si jista, že nikdy nepodlehnete pokušení vyjevit mu celou pravdu? A co když se někdy náhodně na fakt, že manžel otcem být nemůže, přijde? Stačí trocha znalostí o krevních skupinách a neštěstí je hotové! O možnostech, které dnes poskytuje komerční testování DNA raději ani nemluvě!
- **Čisté víno.** Láká vás myšlenka vše manželovi sdělit? Nechcete žít ve lži? Chcete nechat rozhodnutí na něm? Ať si zvolí, zda je ochoten vám odpustit, nebo vás raději zavrhne! Zdánlivě “čestná” varianta. Jak se ale bude vyvíjet do budoucna váš vzájemný vztah, jakož i jeho vztah s dítětem? Jste si opravdu skálopevně jista, že váš manžel nikdy nesáhne k “ranám pod pás”?

Očekáváte-li nyní nějaké jednoznačné doporučení, kterou z možných variant zvolit, pak budete nepochybně zklamáni a zklamány. Všechny jsou jen východiskem z nouze, ex post řešením se spoustou rizik. Existují-li situace, pro něž platí úsloví o “pláči nad rozlítým mlíkem“, pak tyto mezi ně nepochybně patří!

Literatura

- 1) Ezop. (2005). *Ezopovy bajky*. Praha: Fortuna Print.
- 2) Fitzgerald, F. S. (2007). *Něžná je noc*. Praha: Odeon
- 3) Freud, S. (1991). *Přednášky k úvodu do psychoanalýzy; Nová řada přednášek k úvodu do psychoanalýzy*. Praha: Avicenum.
- 4) Shaw, G. B. (2007). *Pygmalion*. Praha: Artur
- 5) Šmolka, P. (2009). *Jak zachránit manželství*. Praha: Grada Publishing.
- 6) Šmolka, P. (2010). *Nevěra – pro podváděné a podvádějící*. Praha: Grada Publishing.

PARTNERSKÝ VZTAH A JEHO TERAPIE

PARTNERSHIP AND ITS THERAPY

Jan KNOP

Středisko komplexní terapie psychosomatických poruch Liberec, knop@sktlib.cz

Marie ZEMANOVÁ

Senovážné náměstí, Praha 1, marie.zemanova@centrum.cz

Abstrakt: *Rozhodli jsme se používat termíny partnerský vztah a terapie partnerského vztahu, neb dle nás tím nejvýstižněji pojmenováváme to, co děláme. Zaměřujeme se v terapii na vztah a to na vztah partnerský, tedy vztah v zásadě symetrický v mnoha ohledech (moci – bezmoci, dávání – přijímání). Vztah vidíme jako svébytnou entitu (autopoetický systém), která má svoji životaschopnost a svůj vývoj. Partnerský vztah je vztah dvou lidí obvykle (a nejen) dvou pohlaví, kteří spolu sdílejí společný fyzický i psychický prostor také hlavně „lože“, tedy sexuální prostor (i reálně i ve svých fantaziích), kteří jsou sebou vzájemně přitahování ale i odpuzování, komunikují spolu, jsou v interakci, dávají si navzájem a i dostávají a berou si, obohacují se, sdílejí a jak už jsme se zmínili, také se zraňují, protože blízkost v sobě implicitně možnost zranění obsahuje. Na partnerský vztah pak pohlížíme ve dvou dimenzích a to ve stupni zralosti vztahu, který velmi úzce souvisí se zralostí každého z partnerů a pak v dimenzi míry vlivu – moci, který každý ve vztahu zažívá. Z toho pak uvažujeme o míře funkčnosti a nefunkčnosti vztahu.*

Abstract: *We have decided to use terms such as partnership and its therapy because these are the proper description of what we actually do. In therapy, we focus on the relationship – the partnership that is usually ballanced in many ways (power- powerlessness, giving- taking). We consider the relation as a peculiar entity (autopoetic system) which has its own viability and progress. Partnership is a relation of two people usually of two (and not only) sexes, who share physical even psychical area, also they share one bed together, so also sharing the sexual area (in reality as well as in their fantasy). In partnership people are attracted by each other but also forbidded, they communicate with each other, they are in interaction, they give and take from each other, they enrich themselves, share and also as we mentioned they hurt each other, because proximity included implicitly the possibility of hurt. We regard the partnership in two dimensions then. The first is the maturity of the relation – that connects*

closely with the maturity of each partner. And the second – the level of the influence - power in the relation. Out of these we regard the functionality or malfunctionality of the partnership.

Klíčová slova: *partnerství, vztah, zralost, moc*

Keywords: *partnership, relationship, maturity, power*

Vymezení pojmu partnerský vztah

Partnerský vztah lze vidět jako společný „tanec“ dvou jedinců a to jedinců především (a nejen) heterosexuálních (u homosexuálních, jak předpokládáme je takový tanec v mnoha ohledech podobný). Tento společný tanec v sobě nese důležitost sladění rytmu, kroků, pohybu, tedy vzájemnou interakci, vzájemné ovlivňování jednoho druhým. Tato interakce či reaktivita je cirkulární. V dobrém případě vede tento „společný tanec“ – reaktivita k obohacování, růstu a vyzrávání.

V partnerském vztahu muže a ženu (o této konstelaci budeme především uvažovat) je základním fenoménem sexualita v nejširším slova smyslu jako tendence k přibližování a oddalování se, přitahování, vzrušování, fascinaci a zklamávání, zraňování a znovuoobjevování. Fascinace vede k touze být s druhým, zklamávání napomáhá k uzavření se a oddálení, k diferenciaci.

Rozhodli jsme se používat termín partnerský vztah a potažmo termín terapie partnerského vztahu, neb dle nás tím nejvýstižněji pojmenovává to, co děláme: zaměřujeme se v terapii na partnerský vztah. Partnerský vztah je v zásadě a v mnoha ohledech symetrický (moc resp. vlivu – bezmoci, dávání – přijímání). Vztah vidíme jako svébytnou entitu (autopoietický systém), která má svoji životaschopnost a potenci k vývoji, tedy i k růstu.

V odborné literatuře se obvykle setkáváme s pojmy: párová terapie, manželská terapie, terapie páru. To vše jsou v zásadě synonyma našeho pojmu terapie partnerského vztahu. Náš pojem považujeme za přesnější a také dostatečně obsáhlý.

Partnerský vztah je vztah dvou lidí obvykle (a nejen) rozdílného pohlaví, kteří spolu sdílejí společný fyzický i psychický prostor. Nejvýznamnější prostor je pak prostor intimní či sexuální (i reálně i ve fantaziích), jak už jsme uvedli v nejširším slova smyslu. Zopakujme si,

že partneři jsou sebou v onom společně vytvářeném prostoru vzájemně přitahováni a vzápětí odpuzováni, komunikují spolu, jsou v interakci, dávají si navzájem a i dostávají a berou si, obohacují se, sdílejí a jak už jsme se zmínili, také se zraňují, protože blízkost v sobě implicitně možnost zranění obsahuje a v soužití ke zraňování nezbytně dochází. Taková zraňování často potencují krizi vztahu a i možnost jeho zániku. Dlužno podotknout, že zranění a krize v sobě nese možnost vývoje vztahu, jeho zrání, což ale také opět závisí na míře zralosti vztahu.

Na partnerský vztah pohlížíme ve dvou dimenzích a to v dimenzi **zralosti** vztahu, který velmi úzce souvisí se zralostí každého z partnerů a pak v dimenzi míry **vlivu – moci**, který každý z partnerů ve vztahu zažívá a používá. V těchto dimenzích pak uvažujeme o míře funkčnosti a nefunkčnosti vztahu.

Za **funkční** považujeme vztah, který je schopen vývoje, resp. zrání, který podporuje zrání každého jedince a v souvislosti s tím především zrání vztahu. Toto zrání pak umožňuje každému z partnerů ovlivňovat interakce a tedy vztah, zrající vztah dává každému z partnerů v patřičné době a patřičným způsobem možnost dávat i dostávat a brát si, tedy sytit se a být sycen tak, že ani jeden z partnerů nezůstává dlouhodobě či trvale hladov a současně každého z nich to podněcuje k tomu, aby dával – sytil a bral si – dostával. To koneckonců souvisí s vlivem každého z partnerů a dává mu zážitek moci.

Funkční vztah je vztah zrající a v každém stupni zrání a v každé době vztahu také dává možnost ke sbližování, tedy k vytváření vědomí „my“ a současně k oddalování, diferenciaci, k potvrzování a definování svého „já“ díky setkání s „ne-já“. „Já“ se probouzí, definuje v kontaktu s „ne-já“ a je i jeho oceněním. Funkční vztah umožňuje sdílení, souznění, splnutí, oddálení se a konflikty.

Kde se učíme partnerskému vztahu

Vývoj a růst každého nově narozeného jedince se děje „pod křídly“ dospělých osob, obvykle rodičů (nechme teď stranou všechny možné varianty a absence, deficity či deviace). Podstatné je, že vliv a působení těchto rodičů se odehrává (a to méně nápadně) i v tom a možná především v tom, že rodiče ukazují dítěti, jak vypadá a funguje, resp. v čem a jak nefunguje partnerský vztah, co je důležité a co nikoliv, jak rodiče zacházejí s konflikty a zraněními, jak se respektují a akceptují. Dítě se učí od rodiče stejného pohlaví, jak v partnerském vztahu

reagovat, jak se vztahovat k osobě druhého pohlaví, učí se interakcím, způsobům komunikace a východiskům z konfliktů. Koneckonců se učí i milostným hrám a také se spíše implicitně dozvídá, co partnerství obnáší, co ve vztahu mezi mužem a ženou je významné a i jaká příkoří vztah přináší; toto lze často posléze v terapii objevit jako (byť často nevyslovené) zprávy rodičů o partnerství.

Čím je vztah dospělých vzorů (rodičů) zralejší a funkčnější, tím pro dítě a jeho budoucí partnerský vztah lépe. Nicméně ať zralejší či méně zralé bylo partnerství rodičů, stejně tak se v dalším vztahu uplatňují přenosové fenomény (ještě se k nim vrátíme).

Každý z partnerů pak do vznikajícího vztahu přináší dva méně či více zcela rozdílné vztahové modely, rozdílné rodinné zvyklosti, stereotypy, filosofie a i mýty. Zprvu tato skutečnost partnerům často připadá zajímavá, nenapadá je, že z toho může vyrůst potíže. Potíží se to stane zcela nenápadně, pokud „noví“ partneři, pocházející ze zcela si cizích rodin a nezvládnou úkol, který spočívá v tom, aby tyto rozdílné modely, vzorce a přístupy sladili, resp. respektovali rozdíly, nevynucovali si „své samozřejmosti“ a aby pak koneckonců tyto své zažité vzorce do nového vztahu přinesené dokázali i opustit či ještě lépe transformovat. Ale především jde o to, aby vytvořili vlastní podobu vzorců, samozřejmostí, aby vytvořili vlastní zvyklosti, vlastní názory, rituály, vlastní filosofii. Tvorba vlastní podoby se někdy (možná i dost často) může změnit v boj. Prvoplánově to působí jako boj o to, podle koho to bude, tedy boj o vliv.

Na tomto místě je nutno zmínit skutečnost, že partneři z různých rodin spolu jsou ve vztahu, který nazýváme „získaný“ či „vytvořený“, dítě pak má s rodiči má vztah „vrozený“. Tento vztah je už trvalý a nezrušitelný, vztah vytvořený může zaniknout.

Oidipský konflikt a psychické mechanismy s tím související

Psychoanalýza původně chápala oidipský konflikt jako konflikt rivality chlapce s otcem ve vztahu k matce (ev. konkurenční konflikt dívky s matkou ve vztahu k otci). Není to však jediná součást této vývojové fáze. Pokud by oidipský konflikt vycházel pouze z konkurence, jednalo by se o vnější a ne o vnitřní – intrapsychický konflikt. Dítě se ve vztahu k rodiči stejného pohlaví dostane do hlubokého a téměř neřešitelného intrapsychického konfliktu, chce totiž porazit někoho, koho zároveň miluje a také jej potřebuje jako identifikační vzor. Z toho vyplývá, že tato vývojová fáze, kterou analýza řadí mezi čtvrtým a pátým rokem, je nejen

důležitým mezníkem v dozrávání sexuality, ale rovněž rozhodujícím a velmi obtížným krokem k celkové diferenciaci a dozrávání vztahů.

Ambivalence se tedy vyskytuje ve vztazích běžně a závisí na zralosti osobnosti, jak tuto situaci řeší. Zásadním krokem k řešení ambivalence v partnerském vztahu je schopnost uvědomit si pocity, které partner vyvolává. Mnohé emoce mohou být v kontextu základní rodiny a tím i základního referenčního rámce, který jedince používá, nepřijatelné. Nevědomý konflikt vyvolává úzkost. Intrapsychické napětí v případě konfliktu vychází z toho, že uskutečnění každé z protichůdných a do konfliktu zapojených tendencí je spojeno s nebezpečím a následně mobilizuje úzkost.

Z klinické praxe víme, že mezi psychickými bipolaritami je jedna z nejvýznamnějších bipolarita mezi self a objektem, tedy mezi tendencemi k autonomní identitě, soběstačnosti a samostatnosti na straně jedné a tendencí ke vztahu, komunikaci a spojení s objektem na straně druhé. Tato bipolarita vede za normálních okolností, pokud jsou protiklady vybalancovány, k obohacení, k diferenciaci, ke zrání.

Osobnost jedince má však jistou míru schopnosti vztahovat a je dána buď jeho zralostí anebo jeho typem osobnosti. Možná také říci, že určité typy osobnosti mají míru možnosti se vztahovat danou, resp. limitovanou. To může být buď vrozené (typicky autismus) anebo dané vývojem a jsme zase u referenčního rámce osobnosti, který je dán jeho osobním vývojem a jeho rodinným kontextem. V terapii pak můžeme jen odhadovat, do jaké míry můžeme ovlivnit schopnost jedince se „zdravěji vztahovat“.

Typické konflikty a stavy úzkosti, které mohou vyvolat:

- Autistické stažení versus splynutí s objektem – hrozí ztráta self v důsledku nepřítomnosti objektu nebo naopak z důvodu splynutí s objektem.
- Absolutní autonomní vlastní hodnota versus vlastní hodnota zcela závislá na objektu – hrozí ztráta vlastní hodnoty jejím znehodnocením nebo znehodnocením idealizovaného objektu.
- Separace – individuace versus vztah – závislost – hrozí ohrožení self ztrátou objektu nebo sevřením a pohlcením objektem.

- Soběstačnost versus podrobení se a nesamostatnost – hrozí odmítnutí, nedostatek lásky, odloučení nebo ponižující závislost.
- Identifikace s mužstvím versus identifikace s ženstvím – hrozí naprosté vzdání se ženství versus definitivní vzdání se mužství (případně difuze pohlaví).
- Konflikty loajality – hrozí vzdání se jednoho z objektů nebi jeho zrada.
- Triadické „oidipské“ konflikty – hrozí odmítnutí jedním z rodičů, ohrožení vlastní integrity a bezpečí, „kastroční strach“.

Sexualita

Vytváříme partnerský vztah, protože se zamilujeme. Jsme tím druhým a vzájemností natolik okouzlení, že často nejsem s to se zabývat ničím jiným. Je to fascinace tím druhým, je to stav blízký „šílenství“. V druhém pak do velké míry milujeme svoji představu o něm, která bývá často vzdálena realitě. Když pomine stav zamilovanosti, okouzlení, když vystřízlivíme, jsme často rozčarováni. V tomto bodě vztah nezřídka končí. Ten, který rozčarování přežije, má šanci na růst a zrání. Důležitou ingrediencí zamilovanosti je sexualita. Ta nás žene k sobě.

V partnerském vztahu se setkávají dvě sexuální bytosti. Sexualitou míníme erotickou přitažlivost dvou jedinců v nejširším slova smyslu, jakýsi tanec („flamengo“ dle Ernsta Knijfa). Až jako smyslů zbaveni jsme znovu a znovu k sobě přitahováni. Každý z partnerů chce znovu a znovu zažít tu fascinaci, zažít moc získat druhého, upoutat jeho pozornost, vzrušit ho, chtít ho a být chtěn, zažít sílu a potvrzení své jedinečnosti a současně se poddávat moci toho druhého, stát se bezmocným – bezmocnou.

Sexualita také souvisí s představou o jakési podobě mužství a ženství a potvrzení svého mužství/ženství, tzn. vědomí „jsem muž“/„jsem žena“. Východiskem pro obraz mužství a ženství jsou přirozeně na prvním místě matka a otec, současně existuje mnoho další vlivů v okolí jedince: vrstevníci a starší vrstevníci, rodiče vrstevníků, media, filmy, umění.

Proč být ve vztahu

Znovu a znovu (a nejen v terapii) hledáme odpověď na otázku, „proč žít v partnerském vztahu“, i když je často tak bolestný a zraňující. Jaké zisky z takového soužití máme? Je to společenská zvyklost? Z našich terapeutických zkušeností i z Kurzů terapie partnerského vztahu se domníváme, že významnými motivy jsou:

- patřit k někomu,
- naplnění potřeby či touhy po lásce, sdílení,
- zážitek či představa ochrany a podpory,
- naplnění potřeby uznání,
- naplnění potřeby sexuálního života,
- vzájemné možnosti v naplňování potřeb.

Zralost

V partnerském vztahu je důležitá schopnost zrání a míra zralosti vztahu. Osobní zralost ovlivňuje zralost vztahu a vice versa. Zralost roste s mírou:

- uvědomění sebe a sebereflexe
- schopnosti respektu k druhému, k jeho odlišnosti
- schopnosti odstupu od požadavku na to, aby se partner/-ka změnil/-a
- schopnosti dělat rozhodnutí, vzít si za ně odpovědnost s jejich důsledky
- dělat rozhodnutí v zájmu vztahu a tato upřednostnit před rozhodnutími v zájmu sebe
- uvědomění: toto jsem já a toto nejsem já
- minimalizace či dokonce absence obviňování – tj. činění druhého odpovědným za mou/naši spokojenost, resp. nespokojenost
- schopnosti bytí spolu v odlišnosti, v respektu, v zájmu o rozvoj druhého a rozvoj vztahu
- schopnosti dávat, co je možné a brát si co je nabízené; schopnosti nevyžadovat, že se mi má něčeho dostat, nečekat, že mi takto bude oplaceno
- schopnosti utřít zranění a neoplácat jej – nemstít se.

Zrání vztahu je závislé na společné „rytmizaci“, tj. přizpůsobování se, vzájemném postrkování a ubírání na rychlosti, tedy na společně sladěném tanci. Vzájemná zranění, konflikty a krize umožňují a podporují zrání. Zralost vztahu se odvíjí od narůstající zralosti jedinců; každý z partnerů má příležitost ve vztahu zrát; zralý vztah podporuje zrání každého z partnerů.

Při terapii se díváme na partnerský vztah právě v dimenzi jeho zralosti a zrání ať zřetelně či implicitně podporujeme.

K tomu, abychom mohli lépe posuzovat zralost osobnosti, je třeba také diferencovat emoční potenciál jedince. Emoce jsou psychické stavy, jež jsou pojmově obtížně uchopitelné. Nejspolehlivější je tvrzení, že emoce (afekty) nejsou kognice.

Afekty jsou naléhavé a více tělesné a alespoň zpočátku nediferencované vědomé emoce (oproti tomu pocity jsou méně tělesné, diferencované, podmíněné a nepodmíněné emoce). Původně Freud tvrdil, že afekty a pocity jsou deriváty pudů. Dnes je známo, že existuje nejméně sedm primárních, tedy na pudech nezávislých a od počátku daných afektů: radost, zoufalství, zlost (hněv), strach, odpor, překvapení a zájem. Tyto afekty lze sledovat už u miminek. Sekundární afekty, kam se řadí vina, stud nebo pohrdání, můžeme považovat za přechod k nesčetným pocitům

Afekty a pocity mají tyto základní funkce:

- Jsou indikátorem, signalizují důležité aspekty momentálního stavu
- Jsou komunikačním prostředkem v interakci s ostatními
- Jsou silným motivačním faktorem

Agrese, tedy agresivní impulzy a jednání, je sice založeno na vrozeném agresivním reakčním vzorci, ale není to pud. Agresi můžeme srovnat spíše s úzkostnou reakcí nebo reakcí na bolest, než se sexuálním pudem. Z evolučního hlediska vznikl tento reakční vzorec jako (nejprve) nutný prostředek k obraně nebo k prosazení vlastních zájmů a potřeb v případě, kdy tyto narazí na překážku a mohlo by dojít k jejich frustraci. To pak jde o vnější konflikt.

My se v terapii častěji setkáváme situací, kdy agresivní impuls vzniká na základě intrapsychického konfliktu, který je iniciován patologickým pseudořešením konfliktu. Je to nám tak známý řetězec: jedinec si není dostatečně vědom své potřeby (např. lásky, autonomie...), frustrace vede k napětí a s tím pak přichází agresivní impuls. Celá situace je pak v partnerství nepřehledná, protože tam jedinec často „volí“ určitou situaci ve vztahu, aby si objasnil důvod své reakce. Do pole nám vstupuje obranná reakce.

Obranné mechanismy jsou psychické nástroje, které jedince chrání, aby problém, který jedince neumí řešit, učinil méně vědomým, tedy snesitelnějším. Dělíme je podle stupně zralosti, přičemž nezralost obranného mechanismu je měřena stupněm regrese (využívání vývojově mladších psychologických stupňů). Stupeň nezralosti obranného mechanismu je

však možno také odhadnout na základě „ceny“, kterou musí jedinec „zaplatit“, s jakým typem a rozsahem nevýhod musí počítat, pokud dojde k využití obrany, která snižuje intrapsychické napětí a tím i úzkost, stud, pocit viny. Dojde třeba k většímu či menšímu narušení reality, menšímu či většímu omezení svobody.

Mezi nezralé mechanismy zařazujeme psychotickou projekci (např. paranoidní bludy), psychotickou introjekci (patologická identifikace vyvolaná bludy – přesvědčení, že jsem Ježíš), psychotické popření vlastních nedostatků a slabostí v podobě mánie, psychotické rozštěpení u depersonalizace. Projektivní identifikace, kdy dochází ke štěpení a projekce špatné části své osoby do jiné osoby. Mezi nepsychotické projekce řadíme štěpení a popření, tak jak se s nimi můžeme setkat při rozdělení světa na dobro a zlo, či při definování obrazu nepřítel.

Mezi zralejší úroveň obran řadíme obrany u psychoneurotických poruch a také někdy u hraničních pacientů. Sem patří např. intelektualizace, tj. tendence vše posuzovat z kognitivního hlediska a vytěsnit vše emocionální; racionalizace tj. dodatečné ospravedlnění a vysvětlení prostřednictvím pseudoracionálních argumentů; izolace afektu, kdy zůstává vědomý kognitivní obsah a afekt je vytěsněn.

O posunutí hovoříme, pokud úzkost spojená s nebezpečím ztráty je přesunuta na vnější a zdánlivě menší nebezpečí (strach ze zvířat, klaustrofobie). O přesunutí mluvíme i v případě abreakce, kdy si afekt vybíjeme na jinou, bezpečnější osobu (partner, dítě).

Dále mezi obrany řadíme vytěsnění, tedy zapomínání (ne vědomé) a pak zeskutečnění – to se často jedná o jakési magické rituály, které mají neutralizovat nějakou hrozbu, či nějaké zakázané myšlenky. Patří sem i obrácení proti sobě, autoagrese, a to v případě, že si nedovolíme reagovat na vnější svět agresivně. Dále reaktivní výtvar, pokud potřebujeme zvládnout nedovolené agresivní impulsy – pak třeba přehnaně pečujeme.

Na zralé úrovni jsou to obranné mechanismy, kdy se jedná o vědomé „zvládání“, které se souhrnně označuje jako coping. Sem zařazujeme např. sublimaci, tj. zpracování pudových přání do sociálně přijatelných a oceňovaných aktivit. Nebo třeba humor – ten lze považovat za jeden z nejdůležitějších zralých mechanismů zvládání.

Vývoj partnerského vztahu

Partnerský vztah na svém počátku prochází stadiem fascinace. Následuje často přirozeně touha zplodit dítě, vytvořit rodinu. Na to má značný vliv očekávání sociálního světa a koneckonců je to prostě zvyklost. Narození dítěte přinese velkou změnu do vztahu. Partneři, kteří dosud měli v centru pozornosti vztah a toho druhého, obracejí pozornost k dítěti a tedy nezřídka od sebe. Další vývoj je pak dán tím, jaké požadavky má dítě a partnerský vztah je ovlivňován či přímo ve vleku vývojových stadií rodiny, které se odvíjejí od požadavků dítěte. Toto patří do oblasti rodinné terapie. Nicméně posledním stadiem je konečná separace dítěte či dětí, tedy stadium prázdného hnízda. Partneři jsou opět „sami“ a to bývá velmi těžké období pro jejich vztah.

V průběhu vývoje vztahu se partneři setkávají s mnoha obtížemi, stále hrozí konflikty, poruchy, debakly... a rozpad vztahu. Partnerský vztah znovu a znovu hledá rovnováhu mezi úkoly dané vývojem rodiny, mezi dáváním a přijímáním, mezi přibližováním a oddalováním.

Terapie partnerského vztahu

Když přicházejí partneři do terapie vztahu, mívají své očekávání a naším úkolem je najít společnou řeč, nabídnout, co můžeme pro jejich vztah udělat my terapeuti. Mezi první základní otázky, které klademe, je zjistit, zda ve vztahu chtějí být či nikoliv. Jejich odpověď pak významně určuje další postup v terapii.

Důležitým fenoménem v terapii partnerského vztahu je skutečnost, zda terapii vedou dva terapeuti, tj. muž a žena, nebo jen jeden. Pohlaví terapeuta pak hraje často významnou roli, i když to často nebývá zjevné. Má svůj význam, když jsou v pracovně při terapii dvě ženy nebo dva muži.

Právě v situaci, kdy terapii vede jen jeden terapeut, je další potíž ve stranění oběma partnerům. Fenomén triangulace je zřetelnější. I když terapeut straní oběma, nezřídka se dozvídá, že jeden i druhý partner má dojem, že terapeut je více na straně toho druhého. Právě v terapii partnerského vztahu je výhodnější pracovat v heterosexuální dvojici.

Nezřídka se stává, že při práci s partnerským vztahem se terapeut dostane do situace individuální terapie za přítomnosti druhého z partnerů. Terapie partnerského vztahu vychází

ze základů rodinné terapie a to především v práci se systémem, vztahování se k němu, stranění všem. Přesto práce s partnerským vztahem má svá specifika.

Myslíme si, že právě nejvíce při terapii partnerského vztahu se projevují nevědomé či ne zcela uvědomované zážitky, zkušenosti a postoje terapeuta ohledně partnerství. Právě zde se silně hlásí o slovo morální postoje a hodnotové systémy terapeuta a je velmi obtížné jim odolat. Právě zde se také hlásí o slovo přirozené sexuální síly a tyto pak mohou zasahovat do výraznějšího stranění jednoho z partnerů.

Právě v terapii partnerského vztahu často míváme dojem, že víme dobře, co partnerům prospěje, co potřebují, kam směřovat, jak málo stačí, aby... A myslíme si, že víc než kde jinde právě v terapii partnerského vztahu zažíváme bezmoc.

Při práci s partnerským vztahem jsme jednak klienty vybízení k tomu, abychom se zabývali nejrůznějšími tématy či situacemi. Klienti mají až nutkání nám sdělit všechny potíže, konflikty a popsat svá zranění a nespravedlnosti. I skrze tohoto nás vybízí k tomu, abychom je rozsoudili a samozřejmě dali za pravdu jednomu každému z nich.

Nicméně kromě vyslovených témat je v pozadí velké množství témat implicitních. V terapii nezdídko obracíme pozornost právě do tohoto pozadí a doptáváme se na sexualitu, rodiče, počátek vztahu, co funguje apod. Tím tato témata do terapie vnášíme a také zjišťujeme, jak moc se hlásí o pozornost. Případně o zatím neoznačených tématech uvažujeme při své reflexi procesu terapie vztahu.

Moc a bezmoc terapeuta

Postup proti vůli klienta vyžaduje přesvědčení terapeuta, že to, co po klientovi chce, je správné. Přitom jakmile terapeut považuje za nutné násilně prosazovat vlastní hodnotové systémy, měl by mít na paměti, že jsou jeho. Odlišnost jej pak vede k posílení obrany a tak atakuje klientův hodnotový systém. Při hlubší sebereflexi pak může navíc narazit na své vlastní puzení k moci. Zcela obecně se puzení k moci právě v takové situaci může pustit ze řetězu, tedy když vystupuje na straně „objektivně správného“. Sotva kdy byli lidé krutější, než když směli prosazovat „dobro“ jakýmikoliv a navíc „bohulibými“ prostředky. Každý, kdo pracuje v sociálních službách, by si měl být vědom toho, že nikdo nedokáže jednat na základě zcela čistých motivů.

Podívejme se na referenční rámec povolání terapeuta. Jedním ze zdrojů představ o této profesi je medicína, jakási podobnost s povoláním lékaře a konec konců už v samém pojmenování profese je cosi medicínského – jsme terapeuti a děláme terapii. Posláním lékaře je najít původ pacientovy obtíže a efektivně jej vyléčit, aby netrpěl, přičemž se předpokládá, že lékař ví, co je pro pacienta dobré. Dalším z důležitých zdrojů představ o terapeutické činnosti je povolání kněze – duchovního. Ten také „pracuje s duší“, poskytuje zpověď, má povědomí o duši a duchovnu a jeho činnost přináší lidem útěchu a ukazuje jim cestu ke spáse (a také přece ví, co je pro člověka dobré).

Ušlechtilé vzory lékaře a duchovního jsou trvale provázeny stíny těchto obrazů, kterými jsou šarlatán a falešný prorok. C. G. Jung opakovaně upozorňoval na to, že pokud se ve vědomí usadí určitý „světlý“ psychický obsah, v nevědomí se vyvažuje opakem – stínem. Lékař se stává šarlatánem právě proto, že chce pomoci lidem a co nejvíce jich zachraňuje před smrtí a bolestí. Smrt a bolest těla i duše je silná výzva, která nás „láká“ k zápasu. Stejně tak farář se stává pokrytcem a falešným prorokem právě tehdy, když zachraňuje lidské duše tím, že jim předkládá víru pravou. Terapeut, ač pracuje stále na své reflexi a zvědomění, může upadnout do spárů svého stínu, kterým je přesvědčení, že už ví, jak žít správně a svobodně a ... doplňte sami, ze své zkušenosti.

Terapeut je ten, kdo má moc nad životem těla i duše, vždyť uvažujeme psychosomaticky, tak už přece víme, proč se dějí ty věci s tělem, které léčí lékař, a víme, že pocházejí z nesvobody duše, resp. prožívání a tak můžeme mít na to vliv. Na druhou stranu, ti z nás, kteří pracujeme s „psychosomatickými“ klienty, často zažíváme bezmoc tváří v tvář neúspěchu. Dobře víme, jak těžko se tito lidé „léčí“. Každý náš „úžasný nápad“, „skvělá interpretace“ souvislostí klientova problému propadne do zapomnění pod tíží trvajících symptomů. To nás může vést k větší úpornosti ve snaze mít vliv na klientův problém. Neúspěch je přece důkazem naší bezmoci a to je prohra.

Co je to ale úspěch v terapii? Terapeuti se často setkávají s poruchami zdraví, u kterých v otázkách možnosti léčby nejsou k dispozici žádné objektivní ukazatele. Co potom znamená zlepšení, resp. zhoršení. Je kritériem sociální přizpůsobení, práce schopnost, subjektivně hodnocený stav? A co v párové terapii - často uvažujeme o tom, že úspěchem je, když partneři spolu šťastně žijí dále, jindy zase, když se dobře rozejdou. V tomto případě ale z pohledu obecného je to přece spíše debakl.

Jsme mocní i bezmocní, naše slovo váží i neváží. Náš vliv není lineárně kauzální a tak uspokojení z práce je také spíše „virtuální“. Jak se můžeme dozvědět, že jsme svoji práci odvedli dobře. Pokud je kritériem zlepšení stavu, uzdravení, spokojený život klientů, pak jsme závislí na jakýchsi vnějších attributech. Nicméně jaká máme každý svá kritéria pro dobře vedenou terapii? Jaká máme kritéria pro úspěšnou terapii partnerského vztahu?

Poznámka: tento text je extraktem obšírnějšího textu týkajícího se Kurzu terapie partnerského vztahu, který několik let realizujeme.

Literatura:

- 1) Guggenbühl-Craig, A. (2007). *Nebezpečí moci v pomáhajících profesích*. Praha: Portál
- 2) Mentzos, S. (2012). *Přehled psychodynamiky*. Praha: Portál
- 3) Simon, F. B., Stierlin, H. (1995). *Slovník rodinné terapie*. Hradec Králové: Konfrontace
- 4) Wile, D. B. (1987). *Párová terapie*. Bratislava: KMPP
- 5) Willi, J. (2006). *Psychologie lásky*. Praha: Portál
- 6) Willi, J. (1998). *Párová terapie*. Hradec Králové: Konfrontace

PĚSTOUNSKÁ PÉČE: O ČEM SE MLUVÍ A O ČEM SE NEMLUVÍ FOSTER CARE: WHAT IS SPOKEN ABOUT AND WHAT IS NOT

Irena SOBOTKOVÁ, Veronika OČENÁŠKOVÁ

Katedra psychologie FF UP v Olomouci, irena.sobotkova@upol.cz,

veronika.ocenaskova@upol.cz

Abstrakt: *Sdělení se zaměřuje na změny v oblasti pěstounské péče v kontextu psychických potřeb dětí. Je podloženo v našich podmínkách ojedinělým výzkumem, který mapoval prostředí a význam biologické a pěstounské rodiny, kontakty s biologickými rodiči, proces vyrovnávání se s nestandardní osobní historií, životní spokojenost a zvládání dospělých rolí u 50 osob, které vyrostly v dlouhodobé pěstounské péči. Budou probrány současné trendy v pěstounské péči, o kterých se mluví, které jsou mediálně propagované a zviditelňované. Oproti nim budou postavena fakta, o kterých se většinou nemluví, a sice určitá výzkumná zjištění, skutečnosti vyplývající z praxe, poznatky z odborné literatury i osobní zkušenosti osob, které pěstounskou péčí prošli. Budou zmíněna témata, která se vztahují k pěstounské péči na přechodnou dobu jako novému zaměstnání, k biologické rodině dětí navrhovaných do pěstounské péče i k celkové koncepci pěstounské péče. Ke každému tématu bude položena otázka, která by měla vést k úvaze, co je a co už není v zájmu dítěte.*

Abstract: *This contribution deals with the changes in the area of foster care in the context of children's psychic needs. It is supported by a research, unique in our conditions, which mapped the environment and significance of biological and foster families, contacts with biological parents, process of coping with non-standard personal life stories, life satisfaction and coping with adult roles in 50 people brought up in long-term foster care. There will be mentioned current trends in foster care that are spoken about, that are promoted and visualised in mass media. In opposition, there will be presented facts that are usually not spoken about, specifically some research findings, facts arising from practical experience, knowledge from specialised literature as well as from personal experience of people who have been brought up in foster care. There will be mentioned topics, which relate to the short-term foster care as a new occupation, to the biological families of children suggested for foster care and to the concept of foster care as a whole. In every field there will be*

presented a question that should lead to the consideration of what is and what is not beneficial to the child.

Klíčová slova: *psychické potřeby dětí, pěstounská péče na přechodnou dobu, biologičtí rodiče, stabilita umístění, výzkumná zjištění*

Key words: *children's psychic needs, temporary foster care, biological parents, stability of placement, research findings*

Úvod

Pěstounská péče je v poslední době velmi aktuálním tématem, předmětem změn a mnohdy kontroverzních diskusí. Hlavním cílem tohoto článku je ukázat různé úhly pohledu na problematiku pěstounské péče, zejména ty, které jsou podle našeho názoru opomíjené, a to přesto, že by zasloužily pozornost. Kvůli dětem, o které jde.

Základním teoretickým východiskem našeho výzkumu jsou názory Zdeňka Matějčka, které formuloval ve svých dílech o náhradní rodinné péči (dále jen NRP). Na základě vlastních dlouhodobých zkušeností z práce s pěstounskými rodinami se k jeho odkazu plně hlásíme. Jeho hlavní teze, které jsou současnými trendy stavěny v potaz, jsou:

1) Teze o stálosti prostředí

- „*Staronová psychologická moudrost totiž praví, že má-li dítě vyrůstat v osobnost zdravou a zdatnou (což by si zajisté měli přát jak jeho rodiče, tak celá společnost), má vyrůstat v prostředí citově vřelém (vstřícném, přijímajícím) a stálém!*“ (Matějček, 2004b, s. 176).
- „*Přijetí dítěte je základnou pro budování jeho životní jistoty – naopak nestálost prostředí jeho životní jistotu podlamuje*“ (Matějček, 2004a, s. 3).
- „*Společným problémem všech krátkodobých (dočasných) forem náhradní péče je, že dětem nemůže být uspokojena jedna ze základních psychických potřeb, tj. potřeba otevřené budoucnosti*“ (Matějček, 2004a, s. 7).

Proti těmto myšlenkám stojí trend přechodného umísťování dětí, pokud je v praxi realizován jako obecný základní postup. Účelné a vhodné může být například umístění zdravého mladšího kojence do přechodné pěstounské péče (rané pěstounské péče), než bude vyřízena

adopce. U starších a citově deprivovaných dětí – zejména batolat a předškoláků – však při jakémkoli přechodném umístění mohou nastat komplikace.

2) Teze o biologickém a psychologickém rodičovství

- „*Romantické představy o 'hlasu krve' dnešní věda odsunula do říše pověr. Lze pokládat za prokázané, že dítě samo za rodiče přijímá toho, kdo se k němu mateřsky a otcovsky chová, a nikoliv toho, kdo se tak nechová a své rodičovství prokazuje pouze úředním potvrzením rodičovství biologického*“ (Matějček a kol., 1999, s. 61).

Do rozporu s těmito tezemi se často dostává v současnosti prosazovaná myšlenka nezastupitelnosti biologických rodičů a jejich práva na kontakt s dítětem. Nejvíce akcentovaný význam biologické rodiny lze najít v materiálech o. s. Natama, například: „*Děti mají rády své rodiče, a to i tehdy, když jim rodiče ublížili nebo je opustili. ... Je proto v zájmu nejlepšího prospěchu dítěte, aby byl vždy udržován maximální možný kontakt mezi ním a jeho biologickými rodiči, popřípadě širší rodinou*“ (Vrtbovská, 2005, s. 9). Nebo: „*Dítě má v sobě zakódovaný vztah ke své vlastní biologické rodině, svým sourozencům či dalším příbuzným. Fakt, že s nimi nemůže žít, na tom nic nemění. Pro identitu dítěte a jeho zdravý emocionální a sociální vývoj je třeba tyto vztahy uchovávat, pěstovat a rozvíjet*“ (Formánek, 2004, s. 17) aj.

3) Teze o zájmu dítěte

- „*Je nepřijatelné, aby se dítě stalo jen prostředkem k uspokojování potřeb dospělých, aniž by současně, a to přednostně, byly uspokojovány potřeby jeho*“ (Matějček, 2004c, s. 2).
- „*Není-li zájem dítěte z nějakého důvodu ve shodě se zájmem dospělých, má zájem dítěte přednost při jakémkoliv rozhodování o současných či budoucích podmínkách jeho života*“ (Matějček, 2004a, s. 3).

Je známo, že po odebrání dítěte rodiče často slibují nápravu svého životního stylu a zlepšení rodičovské péče, ale ve skutečnosti k tomu málokdy dojde. Rodičům se dává šance, kterou až na motivované výjimky nevyužijí či doslova promrhají, a dítě mezitím postupně ztrácí naději na trvalé umístění v dobré náhradní rodině. Do rozporu se tedy dostává šance rodičů na „nápravu“ a šance dětí na včasné umístění do milující náhradní rodiny.

Dalším východiskem jsou naše aktuální výzkumná zjištění podložená i podrobným studiem zahraniční literatury. Je s podivem, že při všech radikálních změnách v koncepci pěstounské péče se nikdo systematicky výzkumně nezabýval zkušenostmi a názory těch, kterých se

pěstounská péče týkala bytostně a nejvíc – tedy osob, které ji zažily jako děti. Proto jsme realizovali rozsáhlé šetření, jehož hlavním cílem bylo porozumět osobní zkušenosti dospělých osob vychovaných v dlouhodobé pěstounské péči (Sobotková, Očenášková, 2013). Výzkum byl realizován v letech 2012–2013 s 50 dospělými, kteří v dlouhodobé pěstounské péči vyrostli. Jejich průměrný věk činil 27,5 roku. Pocházeli z 6 krajů ČR, průměrná délka pobytu v pěstounské rodině byla 15,8 roku. Většinového původu bylo 60 % participantů, vlastní děti mělo 36 % participantů.

Zaměřili jsme se na zodpovězení čtyř hlavních výzkumných otázek:

- Jak dospělí, vychovaní v pěstounské péči, vnímají na základě svých zkušeností význam vlastní, biologické rodiny a jaký k ní mají postoj?
- Jak tito dospělí vnímali vztahy v pěstounské rodině a jak hodnotí význam pěstounské rodiny pro svůj další život?
- Jak se vyrovnávali se svou nestandardní životní historií a rolí přijatého dítěte, jaké faktory jim v tom napomáhaly a co jim proces vyrovnávání ztěžovalo?
- Jaká je jejich současná životní spokojenost a úroveň zvládání tří hlavních dospělých rolí – partnerské, rodičovské a profesní?

Třetím východiskem je situace v pěstounské péči u nás po novele zákona o sociálně-právní ochraně dětí. Přinesla jisté pozitivní změny, ale vyznačuje se i nedostatky v samotné koncepci a realizaci, na které je stále více poukazováno. Především nebyly dostatečně vyslyšeny připomínky odborníků z terénu. Za obecně přínosné změny lze považovat například rozšíření sítě odborných služeb pro náhradní rodiny, vypracování standardů kvality služeb, podporu terénních forem práce, vzdělávání pěstounů. Znepokojující otázky naopak jsou, jaké důsledky budou mít upřednostňování pěstounské péče na přechodnou dobu a intenzivní podpora kontaktu dětí v pěstounské péči s biologickými rodiči. Poměrně zásadní je také změna pozice pěstounů z náhradních rodičů na profesionály, jak se zmíníme dále.

Posledním východiskem tohoto sdělení je vlastní dlouhodobá praxe první autorky v oblasti náhradní rodinné péče (od roku 1994 organizace poradensko-vzdělávacích pobytů pro pěstounské rodiny, psychologické poradenství, vzdělávání pěstounů, speciální program na podporu zdravé osobní identity pro přijaté děti a dospívající, členství v Poradním sboru pro NRP, metodická činnost, výzkumná a publikační aktivita).

V následujícím textu budou probrány trendy či změny v pěstounské péči, které jsou mediálně propagované a zviditelňované. Oproti nim budou postavena fakta, o kterých se většinou nemluví: výzkumná zjištění, skutečnosti vyplývající z praxe, poznatky z odborné literatury i osobní zkušenosti osob, které pěstounskou péčí prošly. Jednotlivá témata se prolínají a nelze je zcela oddělit. Přesto mezi ně záměrně vkládáme konkrétní otázky k zamyšlení.

1. Pěstounská péče na přechodnou dobu jako nový typ zaměstnání

Ministerstvo práce a sociálních věcí spustilo v lednu 2014 velkou propagační kampaň s cílem získat nové pěstouny. Aktuálně probíhají semináře pro zaměstnance orgánů sociálně-právní ochrany dětí (dále jen OSPOD) a nestátních neziskových organizací, podpořené z Evropského sociálního fondu v rámci operačního programu na snižování nezaměstnanosti – Lidské zdroje a zaměstnanost. Projekt organizuje Nadační fond J&T pod názvem „Jak aktivně nacházet náhradní rodiče – profesionalizace procesů při výběru adeptů na nový typ zaměstnání“, ve zkratce „Náhradní rodič“ (Zn. Náhradní rodič, nedat.). Současně je dlouhodobé pěstounství odsouváno do pozadí, přestává se o něm mluvit, pokud ovšem není přímo, většinou neprávem, kritizováno (viz dále).

Profesionálních pěstounů je podle ministerstva potřeba 500, po roce platnosti zákona je jich 115 (Blažková, 2014). Samozřejmě je dobře, že se řešily otázky finančního zajištění pěstounů, že budou dostávat důchod atd. Ale fakt, že nový typ pěstounství je vnímán jako práce, že jsou konány náborové koncipované jako marketingové akce, že se vytratily prvky poslání a hlubšího smyslu pěstounství, není příliš šťastným krokem především z hlediska dětí. Výzkumy ukázaly, že děti nechtějí, aby o ně pečoval někdo, kdo je „jen“ zaměstnancem, kdo poskytuje sociální službu. Zřetelně je to vyjádřeno například v knize Annabel Goodyer nazvané *Child-centred foster care. A rights based model for practice* (2011). Její vlastní výzkum byl ve Velké Británii jeden z mála, který byl založen na osobních rozhovorech s dětmi a dospívajícími. Nejhuře se v pěstounské péči cítily děti, které vnímaly pěstouny pouze jako profesionální poskytovatele sociální služby: „*All you can say is that they will give you food and bed. You don't know if it will be safe*“ (dívka, 17 let, in Goodyer, 2011, s. 104). Děti totiž chtějí žít normální rodinný život, chtějí do rodiny patřit. Klíčovým faktorem vyrovnávání se s obtížnou životní situací byla pro tyto děti sounáležitost s rodinou, příslutí, přijetí (belonging). Totéž se potvrdilo i v našem výzkumu dospělých osob, které v pěstounské péči vyrostly (Sobotková, Očenášková, 2013). Nejde však o žádný převratný objev, již Z.

Matějček formuloval tuto základní psychickou potřebu jako potřebu perspektivy a sdílené budoucnosti s rodinou (Matějček, 2010).

Biologická rodina u dětí v pěstounské péči většinou neposkytuje jistotu zázemí a lásky, proto děti silně touží po „ukotvení“ i v náhradní rodině, pokud cítí přijetí a pozitivní přístup. Děti, které si nebyly jisté, kam patří, byly nejvíce rizikové a ohrožené posléze sociálním vyloučením (Goodyer, 2011). Slovenští kolegové v této souvislosti poukazují na tzv. *slib stále lásky*, který na profesionálních matkách vyžadují svěřené děti. Matky jim tento slib dát nemohou, což pro ně představuje značné morální dilemma a pro děti vývojové riziko (Búšová, 2009; Šmajdová Búšová, 2013). To, co zaznamenáváme v pěstounské péči i u nás – podceňování odborných hledisek a přeceňování administrativy a „ideologie“ – kritizuje rovněž znalec situace na Slovensku A. Škoviera (2013).

Otázky:

- Proč je upřednostňováno a finančně zvýhodňováno pouze pěstounství na přechodnou dobu?
- Řeší se uspokojení psychických potřeb a zájem dětí, nebo problém nezaměstnanosti?
- Lze mít plně rád všechny děti procházející rodinou?
- Pokud ne, jak zajistit, aby děti v přechodné péči psychicky nestrádaly?

2. Kampaň, nábor, reklama

Ohledně nového typu pěstounství se rozpoutala velká mediální a reklamní kampaň. Marketingový projekt má oslovit cílovou skupinu a získat zájemce o nový typ zaměstnání. Z materiálů kampaně (Jak oslovit zájemce o náhradní rodinnou péči, nedat.) pro bližší představu vybíráme klíčové termíny: „dobrá strategie, atraktivní a silný vizuál, opakovaná expozice, podchycení zájmu, kreativní ideje, data, příklady dobré praxe“. Marketing je nezbytný v tržním hospodářství, ale lze na jeho základě zabezpečit něco tak křehkého a přitom existenčně důležitého, jako je dobro dítěte? Mezi nábořem pěstounů a předáním dítěte jsou samozřejmě další fáze, do kterých vstupují úředníci a odborníci, ale ani v těchto fázích se podle současných zkušeností nedaří vždy odfiltrovat potenciálně rizikové faktory vzhledem k zájmu dítěte (např. převažující finanční či jiná nevhodná motivace, nezkušenost, osobnost pěstouna neslučitelná s konkrétním dítětem aj.).

Předchozí výzkumy u tzv. velkých pěstounských rodin i v klasické pěstounské péči ukázaly, že subjektivní pojetí pěstounství jako práce přináší problémy (Sobotková, 1993, 2003). Motivy finanční či materiální („manželka neměla zrovna práci, tak jsme si vzali děti“; „hodil se nám větší byt, tak jsme začali jako zvláštní zařízení pro výkon pěstounské péče“) vždy vyústily v problematickou pěstounskou péči. Ne náhodou je největší zájem o pěstounství na přechodnou dobu v Moravskoslezském kraji s vysokou nezaměstnaností. Pracovníci OSPOD se ozývají, že zájemci o pěstounskou péči na přechodnou dobu mají naivní představy o dětech a z různých důvodů se jeví jako nevhodní. Z e-mailu jedné sociální pracovnice vybíráme: „Těžko se srovnáváme s novým trendem náboru pěstounů, který prosazuje MPSV, kdy vyberou téměř každého. Kritéria pro přijetí šla hodně dolů. Mezi pěstouny se dostávají lidé, kteří jsou dlouhodobě nezaměstnaní, kteří sami nezvládají osobní a rodinný život, je u nich možné pozorovat různé patologie, mají problémy s hospodařením (exekuce, insolvence) a jejich představy, jak pečovat o deprivované děti, jsou zcela naivní. Pokud takové pěstouny neschválí krajský úřad, schválí je ministerstvo. My na OSPOD jsme byli zvyklí na odpovědný přístup vůči dětem a s tímto se nemůžeme vyrovnat... Je to jeden velký chaos a experiment na dětech.“

V kontextu pěstounství jako práce se nabízí hned jedna z otázek, zda lze pracovat 24 hodin denně bez citového vztahu k dítěti... Malá citová angažovanost pěstounů by byla prevencí vyhoření, ale vytvářela by situaci navozující či udržující psychickou deprivaci dítěte. Na druhou stranu se nelze domnívat, že pěstouni budou mít všechny děti procházející rodinou z celého srdce rádi. Velký terapeutický potenciál klasické pěstounské rodiny spočívá na rozdíl od přechodných umístění právě v tom, že jde o stabilní a citově bohaté prostředí umožňující nápravu psychické deprivace (Koluchová, 1992; Matějček a kol., 1999). V souladu s tím některé zahraniční studie potvrzují zvyšování sebevědomí a utváření pozitivní osobní identity dítěte prostřednictvím stabilního citového vztahu mezi ním a pěstouny (např. Luke, Coyne, 2008).

Otázky:

- Stanou se pěstouny na přechodnou dobu lidé na základě dobře promyšleného, zralého a svobodného rozhodnutí, nebo na základě toho, že jim „nahrály okolnosti“, že potřebovali práci a reagovali na reklamu?
- Jaká bude kvalita pěstounů na přechodnou dobu?

3. Motivace pěstounů

V materiálech současné kampaně z bloku Psychologie se mluví o správné motivaci nových pěstounů (Musíme hledat rodiče?, nedat.). Pěstoun má mít soucit a záměr pomoci dítěti, má být připraven uspokojit všechny potřeby dítěte. Všechny potřeby však evidentně uspokojit nemůže, například potřebu dítěte do rodiny patřit a mít s ní společnou perspektivu.... Motivace adoptivního rodiče je zde vyjádřena jako touha mít rodinu. Tomu, co čteme dále, se nechce věřit: „3. motivace je nečistá, obsahuje obě části“. Reagujeme otázkou na konci této podkapitoly.

Jaká je realita? Typická motivace dobrých pěstounů má výrazné altruistické prvky a vyskytuje se u lidí, kteří již mají odrostlejší vlastní děti. Nejde u nich o naplnění rodičovských potřeb, ale o rozhodnutí věnovat se dětem, které to potřebují. Krásně to vyjádřila jedna pěstounka: „*Nebrali jsme si děti proto, že by nám něco chybělo, ale proto, že nám něco přebývalo – láska.*“ Pěstouni chtějí být užiteční, pomoci dítěti, dát mu domov, zúročit síly, které ještě mají, a zkušenosti, které už mají. Takovou motivaci můžeme zkráceně vyjádřit heslem „my pro dítě“. V souvislosti s nárůstem počtu bezdětných manželství však v průběhu let přibývají mezi pěstouny původně bezdětní manželé, kteří žádali nebo měli v úmyslu žádat o adopci. Jejich přirozená potřeba a touha je mít dítě, aby byli kompletní rodina, chtějí dodat svému životu náplň a smysl. O pěstounskou péči žádají hlavně v naději, že dostanou dítě dříve a nebudou muset čekat tak dlouho, jako na adopci. To je sice většinou pravda, ale přijetím dítěte do pěstounské péče vzniká velmi riziková situace, protože základní motiv žadatelů o adopci je „dítě pro nás“. Ten je obvykle spojen s vyššími nároky na dítě a očekáváním, že bude naplňovat jejich představy. Děti umísťované do pěstounské péče bývají však určitým způsobem problémové, takže je potřeba motivaci žadatelů a umístění konkrétního dítěte pečlivě zvažovat. Na základě zkušeností z poradenské práce s pěstounskými rodinami můžeme konstatovat, že i bezdětný pár může být vynikajícími pěstouny, avšak za předpokladu, že nelpí na svých představách, přizpůsobí se možnostem přijatého dítěte a je otevřený odborné pomoci (Sobotková, Očenášková, 2013). Obě zmíněné typické motivace jsou lidské a pochopitelné, žádná není „nečistá“ (mimochodem, tento výraz je jako z doby inkvizice).

Pokud už je použit termín „nečistá“ motivace, tak by to vzhledem k zájmu dítěte byla motivace finanční, o které se materiály ke kampani nezmiňují. Pokud je pěstounství profesí,

finanční motiv je nepopíratelný – a 20 tisíc Kč měsíčně je dost. V této souvislosti citujeme z telefonátu na OSPOD: „*Jaký tam máte děcka? Ted' nemám práci, tak bych NĚCO vzal!*“

Otázky:

- Mají všichni dobří bezdětní dlouhodobí pěstouni, kteří už doslova zachránili mnoho dětí, nečistou motivaci? Mají totiž záměr pomoci dětem, uspokojují jejich potřeby včetně potřeby sdílené budoucnosti a současně také chtějí rodinu...
- Finanční motivace typu „potřebuji práci a děcka mi nevadí“ není nečistá?

4. Podpora biologické rodiny, sanace

Trend podpory rodiny v krizi je obecně správný, jakož i snaha o sanaci biologických rodin. V současné době se často předpokládá, že pokud se biologickým rodičům poskytne adekvátní pomoc, zvládnou své rodičovství. Souvisí to s myšlenkou nezastupitelnosti biologické rodiny v životě dítěte (Aktuální otázky náhradní rodinné péče, 2009; Šabatová, Šlesingerová, 2004; Vrtbovská, 2005 aj.). Někteří dokonce věří, že „*případů, kde nejde ozdravit vztah s primární rodinou, je opravdu minimum*“ (Šabatová, Šlesingerová, 2004, s. 13). I když o tomto nejsme na základě zkušeností z praxe přesvědčeni, posilování silných stránek rodiny a rodičovských kompetencí je každopádně přínosné. Síť služeb pro rodiny se rozšiřuje a je snaha o to, aby programy sanace byly efektivnější. Reálná možnost ozdravení rodiny je však různá a zdaleka ne všechny rodiny neplnící řádně své funkce jsou v krizi pouze dočasně. U mnoha rodin, v nichž je situace řešena umístěním dítěte do pěstounské péče, jde o trvalý nezájem rodičů o dítě. Podrobná analýza dostupných údajů ze spisové dokumentace 136 dětí navrhovaných během tří let do náhradní rodinné péče Poradním sborem pro NRP při Krajském úřadu Olomouckého kraje ukázala, že u 82,4 % dětí byl trvalý nezájem matky konstatován přímo ve spise (Sobotková, 2010). Pro účastníky našeho výzkumu znamenala skutečnost, že rodiče se o ně nechtěli starat, velký zásah do jejich osobní identity. Lze takové trauma napravit péčí profesionála?

Další otázky:

- Dá se naučit láska k dítěti?
- Dá se biologickému rodiči vnutit zájem o dítě, který se nikdy pořádně neprojevil?

- Dá se reálně očekávat změna stylu života u lidí, kteří dlouhodobě žijí neuspořádaně, u nichž se vyskytuje různá sociální patologie a ani kvůli dětem neudělali konkrétní kroky k nápravě?
- Jak dlouho jim dávat šanci?

5. Biologická rodina jako nenahraditelná, kontakty dítěte s ní

Podle novely zákona o sociálně-právní ochraně dětí má pěstoun „*v souladu s individuálním plánem ochrany dítěte povinnost udržovat, rozvíjet a prohlubovat sounáležitost dítěte s osobami dítěti blízkými, zejména rodiči a umožnit styk rodičů s dítětem v pěstounské péči, pokud soud rozhodnutím nestanoví jinak*“ (Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, 2013, s. 51). Zřetelný je zde vliv angloamerické myšlenkové tradice, v níž převažoval názor o nenahraditelnosti biologického rodičovství. V současné době však řada autorů na základě výzkumů tento názor reviduje (Neil, Howe, 2004; Sinclair, 2005 aj.). Funkční biologická rodina je pro dítě určitě zdrojem nejbližších vztahů, ale také může být, v případě dětí z rodin odebraných, zdrojem vztahů zraňujících a bolestných. Při rozhodování o vhodnosti kontaktu dítěte v pěstounské péči s rodiči by se měly brát v úvahu přednostně potřeby dítěte. Cílem kontaktu má být redukovat úzkost a podporovat pocit jistoty u dítěte, ale v praxi je tomu mnohdy zcela opačně (Beek, Schofield, 2004). I ve Velké Británii, kde je kontakt dětí s biologickými příbuznými obvyklý (uvádí se u 90 % dětí v pěstounské péči), je jen pro 6 % dětí neproblematický a nezatěžující (Neil, Beek, Schofield, 2003). Podle E. Farmer (2010), která zkoumala 68 adolescentů v pěstounské péči, měly téměř dvě třetiny z nich kontakty s rodinou, které byly výzkumníky hodnoceny jako škodlivé. Po kontaktech s rodiči byli dospívající značně rozrušeni, zklamáni jejich nespolehlivostí a nesplněnými sliby. Snaha začlenit biologické rodiče co nejvíce do života dětí v pěstounské péči může být v některých případech pro děti ohrožující (viz též Leathers, 2003). Kromě negativních emocí, stresu a zmatku může děti zatížit konflikt loajality.

Ze studia současné zahraniční literatury jasně vyplývá, že kontakt s biologickými rodiči již není považován za nutný či dobrý sám o sobě, ale měl by být vyhodnocen z hlediska prospěchu pro dítě. Catherine Macaskill (2002) konstatuje, že sociální pracovníci se stále snaží o kontakt za každou cenu, protože je to nařízeno. Vedla rovněž výzkumné rozhovory s dětmi. Pocity dětí spojené s biologickými rodiči byly velmi různé, ale nejčastější pocit byl „zmatek“. Studie ukázala důležitost toho, aby děti rozuměly důvodu kontaktů a akceptovaly je. Pozitivnější kontakty měly děti se sourozenci nebo s prarodiči, o čemž referuje více autorů

(např. Farmer, 2010; Fernandez, 2010; Gardner, 2004 aj.). V našem výzkumu (Sobotková, Očenášková, 2013) se ukázalo, že 52 % dospělých, kteří vyrostli v pěstounské péči, vnímá biologické rodiče negativně, pro 26 % nemají žádný význam a 22 % účastníků jim vyjadřuje vděk za život a za nezáměr, který vyústil v jejich umístění do „lepší“ rodiny. Ti účastníci výzkumu, kteří měli kontakt rodiči (50 %), k nim mají znatelně horší postoj a pociťují více negativních emocí než ti, kteří si vlastní rodiče nepamatují.

Otázka:

- Neměl by se při zařizování kontaktů dítěte v pěstounské péči s rodiči brát ohled především na předchozí fungování rodiny, na kvalitu vztahu dítě – rodiče, na vzpomínky a zážitky dítěte, jeho názor a přání a na pravděpodobnost návratu dítěte do biologické rodiny?

6. Reintegrace biologické rodiny, návraty dítěte

Tato problematika navazuje na předchozí. Cílem úředních postupů je nyní u nás na prvním místě sjednocení (reintegrace) biologické rodiny, případně adopce dítěte, nikoli dlouhodobá pěstounská péče. Zajímavé je, že dlouhodobá pěstounská péče existuje i ve Velké Británii, ale nebyla příliš využívána. Byla totiž vnímána negativně, protože signalizovala, že návrat dítěte do vlastní rodiny není možný. Jedny z prvních autorek, které zkoumaly dlouhodobou pěstounskou péči ve Velké Británii a poté začaly psát v její prospěch, jsou Gillian Schofield a Mary Beek (Schofield, Beek, 2005; Schofield, Beek, Sargent, Thoburn, 2004). Ve svých publikacích upozorňují, obdobně jako u nás Z. Matějček, na potřebu dítěte zažívat jistotu vycházející z pocitu, že do rodiny patří (pocit sounáležitosti, sense of belonging).

Praxe i výzkumy ukázaly, že hlavní překážkou při formování pozitivní identity u dětí vyrůstajících v náhradní péči je nestabilita umístění. V mnoha studiích je jako rizikový faktor ve vývoji uváděna vysoká míra nejistoty u dětí, které zažily změny prostředí (Kools, 1997; Sinclair, 2005 aj.). Přesto se inspirujeme britským modelem pěstounské péče, který už je i ve Velké Británii široce kritizován. V současné době je ve Velké Británii i některých státech USA kým, ale obtížně dosažitelným ideálem dosažení stabilního umístění dětí v systému náhradní péče (Pecora et al., 2003; Stein, Munro, 2008). Na rozdíl od toho je v ČR cílem vytvořit funkční variantu krátkodobé pěstounské péče pro indikované případy. Lze mít proto odůvodněné obavy, že při ignorování kulturních a historických rozdílů a nekritickým přebírání vzorů ze zahraničí může u nás dojít k opakování podobných chyb.

Praxe pěstounské péče v ČR je již pár let zasažena přesvědčením, že umístění dítěte mimo vlastní rodinu včetně umístění do pěstounské péče představuje pro dítě ohrožení kvůli zeslabení vazeb na rodinu (Aktuální otázky náhradní rodinné péče, 2009; Vrtbovská, 2005). Tyto vazby bývají však už narušené, pokud rodiče neuspokojovali potřeby dítěte. Fakt, že ohrožení zdravého vývoje dítěte pramení především z dysfunkce původních rodin, není brán dostatečně v úvahu. Zvláště u dětí umístěných v dlouhodobé pěstounské péči nelze popřít, že i při respektování existence biologických rodičů musí dítě mít náhradního, ale z hlediska psychických potřeb dítěte plně funkčního rodiče (viz také Koluchová, Sobotková, 2004).

Dlouhodobá pěstounská péče je často terčem neoprávněných útoků a pěstouni jsou v médiích napadáni za „vlastnický“ postoj k přijatému dítěti, za „odstřihávání kořínků“ (Vrtbovská, 2005 aj.). Dlouhodobá pěstounská péče je však u mnoha dětí vhodnou a osvědčenou formou NRP. Její přínos a význam byl prokázán výzkumně jak z hlediska nápravy psychické deprivace u dětí (Koluchová, 1992), tak nově z pohledu dospělých osob, které byly v pěstounské péči vychovány (Sobotková, Očenášková, 2013). Z pěstounské péče na přechodnou dobu se má dítě vracet buď do vlastní rodiny, nebo by se mělo hledat jiné trvalé řešení, zejména osvojení. Poněkud se zapomíná na to, že mnoho dětí není právně volných či se do osvojení nedostane z jiných důvodů (podstatné je i to, že nároky osvojitelů stoupají). Přesto je dlouhodobá pěstounská péče jako další možnost řešení osudu dítěte v současné době znatelně opomíjena.

Velká část zahraniční literatury se kromě zmíněných kontaktů dítěte s rodiči týká související otázky návratů dětí do biologické rodiny. Ty mají velmi diskutabilní výsledky. Podle britských autorů existují důkazy, že mladší děti, které zůstanou v pěstounské péči, mají lepší duševní i fyzické zdraví než ty, které se vrátí domů (Wilson, Sinclair, Taylor, Pithouse, Sellick, 2004). Vracení dětí z pěstounské péče do biologických rodin je sice prioritou z hlediska legislativy, ale pro děti často nepříznivé (Taussig, Clyman, Landsverk, 2001). Děti vrácené do biologické rodiny vykazovaly v porovnání se skupinou dětí ponechaných v pěstounské péči statisticky významně víc sebedestruktivního chování, užívání návykových látek, poruch chování, špatných školních výsledků a menší míru sociálních dovedností (tamtéž). V knize *Foster children: Where they go and how they get on* (Sinclair et al., 2005, s. 238) se uvádí: „*Děti, které se vrátily domů, byly statisticky významně častěji znovu zneužívány, týrány, zanedbávány (re-abused) a vedly si hůř i v jiných ohledech.*“ Ze

zahraničních zkušeností dnes jednoznačně vyplývá, že kontakt s biologickou rodinou ani návraty do ní by neměly být organizovány jen proto, že to vyplývá ze zákonných nařízení.

Za zmínku stojí, že tlak na snížení počtu dětí v ústavních zařízeních ve Velké Británii byl sice úspěšný, ale záměr adoptovat co nejvíc nejmenších dětí se příliš nedaří, protože adoptivní rodiče nemají na rozdíl od pěstounů finanční odměnu a ostatní formy podpory. Materiální motivace způsobila, že i malé děti jsou umísťovány do pěstounské péče a vystřídají tak během dětství a dospívání více rodin (Goodyer 2011; Sinclair, 2005). U nás může nastat obdobná situace, protože se už rozmáhá představa, že všechny nejmenší děti se přes ranou pěstounskou péči dostanou do adopce.

Otázky:

- Proč opakovat chyby s unáhlenými návraty dětí domů, které byly popsány ve Velké Británii?
- Proč se stále nesmyslně útočí na dlouhodobé pěstouny?
- Kam se podějí děti, které se do adopce z různých důvodů nedostanou?

7. Profesionalita postupu

Oficiální místa dnes zdůrazňují profesionalitu v každém směru – profesionalitu postupů, profesionalitu pěstounů atd. Ministerstvo práce a sociálních věcí ve spolupráci s některými nestátními organizacemi organizuje mediální kampaně, jejichž cílem je dostat více dětí z ústavních zařízení do rodin. To je bezesporu potřebné. Na druhou stranu způsob, jakým je tak činěno, hraničí mnohdy s tlakem na veřejné mínění a citovým vydíráním (obrázky smutných dětí v železných oprýskaných postýlkách, okna s mřížemi apod.). Profesionalita v sobě zahrnuje i korektnost, takže je k úvaze, zda některé postupy profesionální jsou (např. manipulace s výzkumnými zjištěními ze strany P. Vrtbové, blíže viz Sobotková, Očenášková, 2013, s. 24). Navíc byly zrušeny stávající poradní sbory pro NRP, které odváděly alespoň v některých regionech opravdu dobrou práci ve prospěch dětí. Párování dítěte a pěstounů už většinou nedělají odborníci (psychologové, pediatři, ředitelé ústavních zařízení, sociální pracovníci), kteří znali dítě, žadatele a biologické rodiče, ale úředníci. „*Už se nevybírají nejvhodnější rodiče pro dítě, ale vybírá se dítě podle požadavků pěstouna*“, říká František Schneiberg (in Blažková, 2014, s. 4). O profesionální pěstounství je poměrně velký zájem, ale dalo by se vybrat jen málo opravdu vhodných zájemců, což vede k již zmíněnému snižování požadavků.

Otázka:

- Je takový přístup zodpovědný a profesionální?

8. Prof. Matějček, psychická deprivace

Práce Z. Matějčka a jeho spolupracovníků byla pro vývoj v náhradní rodinné péči u nás zcela zásadním přínosem. Několik posledních let bylo ovšem jméno Z. Matějčka ze strany mediálně známých protagonistů v oblasti NRP přehlíženo. Teprve v současné kampani se znovu objevuje, ale zjevně bez hlubší znalosti Matějčkova díla, protože jméno jeho spoluautora Z. Dytrycha je psáno jako Dittrich (Musíme hledat rodiče?, nedat).

Materiály kampaně budí dojem vědeckosti. Dostal se do nich zdánlivý psychologický objev – pojem „vývojové neboli komplexní trauma“, který však pouze nahrazuje pojem psychická deprivace. A „terapie poruch attachmentu“ se dá přirovnat k uspokojování psychických potřeb dítěte a nápravě psychické deprivace. Absurdní však je, že se nemluví o základní podmínce nápravy komplexního vývojového traumatu (psychické deprivace), což je uspokojování všech psychických potřeb dítěte v citově vřelém a stálém prostředí (nikoli přechodném!).

Střídání rodin reálně hrozí. Je pro děti extrémně psychicky náročné. Vzniká nedůvěra a strach. Takto to popsala jedna z účastnic našeho výzkumu: „... *Něco jako strach. To dítě, když jde do cizí rodiny, v podstatě ani neví, jestli tam zůstane. Já už jsem byla ve dvou... Další rodina, další návštěva...*“ (Sobotková, Očenášková, 2013, s. 92). Riziko citového připoutání menších a psychicky deprivovaných dětí na přechodné pečovatele a následné zpřetrhání vztahu je rovněž vysoké. Vždyť ve Velké Británii, USA nebo Austrálii jistě nebylo úmyslem škodit dětem jejich krátkodobým umístěním, přesto k tomu došlo (O’Neil, 2004; Sinclair et al., 2005). Na závěr se znovu dostáváme k nestabilitě umístění, zmíněné již v šestém okruhu. Barber a Delfabbro uvádějí: „*Nestabilita umístění či přesuny dětí mezi pěstounskými rodinami jsou více než 20 let znepokojujícím rysem téměř všech západních systémů pěstounské péče...*“ (Barber, Delfabbro, 2004, s. 93). Alarmující je i další údaj z Velké Británie: 34–61 % dětí se po návratu do biologické rodiny znovu vrací do systému péče (Sinclair, 2005). Tentýž uznávaný autor, Ian Sinclair, píše: „*Problémem v současnosti je, že hodně dětí se nemůže ani bezpečně vrátit domů, ani získat jinou trvalou rodinu*“ (Sinclair, 2005, s. 34).

Otázky:

- Poznatky ze zahraniční literatury se k nám „filtrují“. Je etické vybírat jen ty, které se hodí?
- Je moudré odsouvat do pozadí koncepci psychických potřeb a psychické deprivace podle Matějčka a Langmeiera?
- Uvědomují si odpovědní činitelé, že jeden z faktorů, který nejvíc škodí dítěti, je nestabilita prostředí?

Závěry

Koncepci pěstounské péče je potřeba rozvíjet a modernizovat, ale uvážlivě, aby se nevytratil prospěch dítěte. Na odborná hlediska není brán takový zřetel, jak by zájem dětí zasloužil. Mezi prosazovanými trendy a realitou příznivou pro děti je někdy dost hluboká propast. Důležité je (přinejmenším) o tom mluvit.

Literatura:

- 1) *Aktuální otázky náhradní rodinné péče. Sborník z IX. celostátního semináře NRP.* (2009). Brno: TRIADA – Poradenské centrum.
- 2) Barber, J. G., & Delfabbro, P. H. (2004). *Children in foster care*. New York: Routledge.
- 3) Beek, M., & Schofield, G. (2004). Promoting security and managing risk: Contact in long-term foster care. In E. Neil, & D. Howe (Eds.), *Contact in adoption and permanent foster care. Research, theory and practice* (124-143). London: British Association for Adoption and Fostering.
- 4) Blažková, J. (16. leden 2014). Pěstounů je málo, začaly náборы. *Mladá fronta dnes*, 1-4.
- 5) Búšová, K. (2009): Profesionálna náhradná matka – rodič alebo profesionál? *Biograf*, 48, 3-31.
- 6) Farmer, E. (2010). Fostering adolescents in England: What contributes to success? In E. Fernandez, & R. P. Barth (Eds.), *How does foster care work? International evidence on outcomes* (151-163). London: Jessica Kingsley Publishers.
- 7) Fernandez, E. (2010). Growing up in care: An Australian longitudinal study of outcomes. In E. Fernandez, & R. P. Barth (Eds.), *How does foster care work? International evidence on outcomes* (275-295). London: Jessica Kingsley Publishers.

- 8) Formánek, O. (2004). Jak nabídnout více dětem i pěstounům. *Náhradní rodinná péče*, 7(2), 15-17.
- 9) Gardner, H. (2004). Perceptions of family: Complexities introduced by foster care. Part 2: Adulthood perspectives. *Journal of Family Studies*, 10(2), 188-203.
- 10) Goodyer, A. (2011). *Child-centred foster care. A rights-based model for practice*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- 11) *Jak oslovit zájemce o náhradní rodinnou péči* (nedat.). Získáno 22. března 2014 z <http://www.nahradnirodic.cz/data/staticky-text/16/dokumenty/prezentaceznahradnirodicpr-a-komunikacek-rozeslani-ucastnikum.pdf>.
- 12) Koluchová, J. (1992). *Psychický vývoj dětí v pěstounské péči*. Praha: MPSV ČR.
- 13) Koluchová, J., & Sobotková, I. (2004). Význam uspokojování psychických potřeb dětí v pěstounské péči. *Pediatric pro praxi*, 5(1), 13-15.
- 14) Kools, S. M. (1997). Adolescent identity development in foster care. *Family Relations*, 46, 263-271.
- 15) Leathers, S. J. (2003). Parental visiting, conflicting allegiances, and emotional and behavioral problems among foster children. *Family Relations*, 53, 53-63.
- 16) Luke, N., & Coyne, S. M. (2008). Fostering self-esteem: exploring adult recollections on the influence of foster parents. *Child and Family Social Work*, 13, 402-410.
- 17) Macaskill, C. (2002). *Safe contact? Children in permanent placement and contact with their birth relatives*. Dorset: Russell House Publishing.
- 18) Matějček, Z. (2004a). *Příprava koncepce péče o děti bez vlastního rodinného zázemí*. [Nepublikovaný rukopis].
- 19) Matějček, Z. (2004b). *Psychologické eseje (z konce kariéry)*. Praha: Karolinum.
- 20) Matějček, Z. (2004c). *Základní teze k péči o dítě (nejen) do tří let věku bez rodinného zázemí z hlediska dětské psychologie*. [Nepublikovaný rukopis].
- 21) Matějček, Z. (2010). *Co děti nejvíc potřebují*. Praha: Portál.
- 22) Matějček, Z., a kol. (1999). *Náhradní rodinná péče*. Praha: Portál.
- 23) *Musíme hledat rodiče?* (nedat.). Získáno 22. března 2014 z <http://www.nahradnirodic.cz/data/staticky-text/16/dokumenty/psychologie.pdf>.
- 24) Neil, E., Beek, M., & Schofield, G. (2003). Thinking about and managing contact in permanent placements: the differences and similarities between adoptive parents and foster carers. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 8(3), 401-418.

- 25) Neil, E., & Howe, D. (2004). Conclusions: a transactional model for thinking about contact. In E. Neil, & D. Howe (Eds.), *Contact in adoption and permanent foster care. Research, theory and practice* (224-254). London: British Association for Adoption and Fostering.
- 26) O'Neill, C. (2004). „I remember the first time I went into foster care – it's a long story...”: Children, permanent parents, and other supportive adults talk about the experience of moving from one family to another. *Journal of Family Studies*, 10(2), 205-219.
- 27) Pecora, P. J., Williams, J., Kessler, R. C., Downs, A. Ch., O'Brien, K., Hiripi, E., & Morello, S. (2003). *Assessing the effects of foster care: Early results from the Casey National Alumni Study*. Seattle: Casey Family Programs.
- 28) Schofield, G., & Beek, M. (2005). Providing a secure base: Parenting children in long-term foster family care. *Attachment and Human Development*, 7(1), 3-25.
- 29) Schofield, G., Beek, M., Sargent, K., & Thoburn, J. (2004). *Growing up in foster care*. London: British Association for Adoption and Fostering.
- 30) Sinclair, I. (2005). *Fostering now: Messages from research*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- 31) Sinclair, I., Baker, C., Wilson, K., & Gibbs, I. (2005). *Foster children: Where they go and how they get on*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- 32) Sobotková, I. (1993). Výzkum funkčnosti velkých pěstounských rodin. *Varia psychologica VI, AUPO, Facultas philosophica, Psychologica* 30, 7-33.
- 33) Sobotková, I. (2003). *Pěstounské rodiny: jejich fungování a odolnost*. Praha: MPSV.
- 34) Sobotková, I. (2010). Biologické rodiny dětí, které jsou navrhovány do náhradní rodinné péče. *E-psychologie* [online], 4(1), 51-57. Získáno 25. srpna 2013 z <http://e-psycholog.eu/clanek/83>.
- 35) Sobotková, I., & Očenášková, V. (2013). *Pěstounská péče očima dospělých, kteří v ní vyrostli: trendy vs. zkušenosti*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- 36) Stein, M., & Munro, E. R. (Eds.). (2008). *Young people's transitions from care to adulthood. International research and practice*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- 37) Šabatová, A., & Šlesingerová, K. (2004). Dítě je neoddělitelná součást rodiny. *Náhradní rodinná péče*, 7(3), 12-13.
- 38) Škoviera, A. (2013). Profesionálna rodina na Slovensku – medzi proklamáciami a realitou. In D. Heller, J. Kotrlóvá, & I. Sobotková (Eds.), *XXX. Psychologické dny*

- 2012: *Prostor v nás a mezi námi – respekt, vzájemnost, sdílení* (82-88). Olomouc: Univerzita Palackého a ČMPS.
- 39) Šmajdová Búšová, K. (2013). *Profesionálna rodina. Pedagogické a psychologické aspekty profesionálnej starostlivosti*. Košice: Equilibria.
- 40) Taussig, H. N., Clyman, R. B., & Landsverk, J. (2001). Children who return home from foster care: A 6-year prospective study of behavioral health outcomes in adolescence. *Pediatrics*, 108(1). Získáno 11. července 2012 z <http://pediatrics.aappublications.org/content/108/1/e10.full.htm>
- 41) Vrtbovská, P. (2005). *Moderní péče o ohrožené a opuštěné děti*. Praha: Institut náhradní rodinné péče Natama.
- 42) Wilson, K., Sinclair, I., Taylor, C., Pithouse, A., & Sellick, C. (2004). *Fostering success: An exploration of the research literature on foster care*. London: Social Care Institute for Excellence.
- 43) Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí (2013). In ÚZ (edice Úplné znění novel právních předpisů), č. 937, 22-87. Ostrava: Sagit.
- 44) Zn. Náhradní rodič (nedat.). Získáno 22. března 2014 z <http://www.nahradnirodic.cz/>.

...KDYŽ SE ŘEKNE „RODINA“ ...WHEN IT IS SAID „FAMILY“

Marek KOLAŘÍK, Jan ŠMAHAJ

Katedra psychologie FF UP v Olomouci, marek.kolarik@upol.cz, jan.smahaj@upol.cz

Abstrakt: *Autoři se v tomto příspěvku pokoušejí zmapovat změny ve vnímání pojmu „rodina“. Zdá se, že dříve jasné a drtivou většinou společností sdílené vnímání tohoto pojmu, tedy, že „rodinu“ tvoří matka, otec a děti, v dnešní době pomalu ale jistě opouštíme. Ale je tomu opravdu tak? Cílem příspěvku je zmapovat současnou situaci ve vnímání pojmu „rodina“, součástí příspěvku bude i krátká sonda do historie vnímání tohoto pojmu.*

Abstract: *In this paper the authors try to come up with changes connected with apprehension of the term „family“. It seems that the major opinion about „what does family mean“ in the past—that it is made of mother, father and children – nowadays the opinion differs and it is changing. But is it really like that? The aim of this paper is to map the contemporary situation in apprehension of the term „family“, as well as a short trip into the history of this apprehension.*

Klíčová slova: Rodina, vývoj rodiny, historie rodiny

Keywords: family, family progress, history of „family“

Úvod

V posledních letech jsme v naší společnosti svědky mnoha změn, které s rodinou velmi úzce souvisí. Jedná se například o změny v oblasti náhradní rodinné péče, upřednostňování střídavé péče při výchově dětí z rozvedených rodin apod. Tyto změny se velmi často opírají o tezi, že by takto „znevýhodněné“ děti měly vyrůstat v úplné rodině tak, jako jejich vrstevníci. Je však v dnešní době „úplná rodina“ normou, potažmo normou, k níž je možné se při práci se „znevýhodněnými dětmi“ vztahovat?

1. Historie vývoje rodiny

Stone (1977) popisuje tři fáze vývoje rodiny od 16-19. století:

1) Převládaly nukleární rodiny v poměrně malých domácnostech

- Taková rodina ovšem nebyla zřetelně vymezena vůči obci
- Nebyla pro své členy citovým středobodem
- Rodina udržovala úzké vztahy s vlastní komunitou (obcí), včetně příbuzných
- Volba partnera a další aspekty byly podřízeny rodičům, příbuzným nebo obci
- Rodina neměla příliš dlouhé trvání, neboť často zanikala smrtí jednoho z partnerů nebo časným odchodem dětí z domova (nutnost příchodu nového partnera – nebylo možné zvládnout péči o hospodářství v jednom člověku)
- Výrazně menší citová fixace na děti (nepřerušovaný řetězec těhotenství-porod... - podobná situace je dnes například v mnoha afrických zemích)

2) Od poloviny 17. století do počátku 18.

- Existovala převážně ve vyšších vrstvách, odkud se posléze rozšířila do celé společnosti
- Nukleární rodina se stala zřetelněji vymezenou jednotkou
- Rodinné vztahy se výrazně odlišily od vztahů k ostatním
- Již kladen důraz na mateřskou a rodičovskou lásku

3) Tato fáze znamenala postupné vyvinutí rodiny tak, jak ji známe dnes

- Rodina spjatá úzkými citovými vazbami, která se ve své domácnosti těší značné míře soukromí a soustřeďuje se na výchovu dětí.
- Vytváření manželských vztahů na základě osobní volby, která vychází z romantické lásky nebo sexuální přitažlivosti

V současnosti můžeme dle Kellera (1995) hovořit o tom, že stát, který o sobě tvrdí, že právě rodina představuje jeho základ, ve skutečnosti nastolil ve všech směrech takové podmínky, které rozpad rodin – na rozdíl od minulosti - velmi výrazně usnadňují a dokonce nepřímo podporují. Proces, který Keller (tamtéž) nazývá "**vyvlastnění domácnosti**", znamenal přenos důležitých funkcí rodiny na stát:

- V mocenské rovině to bylo způsobeno tím, že základní organizační jednotkou přestala být rodina a stal se jí jednotlivec, což bylo výhodné pro rychle rostoucí byrokratický aparát, méně však pro rodinu, která nejenže ztrácela vliv na své členy, ale pozbývala i významu.

- Zdánlivě méně významné a zpočátku mnohem pomalejší bylo pronikání státu do kompetencí rodiny v oblasti sociální. Co je ovšem podstatné je fakt, že díky neustále se zvyšujícím zásahům do chodu rodiny ze strany státu se průměrná domácnost přestala být schopna zajišťovat péči o své nesamostatné členy, tedy o děti, nemocné a staré členy rodiny. Role pečovatele tak ve většině případů připadá státu, který ovšem nikdy nebude schopen se o jednotlivce postarat tak, jak by to zvládla rodina, kdyby k tomu měla odpovídající podmínky...
- V ekonomické rovině to bylo zavedení a stálé zvyšování daní, které nemálo rodin postupně zruinovalo natolik, že už nebyly schopny samostatně prosperovat a z výrobních jednotek se změnily spíše v jednotky konzumní, čímž se silně oslabila nutnost vzájemné komunikace. Důsledkem oslabení výrobní funkce rodiny je nevyhnutelně odchod jejích základních členů za prací, a to nejprve otce, a posléze i matky

2. Co je to rodina?

Rodina je primárním kontextem lidské zkušenosti od kolébky až po hrob (Sobotková, 2012). Definujeme-li rodinu jako systém, můžeme využít nejjednodušší klasickou pracovní definici systému – „systém je soubor částí a vztahů mezi nimi. Autoři pojednání z oblasti teorie rodinných systémů se však **přímým definicím rodiny spíš vyhýbají a omezují se na vyjádření ne příliš exaktní**. Jednotná, všemi přijímaná definice „rodiny“ tedy v tuto chvíli neexistuje (Sobotková, tamtéž, Gjuričová a Kubička, 2009). „Rodina je v čase i prostoru sociokulturně podmíněný variabilní systém intimních vztahových systémů intra/intergeneračních konstelací“ (Baštecká a kol, 2009-2013)

Formy soužití jsou dle Možného (1990) následující:

- 1) manželství
- 2) nesezdané soužití (kohabítace) – druh, družka
- 3) „living apart together“ – partnerství bez soužití – partneři spolu mají vztah, ale nesdílejí náklady, závazky apod. - každý má svoji domácnost (týká se zejména starších lidí – „nechci měnit životní zvyky“ a mladší dospělosti – často ekonomické důvody, ale i pohodlnost – časté bydlení u rodičů – viz výše)
- 4) registrované partnerství (i pro opačná pohlaví) – není stejné jako sňatek, převažuje v severských zemích (80%), odvozeno od ekonomické samostatnosti žen a emancipace

5) singles

Stále více tedy převládá nesezdané či osamělé soužití. Důsledky jsou dle Možného (2002) následující:

- klesá sňatečnost
- zvýšil se průměrný věk při prvním sňatku
- zvýšil se počet dětí narozených mimo manželství
- Přibývá počet rodin neúplných, svobodných matek (každé druhé manželství se rozpadá či se partneři vůbec nevezmou), přibývá rodin s jedním dítětem. Zohlední-li se všechny tyto faktory, tak dle Možného (2008) pouze cca 20% jsou dnes rodiny prvotní, nukleární rodiny s více než jedním dítětem (tedy tradované „muž, žena, děti“) – tedy pouhá pětina (!)

3. Charakteristiku současné rodiny lze tedy shrnout do následujících bodů:

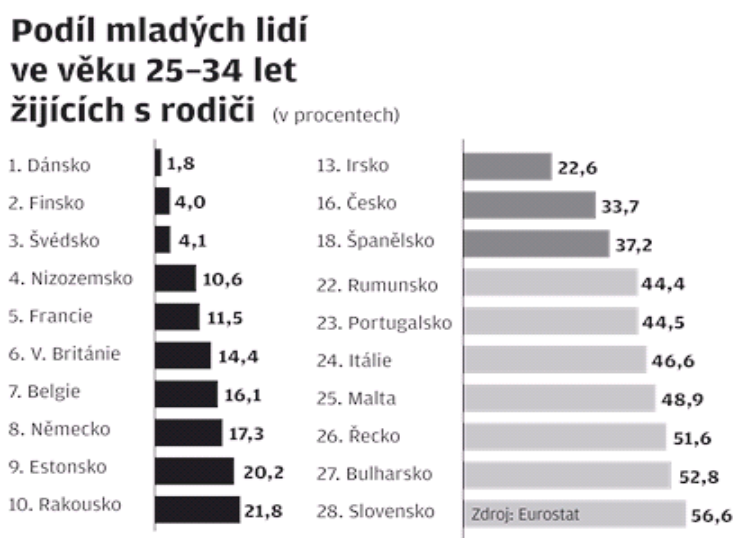
- množství funkcí rodiny převzaly jiné sociální instituce
- demokratizace (anarchie?) ve vztazích – často až za hranici únosnosti...a z toho plynoucí výchovná bezradnost rodičů – předávání zodpovědnosti za výchovu od rodičů směrem k dětem...
- oblast zakládání rodiny ztrácí svoji ritualizovanou podobu (vznik manželství)
- rituály ztrácejí svůj význam („nedělní oběd“, pohřby...)
- snižuje se stabilita rodiny (asi 50 % manželství dnes končí rozvodem)
- mění se celková struktura rodiny (klesá počet dětí, omezuje se vícegenerační soužití)
- rozvoj zaznamenává antikoncepce a plánované rodičovství – odkládání/odložení rodičovství (singles) - První dítě mají až okolo 30 let, dětí na jednu rodinu je v průměru 1,3dítěte, přibývá i rodin bezdětných (nejen složitější otěhotnění, ale i cílená bezdětnost).
- prodlužuje se délka života a tím i trvání rodiny po odchodu dětí
- k proměnám dochází v organizaci rodinného cyklu (vyšší věk rodičů, prarodiče pracují)
- zvyšují se nároky na čas rodičů strávený v pracovním procesu
- přibývá dvoukariérových manželství – ženy pracující na plný úvazek/brzký návrh do práce po porodu, zkrácené pracovní úvazky na sever a západ od ČR i více mužů na RD

- ztrácející se mužský prvek - přechod z tradiční patriarchální rodiny - projevuje se jednak mezi mužem a ženou, tak ve vztahu rodičů k dětem
- změny v sexualitě (dostupnost pornografie – změna norem u mladých, sex pro zábavu u žen apod.)
- individualizace – rodina se postupně uzavírá jednak vlivu společnosti (navenek), tak i uvnitř (jednotliví jedinci se zabývají po svém – tablety u rodinného oběda aj.)
- internalizace – zvnitřnění - vybíráme si partnera dle vnitřního rozhodnutí, ztrácí se vliv rodiny na výběr partnera atp.
- Technizace - (negativum) jednotliví členové tráví více času s technikou, i když jsou spolu v jedné místnosti, a méně s rodinou

4. Několik statistických zajímavostí

- Mladí lidé bydlí s rodiči, protože se o ně starají a nemusí platit nájem. Náklady na bydlení jsou pak tedy mnohem nižší. Na tomto fenoménu se ovšem mohou podílet i další faktory: dostupnost bydlení, ekonomická situace, placené školství ale i religiozita.
- Obecně se dá říct, že čím více leží daný stát od České republiky více na severozápad, tím častěji bydlí mladí sami, naopak tomu je směrem na jihovýchod.
- Z výzkumu Eurostatu také vyplývá, že muži zůstávají u rodičů mnohem déle než ženy, v celoevropském měřítku je rozdíl okolo 17%.

Obrázek č. 3

- Výraznou změnou oproti roku 1993 je také nárůst podílu dětí narozených mimo manželství. V roce 1993 se jednalo o 12,7 % všech narozených, v roce 2004 o 30,6 % a v roce 2012 již o 43,4 % narozených dětí. Děti narozené prvorodičkám tvořily v roce 2012 téměř 63 % všech dětí narozených mimo manželství.
- Úroveň úhrnné plodnosti je stále velmi nízká, i když v posledních letech vykazuje mírný nárůst. Přesto je trvale hluboko pod hranicí 2,1, při jejímž překročení je možné očekávat populační růst, a nic nenasvědčuje tomu, že by se tato situace v nejbližších letech měnila (pro více informací vizte tabulku č. 4)

Tabulka 4: Základní údaje o reprodukčním chování v ČR

Rok		1993	2004	2007	2010
Průměrný věk při prvním sňatku	nevěsta	23,2	26,3	27,4	28,2
	ženich	25,4	29,0	30,1	31,0
Průměrný věk při sňatku	nevěsta	24,8	29,8	30,8	31,7
	ženich	27,9	32,7	33,8	34,9
Podíl matek do 17 let včetně ze všech matek	%	1,8	1,0	0,7	0,7
Prům. věk matky při naroz. 1. dítěte	x	22,6	26,3	27,1	27,6
Prům. věk matky při naroz. dítěte	x	25,0	28,3	29,1	29,6
Podíl dětí narozených mimo manželství	%	12,7	30,6	34,5	40,3
Průměrný věk při rozvodu	manželka	33,3	37,3	38,4	39,4
	manžel	36,1	40,0	41,2	42,3
Prům. délka trvání manž. při rozvodu v letech	x	10,5	13,4	14,0	14,4
Průměrný věk při ovdovění	vdova	63,5	66,0	67,0	67,9
	vdovec	68,2	70,0	70,7	71,6

Tabulka 5: Statistika provedených potratů v ČR od roku 2001 do roku 2013

Rok	Potraty							z toho cizinky
	umělé potraty				ostatní	samovolné	MDT	
	miniin- terrupce	jiné legální	celkem	z toho ze zdrav. důvodů				
2001	26 253	6 275	32 528	6 019	2	11 116	1 411	2 576
2002	25 147	5 995	31 142	5 606	24	11 256	1 321	2 751
2003	23 325	5 973	29 298	5 385	58	11 660	1 288	2 660
2004	21 715	5 859	27 574	4 597	9	12 402	1339	2 254
2005	20 519	5 934	26 453	4 678	1	12 245	1 324	2 238
2006	19 537	5 817	25 352	4 779	3	13 326	1 278	2 285
2007	19 201	6 213	25 414	4 789	0	14 102	1 401	2 658
2008	19 343	6 417	25 760	4 569	0	14 273	1413	3 252
2009	18 211	6 425	24 636	4 567	0	14 629	1 263	3 020
2010	17 797	6 201	23 998	4 423	7	13 981	1287	2 659
2011	17 701	6 354	24 055	4 400	0	13 637	1 172	2 571
2012	16 768	6 264	23 032	4 488	0	13 516	1 186	2 319
2013	16 439	6 275	22 714	4 350	0	13 708	1 265	2 171

Z údajů uvedených v tabulce č. 5 je patrné, že počet provedených potratů neustále klesá, ovšem i tak je číslo velmi vysoké - **každý den je z nezdavotních důvodů v ČR ukončeno více než 50 těhotenství (!)**.

Závěr

Lze konstatovat, že žijeme v době, kdy rodina prochází bouřlivým vývojem (sociální síť, nesezdaná soužití, soužití osob stejného pohlaví, adopce dětí homosexuálními páry, pěstounská péče na dobu určitou aj.) a nikdo z nás neví, jakým směrem se bude vývoj nadále ubírat. Odborníkům, kteří se v praxi věnují poradenské a terapeutické práci s rodinami tak nezbývá, než tyto trendy pečlivě sledovat, aby i nadále klientům dokázali účinně pomáhat.

Literatura

- 1) Baštecká, B. (2009-2013). Metodika manželského, rodinného, partnerského a dalšího vztahového poradenství. Staženo 14. 4. 2014 z <http://metodikavp.webnode.cz/>
- 2) Gjuričová, Š, Kubička, J. (2009). *Rodinná terapie – systemické a narativní přístupy*. Praha: Grada Publishing
- 3) Statistická data EUROSTAT dostupné z <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/> - staženo 8. dubna 2014
- 4) Keller, J. (1995). *Dvanáct omylů sociologie*. Praha: SLON
- 5) Možný, I. (1990). *Moderní rodina*. Brno: Blok
- 6) Možný, I. (2002). *Sociologie rodiny*. Praha: SLON
- 7) Možný, I. (2008). *Rodina a společnost*. 2.vyd. Praha: SLON
- 8) Sobotková, I. *Psychologie rodiny*. Praha: Portál. 2012
- 9) Stone, L. (1977). *The family, sex and marriage in England 1500-1800*. London: Weidenfeld and Nicolson

GESTALT PŘÍSTUP V PÁROVÉ TERAPII

GESTALT CONCEPT IN COUPLE THERAPY

Peter KOLLÁR

Manželská a rodinná poradna, Brno; Psychologická terapie a poradenství – psychologická
poradna Boskovice, peter.kollar@centrum.cz

Martina PŘENOSILOVÁ

Manželská a rodinná poradna, Brno, martina.prenosilova@gmail.com

Abstrakt: *Dvojice terapeutů pracující v oblasti manželského a rodinného poradenství přiblíží vybrané koncepty využívané při práci s páry v duchu gestalt terapie. V úvodu přednášky se budeme zabírat možnostmi a důsledky jednotlivých forem settingu v párové terapii. Dále si položíme otázky: Co to znamená sledovat proces v párové terapii? Jak vybrané obrany pojmenovaná gestalt teorií vstupují do procesu vztahu, který partnerská dvojice vytváří? Zaměříme se na model bariér, které vznikají v důsledku působení obrán ve vztazích. Inspirováni terapeuti, kteří publikovali své poznatky v Gestalt review (Zinker, Mullen), popíšeme také koncept vývojových fází vztahu a zmíníme jeho využitelnost při terapeutické práci s páry. Přednášku doplníme vlastními zkušenostmi z Manželské a rodinné poradny a ze soukromé praxe.*

Abstract: *Couple of therapists working in a marriage counseling field is going to describe the concepts used by gestalt therapy when working with couples. We are going to talk about possibilities and impacts of different forms of setting in a couple therapy at the beginning of the lecture. Later we are going to talk about questions: What does it mean to follow a process in a couple therapy? How are the defense mechanisms invented by Gestalt therapy entering the process of the couple's relationships? We are going to focus on the model of the barriers, which are created by the defense mechanisms in the relationships. Inspired by the therapists who had published their work in the Gestalt Review (Zinker, Mullen) we are going to describe the concept of developmental phases in the relationships and we are going to mention the applicability of this concept in the therapeutically work with couples. Our lecture is going to be completed by our own experience from the Marriage counseling centre and our own private practice.*

Klíčová slova: párová terapie, bariéry ve vztahu, gestalt, proces

Keywords: couple therapy, barrier in relations, gestalt, proces

Úvod

V předkládaném článku přibližujeme párovou terapii v duchu gestalt přístupu. Nebudeme zde rozebírat základní koncepty gestalt terapie, ale spíše způsob, jakým se odrážejí v praktickém přístupu ke klientům v párové terapii. Pro vymezení rámce jen zmiňme, že gestalt přístup je metodou, která vychází z fenomenologického pohledu – představuje nahlížení na vnímání reality jednotlivcem jako na ryze subjektivní proces přiřkládání významů, dále se jedná o přístup holistický – bere v potaz vzájemné ovlivňování jedince s prostředím, ve kterém se pohybuje, a v neposlední řadě je gestalt přístup dialogický – obnáší představu, že klient i terapeut jsou rovnocenní jedinci, kteří se v terapii setkávají s rovnocennými subjektivními pohledy na svět. V článku vycházíme ze svých zkušeností s páry, které přicházejí do manželské a rodinné poradny a s páry ze soukromé praxe. Část textu je inspirována články uveřejněnými v časopise Gestalt review – autoři Brown (2004), Zinker a Cardoso-Zinker (2001), Melnick (2007), Mullen (1997), Greenberg (2011) a další – zahrnut je také koncept amerických párových terapeutů Boba a Rity Resnick (2014). Článek je rozčleněn do pěti kapitol – první kapitola pojednává o přístupu k rámci spolupráce, který považujeme za významný pro úspěšné rozběhnutí i samotný průběh spolupráce, ve druhé kapitole přibližujeme zaměření gestalt terapie na proces dění v páru více než na obsah problémů, se kterými partneři přicházejí. Třetí kapitola popisuje vznik bariér ve vztahu. Čtvrtou kapitolu věnujeme konceptu vývoje vztahu, pátá kapitola pak pojednává zvlášť o práci s odlišnostmi v páru.

1. Základní prvky spolupráce

První konzultace (dvě individuální vs. společné setkání)

Někteří pároví terapeuti upřednostňují první setkání s klienty individuálně, případně se můžou klienti rozhodnout, zda chtějí přijít na první setkání jednotlivě nebo oba naráz. Výhodu individuálních setkání na začátku spolupráce vidíme především v lepším vytvoření bezpečného prostředí, ve kterém jednotlivci z páru mají možnost sami za sebe vyjádřit svobodněji to, jak vnímají situaci v páru, případně jak přistupují ke vztahu, jakou mají motivaci ke spolupráci.

Za lepší volbu, při gestalt přístupu, však považujeme první setkání realizovat s oběma z páru najednou. Jako velkou nevýhodu individuálních setkání totiž vnímáme fakt, že klienti mohou na těchto konzultacích říct informace, které následně nebudou chtít vnést do párové konzultace. Tím vzniká pro terapeuta při párovém setkání konfliktní situace, ve které „dva vědí a třetí neví“, což samozřejmě vytváří koaliční tendence. Takle situace může vzniknout na základě každé individuální konzultace, což následně v jednotlivých fázích párového setkání vytvoří střídání koalice chvíli s jedním, chvíli s druhým klientem. Další nevýhodou je, že klienti někdy vědomě/nevědomě využívají individuální konzultace na vyhnutí se přímé konfrontaci s partnerem, což se později ukáže jako významný proces, který se klientům děje v kontaktu s partnerem a způsobuje narušení vztahu. Následně se tedy může stát, že oba zrealizují individuální konzultace, ale nakonec k párovému setkání už nedojde. Klienti totiž získají reálnější představu o možnostech a průběhu párové konzultace, a tedy, že si „budou muset“ povídat. Proto je efektivnější, i když v něčem víc frustrující pro klienty, poskytnout oběma zážitek hned na první konzultaci, kdy může dojít ke korektivní zkušenosti, že vstup do kontaktu s druhým nemusí být tak ohrožující, jak si původně představovali. Zároveň se držíme věty: „Klient chce pracovat na partnerském vztahu, proto je nutné realizovat párovou konzultaci“. V neposlední řadě jsou „párovky“ od začátku spolupráce výhodné z časového hlediska, když realizujeme o dvě individuální konzultace méně.

Zabránění vzniku fantazií o koalici

V průběhu celé spolupráce s párem je důležité nevytvářet podněty pro fantazie o koalici, které má tendenci si vytvářet každý z páru. Klienti mohou mít představu, že jsme jako terapeuti na něčí straně, někoho upřednostňujeme, někdo je podle nás méně a někdo víc zodpovědný za současnou situaci a podobně. Jednou z možností je nastavení několika pravidel spolupráce hned v úvodu, čímž se vyhneme nepříjemným konfrontacím s klienty, odporu klientů, případně předčasnému ukončení spolupráce z „ublížené“ strany.

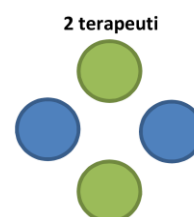
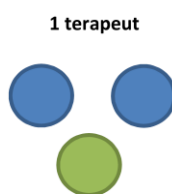
V případě, že s klientem začneme individuální spolupráci, není možné přejít do párových konzultací, protože u přizvaného klienta by mohl vzniknout dojem koalice z už „zaběhnuté“ spolupráce. Klienti tento fakt opakovaně reflektují z minulých spoluprací, ve kterých terapeut tuto možnost povolil. Výjimku děláme v situaci, pokud je zrealizovaná jenom jedna individuální konzultace. Tehdy souhlasíme s přizváním partnera, realizujeme s ním jednu individuální konzultaci, zase aby byl poměr konzultací s jednotlivými klienty zachovaný.

V průběhu párové terapie taky nerealizujeme individuální konzultace s jednotlivci z páru. Pokud například jeden z páru nemůže přijít, ruší se celá konzultace. V případě potřeby jednoho z partnerů probrat si některé témata individuálně a není to pro něj možné na párové konzultaci, doporučíme vyhledání jiného psychologa na individuální terapii.

Uspořádání terapeutické situace

Klienty v úvodní konzultaci vyzýváme, aby si sedli proti sobě. Pokud konzultaci vede jeden terapeut, sedí na boku mezi nimi (do trojúhelníku). V případě dvou terapeutů oba taktéž sedí oproti sobě (do čtverce).

Za výhody tohoto uspořádání pokládáme využití v situacích, kdy klienti mají tendenci se vzájemně utěšovat, chytat toho druhého za

ruku, aby zmírnili prožívání partnera, což při sezení naproti sobě není možné. Taky na sebe líp vidí a jsou intenzivněji ve vzájemném kontaktu. Pokud oční kontakt nenavazují, případně mají tendenci se jakémukoliv kontaktu vyhýbat, je to významné téma setkání, které se při tomhle uspořádání ukáže. Častou situací v párové konzultaci je, že klienti vyjadřují sdělení, které obsahově patří partnerovi, ale přímé vyjádření je pro ně náročné, proto volí možnost toto sdělení říct terapeutovi, resp. skrze terapeuta s vědomím, že partner to slyší. V těchto situacích vyzýváme klienty, aby sdělení říkali přímo partnerovi, k čemuž je tento typ uspořádání nejvhodnější. Umožňuje partnerům intenzivnější, emocionálně prožitý kontakt, zároveň uvědomování si používaných obranných mechanismů v přímém kontaktu s partnerem, což bývá někdy primární problém v partnerství.

Důležité informace v úvodu spolupráce

Informace, které považujeme za významné a klientům je podáváme na úvodní konzultaci:

- V průběhu terapie je možné, že klienti budou pozorovat dočasné zhoršení psychického stavu, případně stavu v partnerství (může dojít k bolestivým uvědoměním, ventilování dlouhodobě potlačených emocí, vyjasňování neuzavřených událostí s partnerem atd.)
- V průběhu párové konzultace může nastat situace, kdy se věnujeme individuálnímu tématu jednoho z páru, což ale neznamená, že partnerskou krizi/problémy, způsobil tento partner.
- Ukončení spolupráce jednoho z partnerů znamená ukončení celkové spolupráce.

- Klienti přicházejí do terapie často s očekáváním „záchrany vztahu“, což je vhodné preformulovat, protože obnovení vztahu je jen jedna z možností, ke které spolupráce může směřovat. Za legitimní výsledek považujeme taky uvědomění (jednoho nebo obou partnerů), že ve vztahu není možné dále pokračovat, tedy ukončení vztahu. Máme ve zvyku klientům nabídnout prozkoumání současné situace ve vztahu s následným hledáním možností, ve kterých by byli oba spokojenější.

2. Zaměření terapeuta na proces mezi partnery

Partneři někdy přicházejí do terapie s konkrétními problémy, které chtějí řešit, většinou však obecně konstatují, že mezi nimi nefunguje komunikace, odcizují se, nerozumí si, váhají, zda má smysl ve vztahu pokračovat a podobně. Po úvodních slovech mají většinou tendenci pustit se do popisování mnoha událostí, které se staly. Ačkoliv je pro terapeuta lákavé zabývat se obsahem sdělovaných problémů, což také klienti většinou očekávají, stejně jako radu jak situaci vyřešit včetně označení viníka za současnou situaci ve vztahu, gestalt terapeuti Zinker a Cardoso-Zinker (2001) – oba s bohatou zkušeností s individuální i párovou terapií – poukazují na to, že mnohem důležitější je věnovat se procesům, které mezi partnery probíhají a jejich charakteristikám. Což ovšem neznamená, že pečlivé poslouchání obsahu příběhu páru, není také přínosné, zvláště v počátečních sezeních, kdy je důležité vytvořit bezpečný prostor pro spolupráci.

Zinker a Cardoso-Zinker (tamtéž) doporučují sledovat fungování páru jako systému. Pár vnímají jako jednotku, která tvoří více než součet dvou jedinců. Takto je možné nehledat v páru toho, kdo je patologický nebo patologičtější a zachovat si již výše zmiňovanou a důležitou nestrannost. Fokus terapeuta tedy záměrně na rozdíl od individuální terapie nesměruje tolik na individuální proces jednotlivce/jednotlivců (i když není třeba se tomu zcela vyhýbat), ale na proces celého páru.

Sledovat proces páru znamená sledovat CO a JAK se v páru děje a JAKÝ TO MÁ VLIV na pár. Konkrétně se terapeut zaměřuje na:

- VNÍMÁNÍ v systému páru – dívají se na sebe? poslouchají se? hovoří o svých vjemech? všímají si jeden druhého? je součástí fyzický kontakt a vyjádření fyzických vjemů?

- UVĚDOMOVÁNÍ v páru – obsahuje komunikace zájem a zvědavost? vidí se a slyší se odpovídajícím způsobem či převažují projekce a interpretace? ověřují si své domněnky?
- ENERGIE A AKCE v páru – jaké množství energie proudí mezi partnery? provokují se vzájemně? čím? existuje nebo chybí mezi partnery vzrušení?
- KONTAKT A STAŽENÍ v páru – dávají si partneři čas na zpracování a dokončení kontaktu? nebo vrší jednu interakci za druhou? dávají si prostor na stažení? má prostor ticho, které by umožnilo formování nových počitků nebo zpracování zážitku?

Zinker a Cardoso-Zinker (tamtéž) dále říkají, že sledováním a popisem procesu v páru podporujícím způsobem je možné poskytnout trefnou a posilující terapeutickou intervenci. Jelikož proces se stále v páru děje (je v neustálém pohybu), je i v terapeutické spolupráci stále přítomný a je možné se jím z tohoto hlediska kdykoliv zabývat.

Sdílením našich pozorování s klienty můžeme klienty oživit, překvapit, umožnit jim jako pár „se vidět“. Důležité je ponechat si vlastní vnímání páru nehledě na jejich vjemy a interpretace – nesplynout s nimi. Pokud se ztratíme v přílišné míře empatie, ztratíme možnost mobilizovat pár k pohybu.

Mocným nástrojem terapeuta je oceňování fungujících aspektů vztahu. Například v hádajícím se páru je hodně kontaktu a hodně energie, to umí pár velmi dobře, terapeut to může ocenit. Na druhou stranu si také terapeut všímá množství tenze, vzájemného neslyšení se, vyplňování prostoru slovy, které nedorazí do srdce druhého (čím více slov si pár říká, tím větší vzniká chaos namísto vyjasnění obsahu). Terapeut může partnerům sdělit i vlastní prožitek při sledování dění mezi nimi, často teprve díky takové terapeutické intervenci se pár „probere“ ze zjetého modu nekonečných frustrujících interakcí. Ocenění fungujícího aspektu vztahu podporuje pár v „otevření očí“ vůči všímání si toho, co se v jejich vztahu děje, a jak to oba drží v rukou.

3. Proces vzniku bariér ve vztahu

Jedno z klíčových narušení, ke kterému mezi partnery často dochází, je vytváření si projekcí (představ o partnerovi, o jeho myšlenkách, pocitech, o jeho jednání), které si následně neověřujeme, vůči partnerovi však přistupujeme, jako by byly naše domněnky pravdivé.

Věnujme tedy bližší pozornost tomu, jak projekce ve vztahu vznikají, a jaký mají na vztah vliv.

V každém partnerském vztahu (resp. v každém kontaktu dvou lidí) vznikají momenty, ve kterých dostáváme od partnera neúplné informace. Je přirozené, že na základě vlastních zkušeností, vlastního vnímání, dáváme těmto informacím svoje významy, děláme je úplnými, dokončenými. Působením individuálních procesů ovšem následně nedochází mezi partnery k ověřování těchto výtvarů, pokládají je za pravdivé (ovšem častokrát odlišné od skutečnosti). Tím dochází ke vzniku a postupnému prohlubování bariér mezi partnery, což vede z dlouhodobého hlediska k partnerské krizi, až k neodvratným destrukcím samotného vztahu.

Pro lepší uchopení výše popsaného uvádím zjednodušený a poněkud nadsazený příklad toho, jak bariéry mezi partnery vznikají.

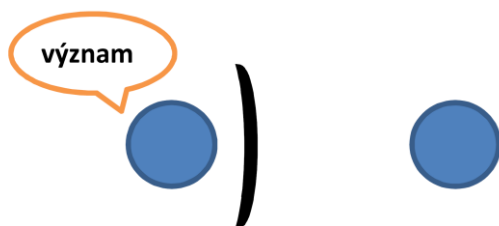
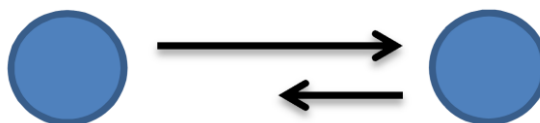
1. Na začátku vidí žena svého muže, že někam odchází, začíná konverzaci:

Žena: Kam jedeš miláčku?

Muž: Do města, musím tam něco zařídit.

Žena: Jéj, já taky potřebu zajít do města, můžu jít s tebou?

Muž: Ne, nemůžeš, nehodí se mi to.

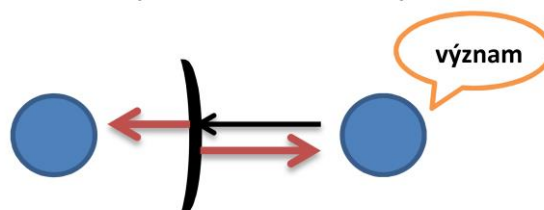

2. V tomto okamžiku se už žena dál nedoptává (možná odmítnutí bylo moc zraňující), ze situace tedy odchází s neúplnou informací, nastává prostor pro vytváření různých fantazií:

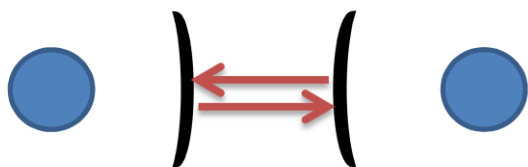
Můj muž má nějakou jinou... Asi se za mě

stydí... Už ho nezajímám, nechce se mnou trávit čas... Už mě nemiluje... a podobně.

3. Večer se nic netušící muž vrací domů. Snaží se ženu sexuálně svádět, ta ovšem vzhledem k vytvořeným fantaziím muže odmítá. Muž si

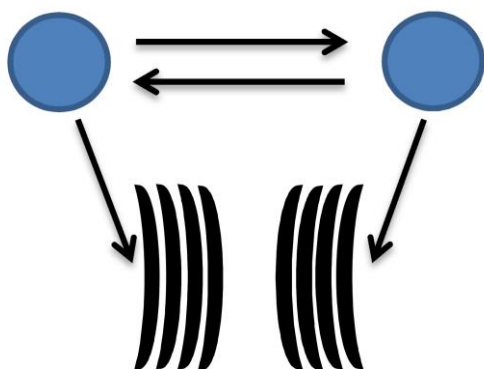
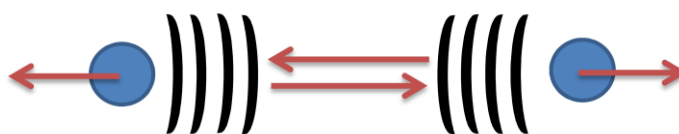

tuto informaci neověřuje (odmítnutí se možná dotklo jeho mužského ega) a taky si vytváří fantazie: *Nejsem pro ženu dostatečně přitažlivý... Má milence... Něco jsem udělal a tohle je trest... Nemiluje mě...*

4. Takto už existují bariéry na obou stranách, skrz které přechází veškeré informace a brání partnerům napřímo komunikovat...

5. Z dlouhodobého hlediska se postupně vytváří další a další bariéry, nastává omezení komunikace mezi partnery, partnera působením bariér už nevnímám takového, jaký ve skutečnosti je, ale takového, jakou představu jsem si o něm vytvořil. Postupně se tedy partneři od sebe vzdalují.

6. Cílem terapie je poukázat na existenci těchto bariér, umožnit klientům zážitek, že se mohou splést při vytváření svých vlastních fantazií, zároveň poskytnout prostor jednak pro odstraňování jednotlivých bariér a jednak pro ověřování fantazií, které vznikají v průběhu terapie, čímž klienti dostávají novou zkušenost,

kterou pak mohou přenést do každodenního fungování ve vztahu. Vedlejšími, ne však méně důležitými produkty ověřování si vlastních fantazií o tom, jak to partner má, je samotný vznik komunikace mezi partnery, vyjádření zájmu o partnera.

Mimochodem, abych zabránil vzniku dalších fantazií, náš muž z příkladu nechtěl jít se ženou do města, protože jí šel koupit dárek k narozeninám.

4. Vývojová stádia páru

Kromě toho, že terapeut soustředí svou pozornost na výše zmíněné mylné domněnky, ke kterým mezi partnery dochází, může také při hledání způsobů, jak s párem pracovat, uvažovat

nad tím, v jaké fázi vývoje se vztah páru nachází, když do terapie přichází, čili na jakém pozadí se vznik a udržování bariér odehrává. Užitečný může být v tomto smyslu koncept vývoje vztahu, který popsal Mullen (1997). Formuluje tři stádia vývoje vztahu páru: stádium konfluence (splnutí), stádium diferenciacie a stádium integrace.

Ještě než přejdeme k samotným vývojovým stádiím, zmíníme koncept, který je pro úvahy o vývoji páru klíčový. Jedná se o koncept **společného pozadí vztahu páru** (Zinker a Cardoso-Zinker, 2001). Můžeme si jej metaforicky představit jako nádrž, která je v průběhu času naplňována úspěšnými vzájemnými komunikačními výměnami v páru. Probíhají-li, vzniká společná historie úspěšných interakcí, která zakládá představu o páru jako jednotce, o fungování „my“. Vytvoření společného pozadí páru je na jedné straně nutnou podmínkou fungování páru a zároveň výrazem mnoha úspěšných cyklů vzájemných interakcí/kontaktů.

První stádium vývoje vztahu páru – KONFLUENCE (splnutí)

Konfluenci charakterizuje vzájemná zamilovanost, v angličtině pojem „falling in love“ odkazuje na to, že do lásky padneme – nemáme pro ni dostatečnou oporu, je založena z velké části na pozitivních projekcích o druhém. Oba v páru se cítí vzájemně přitahováni, dominuje představa o tom, že druhý naplní mé potřeby. V této fázi je třeba najít pro pár základní oporu.

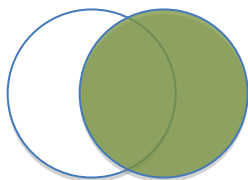
Podpůrně působí v první řadě hranice, kterou se pár odlišuje od ostatních – tu vytváří charakteristický slovník „jsme pár“, „chodíme spolu“, pár používá zájmeno „my“. Vzniká tak ohraničený vztah. Postupně dochází také k ustanovení toho, co je uvnitř hranice, tedy, co je „společného“/„našeho“ a závazek loajality vůči tomu, co do „společného“ patří. Vztah má konfluentní charakter, pro jedince v páru splývají hranice mezi „já“ a „ty“. Pár se především zabývá tématy vzájemné podobnosti. Odlišnosti jsou vnímány jako nebezpečí a ohrožení pro nově vzniklou jednotku. V tomto stádiu se vytváří společné pozadí páru.

Učinit tento krok – začít vytvářet společné pozadí – předpokládá však provést složitý a komplexní fenomén. Vytvořit „my“ znamená vzít druhého do svého vlastního psychického prostoru a cenit ho jako sebe sama, přikládat jemu a jeho zájmům, přáním a touhám stejný význam jako sobě a svým potřebám. Dále vyvinout schopnost vnímat sebe očima druhého a položit tak začátek schopnosti vnímat situaci z pohledu druhého. Učit se být synchronní s druhým – například jako dobrý tanečník být schopen poznat, kde je partner, a koordinovat svůj pohyb s ním (např. novomanželka vyčítá muži: „Když jsi věděl, že přijdeš pozdě, proč jsi

nezavolať?“ „Nevěděl jsi, že tě budu čekat?“). V neposlední řadě je pro vztah páru důležité vytvářet oddanost vztahu jako ke svébytné třetí entitě, která má své potřeby odlišné od potřeb obou jednotlivců (může ji vyjadřovat otázka: „Kde budeme trávit Vánoce?“ „U mých rodičů, u tvých rodičů nebo doma?“).

Stav, kdy cením druhého jako sebe sama, umožňuje postupný vznik společného pozadí. Pokud se místo oceňování druhého však ve vztahu objevuje více soupeření individuálních zájmů, chybí uspokojování potřeb páru jako jednotky, chybí „my“. To, co terapeut často vidí, je, že každý z páru je jakoby v zákopu a hovoří (často zvyšujícím se hlasem) jen o své pozici. Ani jeden není schopen vidět sebe očima druhého, oba interpretují chování druhého ještě dříve, než se dozvědí, čím je skutečně motivováno (projikují). Mezi partnery někdy funguje jen instrumentální reciprocita - „Když mi podrbeš záda, podrbeje je i já tobě.“

Vzájemné oceňování se a respektování umožňuje hledání kompromisu v zájmu páru jako třetí entity. Pokud existuje společné pozadí vztahu, znamená to, že potřeby, přání a touhy druhého mají stejnou váhu jako moje, beru je jako svou součást, tedy konfluentně. Výsledkem úspěšného zvládnutí stádia je vytvoření a upevnění pojetí „my“.

Fáze konfluence ve vývoji vztahu

Odlišné části jsou potlačovány a část, která se překrývá, je upřednostňovaná, avšak nediferencovaná, „já“ a „ty“ splývá.

Druhé stádium vývoje vztahu páru – DIFERENCIACE

Konfluentní stádium obsahuje zárodky vlastní destrukce. Individuální přání jsou odsunuta do pozadí ve prospěch nově nalezené jednotky. Odlišnosti nejsou zdůrazňovány a vznikají nedorozumění. Partner zažívá vinu, pokud není loajální vůči tomu, co je „naše“ (potřeby vztahu), když upřednostňuje „své“ (individuální potřeby). Zažívá citlivost vůči označení druhého, že je sobec. Když chce naplňovat své individuální potřeby, vypadá to jako regrese do předchozího stádia. Je chycen mezi loajalitou vůči tomu, co existuje a je „společné“, a mezi touhou vůči tomu, co by mohlo být a cítí, že by bylo skutečně „jeho“. Bez odvážné explorační obou stran dilematu (loajalita vůči tomu, co je, nebo loajalita vůči tomu, co by mohlo být) přichází zlost a zklamání, pár je překvapen, že už necítí zamilovanost (anglicky „falling out of love“). Ve skutečnosti pár zažívá nutnou deziluzi, která předchází novému růstu.

V této fázi vývoje vztahu je důležité, aby terapeut nepodporoval jen individuální sebeaktualizaci jedince v páru bez toho, aby ocenil místo, ve kterém se pár aktuálně nachází – dosažení konfluentního „my“, které však začíná být těsné. Ocenění a posílení „my“ ze strany terapeuta, vedle toho, že terapeut akceptuje i touhu jedince plnit si individuální přání, může paradoxně vyústit v posílení vztahu, ve kterém je i více potenciálu pro individuální sebenaplnění. Teprve po zdůrazňování bohatosti společného pole může přijít důkladnější propracovávání vnitřních hranic v páru. Terapeut nemůže změnu v další fázi vztahu „předepsat“, vznikla by pevných základů. Gestalt terapeuti se shodují, že aktuální konfluentní podoba vztahu není třeba vnímat jako dysfunkční/jako odchylku, ale jako podmínku/předpoklad pro další růst vztahu.

Dalším úkolem terapeuta při práci s párem, který je ve fázi diferenciaci, je zachování nestrannosti vůči tomu, co aktuálně každý z páru potřebuje. Znamená to např. tolerovat na jedné straně touhu růst jednoho partnera, a zároveň tolerovat rozhodnutí druhého partnera individuálně se dále nevyvíjet. Jinými slovy, úkolem terapeuta je nesloužit jako autorita, která sděluje, co je správnější a co je méně správné, či co je dobré a špatné.

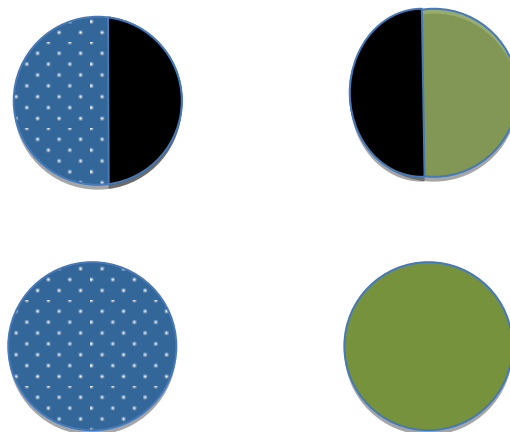
Pár se v tomto stádiu učí, jak zvládnout fakt, že oba partneři nejsou stejní, že v rámci mnoha podobností a společných cílů existují mezi nimi i odlišnosti. Výzvou je naučit se ocenit odlišnost druhého, pochopit, že odlišnost druhého nemusí být nutně ohrožující pro existenci společného. Tento úkol komplikuje konfluentní podoba systému vztahu, který vznikl v předchozím stádiu. Požadavky partnera, se kterými druhý dříve splýval (aniž by si přesněji uvědomil a projevil svůj postoj), jsou pro něj nyní svazující a potřebuje se z nich vymanit – to je v tuto chvíli spolehlivě možné skrze odmítnutí požadavků partnera tak, jak jsou – je pro něj však ještě obtížné uvědomit si a formulovat je svým způsobem, který by obsahoval i jeho závazek vůči společnému – ten může být v této fázi zastřený touhou vymanit se. V danou chvíli každý hájí opačný pól – např. jeden potřebu změny, druhý status quo/ jeden potřebu společně tráveného času, druhý potřebu mít čas pro sebe/ jeden potřebu dosahovat výkonů, druhý potřebu užívat si, atd. Nedokáží přitom ocenit komplementaritu obou a potřebu dosáhnout rovnováhy mezi oběma. Komplikaci také způsobuje fakt, že často partner zosobňuje vyvlastněnou polaritu. Je těžké ocenit to, co přináší do vztahu druhý, pokud nemohu připustit a rozeznat opozitní kvalitu sám v sobě.

Zvládne-li pár úspěšně stádium diferenciacie, naučí se partneři ocenit odlišnost druhého jako takovou, přestože si každý z páru není vědom, že odlišnost druhého je i součástí jeho samého. Takové ocenění odlišnosti přispívá posílení vztahu.

Jak může terapeut respekt k odlišnostem podpořit? Způsobů je možné formulovat celou řadu, vyzdvihneme však efekt sdílení frustrace a zažívaného odporu, který vzniká tehdy, když jeden partner vyčítá druhému jeho odlišnost a chce po něm změnu. Klienti v takové chvíli mají možnost zjistit, že oba zažívají podobné pocity, oba mají představu, že jeden na druhého tlačí. Takový zážitek může způsobit zjištění, že taktika “změnit druhého” není úspěšná a obrátit pozornost páru k vyjednávání kompromisu, je-li z podstaty věci možný. Více se práci s odlišnostmi budeme věnovat v další kapitole, která je inspirována prací amerických párových terapeutů Boba a Rity Resnick (2014).

Fáze diferenciacie ve vývoji vztahu

Odlišné části jsou vyzdvihovány, naopak tu část, kterou může mít partner s druhým podobnou, potlačuje, není schopen ji u sebe vidět, je zastřená.

Partneři se domnívají, že jsou zcela odlišní.

Třetí stádium vývoje vztahu páru – INTEGRACE

Pár, který si vypracoval v mnoha cyklech interakcí společné pozadí, a který se na druhou stranu naučil oceňovat a podporovat vzájemné odlišnosti a také se naučil vidět, jak se tyto odlišnosti vzájemně doplňují a posilují vzájemný vztah jako celek, je vysoce fungujícím párem. Přesto je další růst možný a někdy i potřebný.

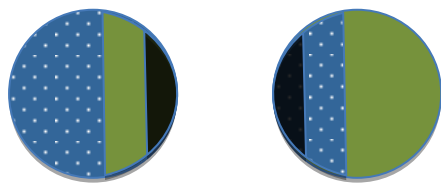
Jak bylo už řečeno, komplementární vztahy zahrnují projekce vlastních nevyvinutých částí do partnera. Ačkoliv po celou dobu vztahu je to pravda, není možné úspěšně projekce zpracovávat, dokud na to vztah není dostatečně zralý. Ve stádiu konfluencí je pro partnery obtížné rozlišit, co je moje, a co je partnera. Ve stádiu diferenciacie si natolik cení vlastní

odlišnosti, že nemohou připustit podobnost s partnerem. Připustit ji by znamenalo vrátit se do konfluentního stádia, přitom to stálo tolik sil si vlastní odlišnost vybudovat. Svou vyvlastněnou část tedy vidí jen jako v zrcadle v partnerovi. Např. „Ona je kreativní, já jsem praktický.“ „On je ten, kdo přemýšlí, já jsem ten, kdo pak práci udělá.“ „Já dávám, ona bere“. „On je jako dítě, já jako rodič.“ ...nebo také „On má dominantní levou hemisféru, já pravou.“ Nejsou to jen genderové stereotypy a tradiční představa o dělení rolí, které způsobují v páru polarizaci. Zdrojem polarizace může být libovolná zkušenost, aspekt, vlastnost. Polarizace samotná je kořením vztahu (Francouzi říkají „vive la différence“). Nadměrná diferencovanost vede na druhou stranu až ke komickému neustálému objevování druhého (oba jsou jako antropologové, kteří jdou vzájemně na návštěvu do cizí kultury, mohou si přitom osvojit manýry druhého, jazyk druhého, ale vždy budou mluvit s přízvukem).

Paradoxně posun za nadměrnou diferencovanost znamená posun k lepší diferenciaci. To znamená, každý musí rozlišit svou vlastní nevyvinutou kvalitu od té samé kvality, kterou vidí v protějšku, neboli znovu si přivlastnit své projekce. Toto umožňuje existující společné pozadí. Člověk, který je oceňovaný za to, jaký je ve své jedinečnosti a nezávislosti, se cítí jistější při objevování vlastních aspektů, kterých se dříve mohl obávat (metaforicky řečeno - může začít pobývat na území druhého a plně se zapojovat do místních tradic, aniž by ztratil vlastní já.)

Úkolem terapeuta v této fázi je podporovat a prohlubovat sebeexploraci každého partnera za přítomnosti druhého. Cení také, když si partneři dovolují se vzájemně překvapit. Platí totéž, co u předchozího přechodu z jednoho stádia do druhého: změnu nelze předepsat, ale dospět k ní skrze setrvání v tom, co je, tedy pečlivější diferenciaci - propracovávání zobecňujících tvrzení o odlišnosti partnera.

Každé ze tří popsaných stádií je důležité ve vývoji vztahu, zároveň má pár tendenci v určitém čase zažité fungování změnit. Role terapeuta pak spočívá v podpoře flexibilního přizpůsobení vztahu na novou situaci. Mezi důležité nástroje terapeuta patří oceňování stávajících fungujících aspektů vztahu páru a zvyšování porozumění páru nefungujícím částem jejich vztahu skrze popis dění/procesu ve vztahu a zapojení páru do objevování tohoto jejich společného procesu.

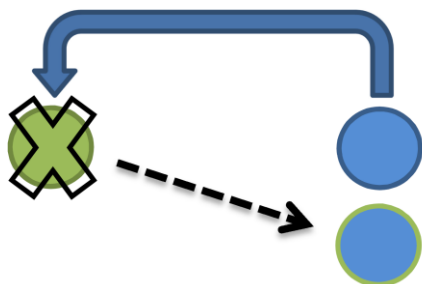
Fáze integrace ve vývoji vztahu

Partneři vědí, že jsou odlišní, ale začínají si i více uvědomovat své vyvlastněné části, které přičítali dříve jen partnerovi. Začínají přesněji zjišťovat, v čem jsou si podobní. Neuvědomovaných aspektů je méně. Díky tomu mají k sobě znovu blíž.

5. Práce s odlišnostmi

Podívejme se blíže na to, jak je možné pracovat s párem, který tíží fakt, že objevuje řadu vzájemných odlišností.

Když vycházíme z předpokladu, že každý člověk má svoje jedinečné fenomenologické vnímání světa, při párové terapii se zákonitě potkáme s konfrontací těchto fenomenologických odlišností „v přímém přenosu“, přičemž je významné sledovat, jak oba z páru s existencí těchto odlišností nakládají. Opakovaně se setkávám se snahou partnerských dvojic tyto odlišnosti odstranit, být ve všem shodní, což je samozřejmě past, protože to není možné. Odlišnost vytváří v člověku představy jistého nebezpečí, ohrožení jeho osoby, případně ohrožení existence vztahu. Proto buď jeden, nebo oba z páru vyvíjejí značné úsilí, aby eliminovali tyto odlišnosti. Američtí psychologové Bob a Rita Resnick (2014), kteří se dlouho zabývají partnerskou problematikou, mluví o společensko-kulturním vlivu, kde součástí partnerské výchovy je **model fúze**, jehož podstatou je právě přesvědčení, že by partneři měli být ve většině představ, postojů a prožívání shodní. Bob a Rita Resnick (tamtéž) poukazují na to, jak k těmto odlišnostem obvykle přistupujeme:

1. Přizpůsobení se – ztráta sebe

V tomto případě se jeden z páru vzdá svého názoru, představy, fenomenologie – ztotožní se s partnerem (nebo to alespoň předstírá), přičemž následně pocítuje nespokojenost, protože sám sobě v kontaktu chybí (nebo si uvědomuje, že není autentický). Někteří lidé dokážou v takovém modelu přežít, pravděpodobně si svoje vlastní „já“ nahrazují v jiných kontextech (například tendence k nevěře). Naopak partneři, se kterými se ten druhý ztotožňuje, mnohokrát zažívají ve vztahu nudu,

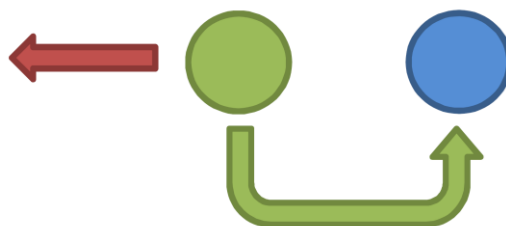
nenaplnění, fádnost. Mohou mít také tendenci k nevěře, nebo mají dojem, že jsou na vše sami, že jim partner není oporou, chová se jako dítě, o které se musí starat apod.

2. Zjištění odlišnosti – odtáhnutí se

V tomto přístupu partner, který postřehne odlišnost, nejde do kontaktu s druhým, odtáhne se.

Důvodů je víc, nejčastějším bývá tendence vyhnout se konfrontacím, případným konfliktům, o kterých mají představu, že by vztah narušili, zničili. Paradoxně tato opatrnost způsobuje opak,

protože právě vyhýbáním se kontaktu dochází k ochlazení citů ve vztahu. V extrémním případě si jde partner hledat jiného partnera, ztratí však svůj protějšek. Důvodem je opět představa bezvýchodného konfliktu, který by sám o sobě vedl k rozpadu vztahu.

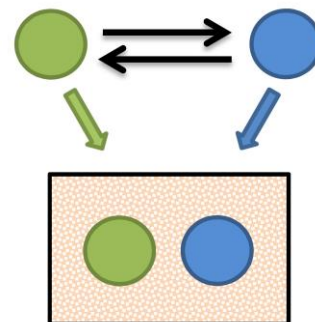

3. Vzájemná snaha o změnu druhého

Klasická situace při párových konzultacích, kdy se oba partneři snaží přesvědčit o pravdivosti své fenomenologie druhého, přičemž ten v té chvíli přechází buď do obrany (odtáhnutí se), nebo do útoku.

Výsledkem útoku je nejčastěji

hádká. Součástí je destruktivní komunikace, ve které partneři nejsou schopni se vzájemně slyšet, vzájemně na sebe útočí, zraňují se opakovaným shazováním toho druhého.

4. Spolupracující přístup

V něm je možnost podívat se společně na odlišnosti, přezkoumat, pojmenovat je a porozumět jim, a následně hledat způsoby, jak se v nich dá fungovat tak, aby byly dostatečně naplňovány potřeby obou partnerů. Důležitou funkcí terapeuta je legitimizace odlišností jednotlivců v páru, což může následně partnerům umožnit si odlišnosti vzájemně více respektovat. Podmínkou je, aby partneři změnili optiku ze soutěživé na spolupracující. Proces změny k spolupracujícímu přístupu je velmi náročný a úspěch záleží i na tom, jak dlouho už partneři v nějakém jiném, zaběhnutém přístupu vzájemně fungují. Někdy je vhodné párové konzultace kombinovat s individuálními terapiemi (u jiných terapeutů), ve kterých si klienti poznávají

své procesy, které jim brání vnímat existenci odlišností jako přirozenou a nutnou součást vztahu. Spolupracující přístup jako jediný ze jmenovaných nepředpokládá model fúze, ale vychází z předpokladu, že odlišnosti jsou i zdravou součástí vztahu, jejich zpracovávání může učinit vztah zralejším a pevnějším.

Závěr

Při terapeutické práci s páry čelí terapeut neustále výzvě zůstat nestranným pozorovatelem tolerujícím různorodé subjektivní potřeby obou partnerů. Aby mohl být nestranný, potřebuje se o svou nestrannost po celou dobu spolupráce s párem starat. Jeho úkolem je podporovat pár v kreativním přizpůsobení se situaci, k čemuž slouží především zvýšení povědomí páru o svém vlastním procesu – způsobech, jakými se interakce mezi partnery odehrává. Záleží jen na kreativě terapeuta, jakou cestou k prohloubení uvědomění si svého procesu pár dovede. Důležitým diagnostickým nástrojem terapeuta jsou přitom jeho vlastní prožitky při práci s párem. Terapeut souběžně podporuje partnery k prohloubení vlastní sebeexplorace a na jejím základě zvýšení tolerance vůči vzájemným odlišnostem. Práce s odlišnostmi, či s tím, co se jako odlišnost pro partnery jeví, je pro úspěšnost terapie klíčová.

Literatura:

- 1) Brown, J. R. (2004), Conflict, Emotions and Appreciation of Differences. *Gestalt Review*, 8 (3): 323-335.
- 2) Greenberg, L. (2011), The Secret Language of Intimacy. *Gestalt Review*, 15(3): 287-295.
- 3) Melnick, J. (2007), Managing Differences: A Gestalt Approach to Dealing with Conflict. *Gestalt Review*, 11(3): 165-169.
- 4) Mullen, P. F. (1997), Confluence, Differentiation, Integration. *Gestalt Review*, 1(4): 331-352.
- 5) Resnick, B., Resnick, R. (2014). *Interview with Bob & Rita Resnick – Contemporary Couples Therapy*. Dostupné na <http://gatla.org/uncategorized/clinton-power-interview/>
- 6) Zinker, J. C., Cardoso-Zinker, S. (2001), Process and Silence. *Gestalt Review*, 5 (1): 11-23.

**OPATROVNICKÝ SPOR POHLEDEM DĚTSKÉHO PSYCHOLOGA:
POSOUZENÍ A KRÁTKODOBÁ INTERVENCE V PŘÍPADECH
PŘEDŠKOLNÍCH DĚTÍ**

**CHILD CUSTODY DISPUTE IN A VIEW OF A CHILDREN
PSYCHOLOGIST: APPRECIATION AND SHORT TIME
INTERVENTION IN CASE OF PRE-SCHOOL CHILDREN**

Petr SAKAŘ

Údolní 222/5, Brno, www.psychologie-psychoterapie.cz, sakar@post.cz

Abstrakt: *Posouzení vlivu rozchodu rodičů na dítě dětským psychologem je výsledkem individuálních rozhovorů s každým z rodičů, minimálně jedné společné návštěvy dítěte s každým z rodičů a závěrečné, shrnující konzultace s oběma rodiči. Tento ustálený postup poskytuje v případech opatrovnických sporů o předškolní dítě dostatečný prostor pro krátkodobou psychologickou intervenci. V technice vedení rozhovorů s rodiči a dětmi jsou uplatňovány některé principy krizové intervence, teorie a praxe úvodních interview v psychodynamické psychoterapii a teoretické koncepty a technická doporučení vycházející z psychoanalyticky orientované společné psychoterapie dítěte a rodiče.*

Abstract: *Appreciation of the influence of parents' breaking up upon a child by children psychologist is a result of individual interview with each parent, min. of one meeting with the child plus each parent and finally the summarising meeting with both parents. This practice gives enough possibility for a short time intervention in case of child custody dispute in case of pre-school children. In the technique of leading the interview with parents and their children there are used some principles of crisis interventions, theory and practice of the initial interview in psychodynamic psychotherapy and some theoretical concepts and technical recommendations that come out of psychoanalytical oriented infant-parent psychotherapy.*

Klíčová slova: *opatrovnický spor, úvodní psychoterapeutické interview, společná psychoterapie dítěte a rodiče*

Keywords: *child custody dispute, initial psychotherapeutic interview, infant – parent psychotherapy*

Úvod

V příspěvku vás seznámím se způsobem práce, který běžně uplatňuji ve své soukromé praxi v případech opatrovnických sporů o děti. Zaměřím se především na děti v předškolním věku, kterých v důsledku aktuální demografické situace v našich pracovních přibývá. Zvláštní pozornost budu věnovat procesu posouzení opatrovnického sporu. Podrobně popíšu ustálený postup, který praktikuji při úvodních setkáních s rodinami, které ke mně přicházejí konzultovat opatrovnický spor o dítě. Výsledkem posouzení případu dítěte a jeho rodiny není v mém pojetí diagnóza (např. syndromu zavržení rodiče), ale tzv. formulace případu, kterou je možné definovat jako hypotézu o příčinách a původu klientových psychických, interpersonálních a behaviorálních problémů a důvodech jejich přetrvávání (Holub, Telerovský, 2013). Posouzení situace rodiny spojené s psychologickým vyšetřením dítěte strádajícího v důsledku rozchodu rodičů je v mém pojetí procesem, který v sobě zahrnuje také významný terapeutický potenciál.

Ohlášení klienta

Rozvádějící nebo rozcházející se rodiče se do mé praxe dostávají různými cestami. Samotné ohlášení klienta přitom v mnohém předurčuje vývoj a kvalitu další spolupráce. Při prvním kontaktu rodiče stručně seznámím se standardním postupem vyšetření, které zahrnuje po jedné individuální konzultaci s každým z rodičů, nejméně dvě setkání s dítětem a závěrečné společné setkání rodičů. Trvám na tom, aby se rodiče v doprovázení dítěte na konzultace vystříдали. Požádám rodiče, aby se v průběhu spolupráce zdrželi zásadních rozhodnutí souvisejících se sporem o dítě. Upozorním je na nutnost přímé platby za mé služby.

První kontakt s klientem nemusí být nutně zakončen domluvou na termínu prvního osobního setkání. Rodiče mnohdy potřebují čas, aby spolupráci za daných podmínek rozvážili a zorganizovali. Někdy využijí tento čas pro další doplnění informací o případu. Někteří rodiče vyhledají dětského psychologa společně, například na doporučení rodinných známých, svých právníků nebo sociálních pracovníků orgánu sociálně-právní ochrany dítěte (OSPOD). Takové zahájení bývá příslibem konstruktivní spolupráce rodičů v celém průběhu procesu posuzování situace dítěte a rodiny.

Obvyklejší je varianta, kdy psychologa vyhledá pouze jeden z rodičovského páru. V takovém případě se vyplatí v průběhu prvního kontaktu zběžně prozkoumat motivy rodiče pro objednání dítěte k vyšetření u dětského psychologa. Nezřídka jím totiž bývá požadavek na vypracování odborné zprávy z vyšetření dítěte, která by ideálně potvrdila to, co už rodič „dávno ví, jen to potřebuje doložit soudu“. Slibnější možností je potřeba řešit akutní psychické problémy dítěte, které rodič dává do souvislosti s děním v rozvrácené rodině, bez požadavku na zdokumentování narušeného psychického stavu dítěte pro účely soudního jednání. S nadsázkou lze v těchto případech požadavek rodiče na vypracování zprávy vnímat jako diferenciatně diagnostické vodítko pro odhad kvality budoucí spolupráce a výsledků psychologické intervence.

V případech jednostranného požadavku se pokouším společně s rodičem nalézt cestu k naplnění podmínek spolupráce. Vedle jiných možností doporučuji zapojení pracovníka OSPOD, který může rodiče v jeho snaze řešit opatrovnický spor s odborníkem podpořit. Nadále přitom ponechávám zcela v kompetenci rodiče nebo rodičů, aby našli potřebnou shodu v tom, zda se mnou za stanovených podmínek budou ochotni dále spolupracovat. Spolupráci s rodinou za situace, kdy je z ní jeden z rodičů zcela vyloučen, ať už vlastním rozhodnutím, vnějšími okolnostmi nebo rozhodnutím druhého z rodičů, navazuji za přesně definovaných podmínek. Vždy rodiče dopředu upozorním, že závěry a doporučení, která z takové spolupráce vzejdou, budou zatíženy mnoha omezeními.

Výjimečným aranžmá ohlášení klienta je situace, kdy se první kontakt odehraje s třetí, nezúčastněnou osobou. Obvykle jde o sociální pracovníci OSPOD, kolegu psychologa nebo psychiatra, případně právního zástupce některého z rodičů. Případy, kdy byli rodiče třetí stranou (např. soudcem, sociálním pracovníkem) přinuceni k součinnosti s odborným zařízením, jsem měl možnost opakovaně zkoumat jako psycholog Krizového centra pro děti a dospívající v Brně. Výsledky takové spolupráce byly značně neuspokojivé. Ve své soukromé praxi se proto takto založené spolupráci aktivně vyhýbám.

Rodič

Individuální rozhovory s rodiči se v mém pojetí v základních charakteristikách neliší od úvodních psychodynamicky orientovaných psychoterapeutických interview (viz Dührssen, 1998; Holub, Telerovský 2013; Klimpl, 2005). Úvodní část rozhovoru nestrukturuji svými dotazy nebo poznámkami. Poskytuji rodiči prostor pro jeho vyjádření, zanechávám ho jeho

pochybnostem o tom, zda se vyjadřuje v kontextu situace „správně“. Povzbuzuji ho k otevřenosti, vlastní volbě tématu rozhovoru. Pozorně naslouchám tomu, co mi říká, jak mi to říká a jaké pocity ve mně jeho vyprávění vyvolává. V průběhu rozhovoru si dělám podrobné poznámky.

Zvláště si všímám všech informací, pocitů a dojmů, které se nějakým způsobem vztahují k dítěti nebo dětem, o které je veden opatrovnický spor. Podobnou důležitost připisuji také vzpomínkám rodičů na vlastní dětství a zkušenostem z jejich primární rodiny.

Výsledkem této části rozhovoru je soubor informací a pocitů, které již v průběhu samotného rozhovoru analyzuji z hlediska preferovaného psychoanalytického teoretického rámce. Pokouším se o odhad fungování osobnosti rodiče. Zkoumám, jaké místo zaujímá v psychické realitě rodiče jeho dítě, jak je vnímá, jak je prožívá, jak mu rozumí. Zda je schopný se na události v rodině podívat z více perspektiv, nebo zda zachází s dítětem a s partnerem, jako by s nimi sdílel totožné psychické uspořádání a pohled na svět. Zajímá mě, zda je převládající osobnostní problematikou rodiče spíše vnitřní (neurotický) konflikt nebo strukturální deficit. Zda je osobnost rodiče komponována jako neurotická, hraniční nebo psychotická. K tomu účelu mi slouží kupříkladu poznámky o charakteru psychických obran, které se vyjevují ve vyprávění rodiče o sobě, dětech a partnerovi, a také v interakci se mnou.

Odpor, který se, vedle úplného odmítnutí nebo přerušení spolupráce, projevuje například v podobě mlčení, nespojitého vyprávění, nebo obecného, neautentického popisu, rovněž analyzuji. Odpor v této podobě ochuzuje sezení o důležité informace, a proto se jej prostřednictvím interpretací snažím učinit méně nezbytným, čímž dopomáhám rodičům k spontánnějšímu projevu.

Záruka důvěrnosti rozhovoru může být jedním ze způsobů, jak přesvědčit rodiče, že mohou hovořit otevřeněji. Podobně může fungovat ujištění rodičů, že nebudu jejich dosavadní postup soudit a odsuzovat, a že nadále mají rozhodování o dalších krocích plně v rukou. Hluběji, nevědomě založená nedůvěra, vyvěrající z raných negativních zkušeností rodiče, samozřejmě není takovým postupem ovlivnitelná. Častým zdrojem tohoto odporu bývají strach a úzkost. Pokud to okolnosti dovolují, snažím se o úzkosti a strachu s rodiči otevřeně hovořit. Riziko významných ztrát vyplývající z opatrovnického sporu v rodičích mnohdy oživuje bolestné vzpomínky na dětství, které občas probleskují v jejich vyprávění o vlastních dětských

zkušenostech. Často se ukazuje, že obavy z opuštění, ze ztráty důležité osoby nebo ze ztráty lásky, které se v úvodních rozhovorech s rodiči objevují v pozadí odporových fenoménů, sdílají rodiče se svými dětmi.

Všímám si také formálních stránek vyjádření rodiče, zejména opakujících se slov a vět, tónu a citového zabarvení hlasu a toho, zda odpovídají sdělovanému obsahu. Zajímá mě, zda rodiče přidávají k popisu událostí něco ze sebe. Zda je v jejich vyjádřeních patrná stopa vlastního prožívání a subjektivního zpracování, či zda mě informují o rozpadu manželství z pozice nezúčastněného komentátora. V druhém případě rodiče způsob vypravování racionalizují snahou vyložit příběh rozpadu rodiny „nezaujatě a objektivně“. Někteří v tomto duchu pokračují, i když je výslovně požádám o jejich vlastní „zaujatý a subjektivní“ popis. Tehdy se snažím odhadnout, zda jde o projev specifických osobnostních rysů rodiče (nutkavý charakter) nebo o důsledek obranného mechanismu (izolace afektu, intelektualizace), který rodiče chrání před vpádem nepříjemných pocitů.

Často se v prvním rozhovoru rodiče sami rozhovoří o svém dětství. Informace o fungování rodiny rodiče mi otevírají možnost přemýšlet o aktuálním dění v širším kontextu. Pomáhají mi lépe pochopit, jakým způsobem rodič rozpad rodiny a utrpení svého dítěte prožívá.

Někteří rodiče jsou schopni spojit své dětské zkušenosti s aktuálním děním a prožíváním dětí. Uvědomění si takových spojení pomáhá rodičům vcítit se do prožívání svých dětí. Přispívá také k rozšíření a prohloubení mého vhledu do rodinné situace. Jak jsem už naznačil, takové pochopení může sloužit k překonání odporů, se kterými se potýkáme při úvodních rozhovorech. Rodiče, kteří nejsou schopni hlubšího pochopení souvislostí, nežádka využívají své dětské zkušenosti defenzivně, jako obhajobu aktuálního postupu ve věci, který je ve zjevném rozporu se zájmem dítěte.

Zjišťuji také, co může být pro rodiče traumatické jádro rozvodové situace, zda je jím například traumatická separace, narcistické zranění, nebo úzkost a strach plynoucí z ohrožení socioekonomického statusu rodiny.

Otvírám v sobě prostor pro úvahy nad možnými intervencemi, které by pomohly rodiči situaci lépe zvládnout. Tehdy zhodnocuji své zkušenosti z práce s traumatizovanými jedinci, u kterých je třeba zvážit modifikaci techniky prvního rozhovoru směrem k větší

strukturovanosti. V indikovaných případech je možné využít techniky krizové intervence, nebo doporučit psychiatrickou, případně psychoterapeutickou léčbu.

Na informace, které rodič v průběhu první fáze úvodního rozhovoru vynechal, se citlivým způsobem doptávám. Cílem není zajistit si přesnou a úplnou osobní a rodinnou anamnézu, ale oslovit ty aspekty osobnosti rodiče a jeho zkušeností z původní a současné rodiny, které se spolupodílejí na utváření stávajícího konfliktu, nebo mají potenciál přispět k jeho rozřešení. Obvykle se rodiče také zeptám na jeho představu ideálního řešení, a zajímám se i o jeho povědomí o přáních dětí a druhého rodiče. Na závěr úvodních rozhovorů rodičům nabídnu prostor pro dotazy a doplnění.

Dítě

V konzultacích s dětmi vycházím podobně jako v případě úvodních rozhovorů s rodiči ze své psychoanalyticky orientované psychoterapeutické praxe a psychoanalytických vývojových teorií. V této části příspěvku se budu orientovat výlučně na případy, ve kterých je spor veden o děti předškolního věku. U malých dětí je hlavním vyjadřovacím prostředkem hra. Schopnost rodiče a dítěte společně si hrát lze přitom považovat za významný indikátor kvality vztahu mezi dítětem a rodičem (Kennedy, 2005).

Většina předškoláků není ochotna během konzultace strpět dočasné oddělení od svých rodičů, což není v kontextu rozpadající se rodiny ohrožující dítě významnou ztrátou překvapivé. V takových případech uspořádání konzultací s dětmi odpovídá společné psychoterapii dítěte a rodiče (infant – parent psychotherapy). Tu lze definovat jako komplexní psychoterapeutickou metodu využívající společnou práci s rodiči, kojenci, batolaty, případně předškolními dětmi, s cílem dosáhnout zlepšení vztahu mezi dítětem a rodičem a sociálního a emocionálního fungování dítěte (Lieberman, Silverman, Pawl, 2000). Tato psychoterapeutická metoda vycházející z psychoanalýzy je ve světě dlouhodobě rozvíjena, u nás však své místo teprve hledá (viz Sakař, 2014 v tisku). V praxi opatrovnických sporů se inspiroji původním pojetím Selmy Fraibergové, ve kterém jsou hlavními nástroji terapeuta, které mají navodit žádoucí změnu, interpretace a s ní spojený náhled a tzv. vývojové vedení (developmental guidance) prohlubující porozumění rodiče dítěti a jeho vývojovým potřebám (Hopkins, 2008).

Primárním cílem těchto konzultací je pochopení opatrovnického sporu z perspektivy dítěte a posouzení jeho emočních a vztahových potřeb. Společná setkání dítěte a rodiče jsou podobně

nestrukturovaná jako úvodní rozhovory s rodiči. Zaměřuji se při nich na naslouchání všem zúčastněným a na pozorování projevů dítěte, rodiče, interakcí dítěte s rodičem i interakce se mnou jako třetí, neznámou osobou. Poskytuji dětem a jejich rodičům volnost v tom, jak sezení uchopí. Pracovna, zařízená jako terapeutická místnost pro děti a dospívající, tedy vybavena výtvarnými potřebami a hracím koutem s dětskými hračkami a hrami, poskytuje v tomto ohledu dětem a rodičům dostatek možností.

V průběhu vyšetření si všímám, jak dítě specifickou situaci vyšetření emočně zvládá. Zda se úvodní úzkost z nového s narůstající důvěrou postupně rozpouští, či zda se naopak neúměrně zvětšuje s každým dalším pokusem navázat s dítětem kontakt.

Specifickým způsobem, jakým si získávám pozornost a zájem dítěte, je vyprávění o tom, jak si představuji, že rozpad rodiny prožívá a co asi cítí. Vzhledem k tomu, že jsem se za dobu své praxe nesetkal s jediným dítětem, které by si nepřálo znovusjednocení rodičovského páru, využívám zmínku o tomto univerzálním přání k získání důvěry dítěte v to, že mu dokážu porozumět. Takové vyprávění může být zároveň působivou intervencí i v případě rodičů, kteří si mnohdy poprvé uvědomí diametrální rozdílnost svého a dětského pohledu na to, k čemu v rodině došlo, nebo co se v ní právě odehrává.

Jedním z dalších způsobů, který využívám pro navázání vztahu s vyšetřovaným dítětem, je Winnicottova metoda „Squiggle game“ (Winnicott, 2010), jejíž název dětem předkládám jako „čmáranice“. Princip této techniky je jednoduchý. Dítě nebo terapeut vytvoří na papíře libovolnou čmáranici. Druhý z dvojice se pak ve změti čar pomocí vlastní představivosti snaží cokoli smysluplného najít, zvýraznit nebo dokreslit. O výsledku si s dítětem povídáme. Na rozdíl od ostatních kresebných technik, je tato od počátku založená na vztahu. Osvědčila se mi zvláště v situacích, kdy je vyšetřované dítě nesdílné a inhibované.

Dalšími technikami, které využívám při konzultacích s dětmi, jsou například Test tří přání, kresebné techniky (viz Cognet, 2013; Davido, 1998) a práce s plastelínou. Za nejprínosnější obecně považuji volnou, nestrukturovanou hru s dítětem.

Zajímá mě, zda vůbec a jakým způsobem dítě řeší oidipovskou problematiku, k čemuž společné setkání dítěte s dvěma dospělými osobami poskytuje dobrou příležitost. Dítě může triangulární vztahy odmítat a zůstat v závislém vztahu pouze s jedním z rodičů, nejčastěji

matkou. Taková přetrvávající fixace dítěte v dyadickém vztahu může být zásadní překážkou v případech, kdy druhý z rodičů trvá na realizaci samostatných kontaktů s dítětem. Samozřejmě je třeba brát v potaz vývojovou zralost dítěte.

Intervencí, která může takový neblahý vývoj zvrátit, je již zmiňované vývojové vedení. V jeho rámci seznamují rodiče s emocionálními a vztahovými potřebami dítěte, se zákonitostmi a úskalími vývoje dítěte od úplné závislosti směrem k relativní nezávislosti na rodiči (Winnicott, 1965).

Mohu také rodiče přímo konfrontovat s jejich vlastními nenaplněnými emocionálními potřebami, o jejichž uspokojení se pokoušejí ve vztazích se svými dětmi. Využívám tedy hlavní nástroj změny ve společné psychoterapii dítěte a rodiče - interpretaci (Hopkins, 2008). Interpretace mohou být pro rodiče velmi bolestné. Jejich přijetí zásadním způsobem závisí na dobré kvalitě vztahu a důvěře, které se mi podařilo ustavit během úvodního rozhovoru. Intervence tohoto druhu vnímám a pečlivě formuluji jako pobídku rodiče k prohloubení úvah o dítěti a jeho potřebách, a samozřejmě také o emocionálních a vztahových potřebách rodiče. Měly by rodiče zaujmout, překvapit a inspirovat, nikoliv zahanbovat, poučovat a soudit.

Výjimečnou příležitost k hlubšímu pochopení situace dítěte nabízí konzultace, na které dítě přichází s oběma rodiči. Tehdy je možné pozorovat rodinou situaci „in vivo“, tedy bez přenosového zkreslení. Stejně přímo a ihned je možné interpretovat dění na konzultaci a komentovat vývojové, emocionální a vztahové potřeby dítěte a jejich souvislosti s emocionálními a vztahovými potřebami rodičů.

Závěrečné setkání rodičů

Před závěrečným setkáním s rodiči si procházím všechny zápisy z konzultací a dokumentaci, kterou dodali rodiče. V bodech si vypisují nejpodstatnější zjištění, na která se budu kvůli omezenému časovému prostoru v průběhu společného setkání zaměřovat. Snažím se zformulovat případ opatrovnického sporu s využitím pohledů všech zúčastněných. Obzvlášť se soustředím na hledání spojení mezi rodiči, kterých se v důsledku rozchodu nedostává. To, zda se rodičům podaří po krachu jejich partnerského vztahu zůstat dostatečně dobrými a spolupracujícími rodiči, je pro další vývoj jejich dětí zcela zásadní.

Nejprve poskytnu rodičům volný prostor pro sdělení jejich dojmů a myšlenek souvisejících s dosavadní spoluprací. Všímám si jejich vzájemné interakce. Například toho, zda si vzájemně poskytují prostor pro vyjádření nebo mají tendenci se přerušovat a skákat si do řeči. Ptám se na aktuální informace, zajímám se o reakce dětí i rodičů na předcházející setkání. Společně se pokoušíme krátce analyzovat nejnovější změny v chování dětí.

Závěrečné shrnutí zahajuji povídáním o dětech. Krátce popíšu jejich chování na společných konzultacích a průběh adaptace na novou situaci psychologického vyšetření. Rozhovořím se o jejich dovednostech a schopnostech, které jsem mohl pozorovat v průběhu naší spolupráce. Někdy rodiče v rámci závěrečného zhodnocení upozorňují na problémy, které přímo nesouvisí s opatrovnickým sporem (např. opožděný řečový vývoj, projevy duševní poruchy). Vyslovuji se i ke specifickým talentům dítěte, pokud je zaznamenám.

Hledání spojení

Pak už věnuji pozornost zjištěním z jednotlivých konzultací a snažím se o jejich propojení do smysluplného celku. Hledám a popisuji pozitivní spojení, kterých jsem si všiml u rodičů. Vedle zcela zásadních skutečností, například shodného názoru na důležitost obou rodičů v životě dítěte, obdobného výchovného stylu nebo podobných osobnostních charakteristik, to mohou být i zdánlivé malichernosti (např. stejná volba křesla, na které si při konzultacích rodiče sedali). Mojí snahou je ukázat, že přes panující nepřátelství a negativní naladění rodičů je možné hledat a nacházet spojení, která mohou být využitelná ve prospěch dětí.

Vedle pozitivních spojení hledám i spojení skrze sdílenou negativní zkušenost. Takovou může být již dříve zmiňovaný strach ze ztráty. Zjištění, že se ztráty lásky dítěte obává také druhý rodič, může přinést oběma rodičům úlevu a povzbudit je v přemýšlení o psychické realitě toho druhého. Každopádně dochází k prohloubení porozumění na obou stranách, což pokládám z dlouhodobého hlediska pro dítě za velmi důležité.

Pokud je to možné, snažím se i na společném setkání rodičů poukazovat na provázanost dětské zkušenosti rodičů se současným děním v rodině a situaci dítěte. Znovuoživené dětské zkušenosti rodičů mohou být velmi nápomocny v pochopení toho, co dítě prožívá a jak se s nepříjemnou situací, kterou nemůže vlastní aktivitou ovlivnit, vyrovnává. Snažím se tedy rodičům zprostředkovat dětský zážitek bezmoci, s níž se děti aktuálně potýkají a kterou sami rodiče drží ve své mysli, i když je někdy potlačena nebo vytěsněna. Podobně postupuji

v případě konfliktu loajality, se kterým se většina dětí z rozvádějících se rodin musí vypořádávat.

Rodiče, kteří se nemohli delší čas vzájemně pozorovat v interakcích se svým dítětem, nebo se tyto jejich zkušenosti omezily na situace předání dítěte, mohou disponovat značně zkreslenou představou toho, jak se dítě v přítomnosti druhého rodiče chová. Rodičům proto stručně popisují průběhu všech setkání s dítětem a nabídnu jim také srovnání chování dítěte v přítomnosti matky a otce. Opět se snažím hledat důležitá spojení, například podobnosti ve způsobu, jakým se rodiče chovají a vztahují k dítěti.

Destruktivita

Opatrovnické spory, ve kterých jsem intervenoval jako zaměstnanec Krizového centra pro děti a dospívající, se často vyznačovaly značně vyhroceným konfliktem rodičů. Agresivní a manipulativní chování rodičů se odráželo v psychické pohodě dětí. Někdy se rodičovská destruktivita transformovala do psychopatologických symptomů jejich dětí. Pravděpodobně pod dojmem této zkušenosti jsem začal používat k popisu konfliktních opatrovnických sporů metaforu válečného konfliktu (Sakař, 2012).

Komplexní metaforu opatrovnického sporu jako občanské války nyní využívám nejen v rámci své přednáškové činnosti, ale také při společných setkáních s rodiči. Ilustruji na ní, jakým způsobem může dítě nesoulad mezi rodiči poškozovat. Jak dítě svádí vnitřní zápas loajality k rodičům. Jak je pro ně těžké přecházet od jednoho rodiče k druhému, když jsou rodiče ve válečném stavu. A jak to nevyhnutelně vede k tomu, že jednou přechod fronty odmítne a zůstane u rodiče, u nějž se zrovna nachází. Postupně nacházím další a další možnosti využití této metafory, která už jen svou podstatou ukazuje opatrovnický spor jako něco potenciálně nebezpečného a poškozujícího. To, co děti hlavně poškozuje, přitom není samotný rozchod rodičů, ale rodičovský konflikt (viz Palková, 2012). Právě s jeho destruktivitou je nutné rodiče konfrontovat.

Potřeby a přání dětí

Když se snažím přiblížit rodičům pohled jejich dětí na realitu rozpadu rodiny, využívám za tím účelem jak informace získané z konzultací s dětmi, tak také vlastní dojmy a pocity z individuálních setkání s rodiči.

Nebývá výjimečné, že se dítě některá svá přání neodvažují rodiči sdělit kvůli obavám z jeho reakcí. Může mít například strach, že vyslovení přání po znovusjednocení rodičovského páru povede k zlostnému afektu a vyčítání, nebo že takovým přáním přivede rodiče k slzám. Než toto riskovat, raději se svým přáním zůstává samo. Setkání s rodiči je příležitostí, kdy je rodiče možné s těmito dětskými potřebami a přáními citlivým a taktním způsobem seznámit. Domnívám se, že role dětského psychologa jako tlumočnicka nevyřčených přání a potřeb mezi dítětem a rodičem je vůbec jeho nejdůležitějších funkcí v celém procesu intervenování v případech opatrovnických sporů.

Přání a potřeby malých dětí, se kterými rodiče seznamují, nevycházejí pouze z obsahu konzultací, ale také ze zobecněných poznatků teorií vývojové psychologie a mé zkušenosti dětského psychoterapeuta. Někdy rodičům doporučuji i důvěryhodnou popularizační literaturu (např. Fraibergová, 2002; Matějček, 2000).

Závěrečné shrnutí a doporučení

Součástí závěrečného společného setkání rodičů je formulace doporučení. Středobodem tohoto doporučení jsou emocionální a vztahové potřeby dítěte, které by rodiče měli brát v potaz v dalším rozhodování o opatrovnictví. Zhodnocuji v něm samozřejmě veškeré další skutečnosti, kterých jsem si v průběhu spolupráce s rodinou povšiml. Záměrně se vyhýbám direktivním formulacím, netlačím rodiče k nějakému závazku nebo dohodě. Zdůrazňuji aktivní roli rodičů v rozhodování o tom, co z mých závěrů a doporučení budou chtít společně využít.

Pokud už jsem tak v průběhu spolupráce neučinil, odkážu rodiče na popularizační rozvodovou literaturu (např. Smith, 2004; Teyber, 2007; Warshak 2003, 2004). Doporučení konkrétních publikací promyslím s ohledem na mé povědomí o rodičích a o charakteru opatrovnického sporu.

Je dobré, pokud s rodiči po formulaci závěrečného doporučení máme ještě dostatek času na jeho prodiskutování. Rodiče mohou ve společném rozhovoru přijít se zcela novými návrhy na smírné řešení rodičovského konfliktu nebo kreativním řešením rozdělení péče o dítě. Nabídka takového prostoru spolu s nastolením atmosféry důvěry a otevřenosti jsou důležité i pro vyjádření nespokojenosti, kterou mohou rodiče pociťovat tváří v tvář doporučením a závěrům, které jsou v rozporu s jejich očekáváními.

Nepovažuji za chybu, pokud připustím, že jsem se mohl v některých závěrech mýlit. Cílem posouzení opatrovnického sporu není v mém pojetí rozsouzení rozhádaných rodičů závazným, autoritativním výrokem, ale jejich podnícení k hlubšímu zamyšlení nad sebou samými, nad svými vztahy a především nad psychickou realitou dětí strádajících v důsledku jejich partnerského konfliktu. Na základě svých zkušeností nemohu vyloučit, že k takovému zamyšlení může vést cesta také přes odmítnutí mých závěrů a doporučení. Věřím, že se rodiče usilující o porozumění potřebám a přáním svých dětí nemohou dopustit jednání, jež by jejich potomka zásadně poškodilo.

Literatura

- 1) Cognet G. (2013). *Dětská kresba jako diagnostický nástroj*. Praha: Portál.
- 2) Davido R. (1998). *Kresba jako nástroj poznání dítěte*. Praha: Portál.
- 3) Dührssen A. (1998). *Biografická anamnéza z hlbinne – psychologického aspektu*. Trenčín: Vydavateľstvo F.
- 4) Fraibergová S. H. (2002). *Magické roky*. Praha: Triton.
- 5) Holub D., Telerovský R. (2013). *Úvodní rozhovor v psychoanalýze a psychodynamické psychoterapii*. Brno: Masarykova univerzita.
- 6) Hopkins, J. (2008). *Infant-parent psychotherapy: Selma Freiberg's contribution to understanding the past in the presence*. In Emanuel L., Bradley E. (Eds.). What can the matter be? Therapeutic interventions with parents, infants, and young children. London: Karnac Books, s. 54-66.
- 7) Kennedy R. (2005). *Psychotherapists as expert witnesses: Families at breaking point*. London: Karnac Books.
- 8) Klimpl P. (2005). *Zahájení v psychodynamické psychoterapii*. Psychiatrie pro praxi, 1, s. 11-17.
- 9) Lieberman, A., Silverman, R., Pawl, J. (2000). *Infant-parent psychotherapy: Core concepts and current approaches*. In Zeanah C. (Ed.). Handbook of infant mental health. New York: Guilford Press, s. 472-484.
- 10) Matějček Z. (2000). *Po dobrém nebo po zlém?* Praha: Portál.
- 11) Palková M. *Rozvod a děti: Víte, co je syndrom zavrženého rodiče?* Staženo 15. 4. 2014 z <http://www.sancedetem.cz/srv/www/content/pub/cs/clanky/rozvod-a-deti-vite-co-je-syndrom-zavrzeneho-rodice-60.html>
- 12) Sakař P. (2012). *Rozvodová válka*. Psychologie dnes, 18 (10), 56-59.
- 13) Sakař P. (2014). *Společná psychoterapie rodiče a dítěte*. Psychoterapie, 8 (1)

- 14) Smith H. (2004). *Děti a rozvod*. Praha: Portál.
- 15) Teyber E. (2007). *Děti a rozvod*. Praha: Návrat domů.
- 16) Warshak R. A. (2003). *Rozvodové jedy*. Praha: Triton.
- 17) Warshak R. A. (2004). *Jak neotrávit děti rozvodem*. Praha: Triton.
- 18) Winnicott, D. (1965). *From dependence towards independence in development of the individual*. In Winnicott D. The maturational processes and the facilitating environment. London: Karnac Books, s. 83-92.
- 19) Winnicot D. W. (2010). *Psycho-analytic explorations*. Edited by Winnicott C., Shepherd R., Davis M. London: Karnac Books.

HYPERPROTEKTIVITA V RODINĚ OVERPROTECTION IN FAMILY

Eva STUPAVSKÁ, Marek KOLAŘÍK

Katedra psychologie FF UP v Olomouci, eva.stupavska@upol.cz, marek.kolarik@upol.cz

Abstrakt: Příspěvek se zabývá spontánní dětskou hrou, hyperprotektivitou a jejich vzájemným vztahem. Zvoleným metodologickým rámcem byl kvantitativní výzkum, typem výzkumu korelační studie. Sběr dat probíhal skrze online dotazník, který se skládal z části vlastní konstrukce, jež mapovala hru, a dále ze standardizovaného dotazníku PBI, jenž mapoval protektivitu. Stratifikovaným náhodným výběrem byl získán výběrový soubor 239 respondentů (110 mužů a 129 žen). Při analýze se prokázala statisticky významná negativní korelace mezi počtem obyvatel obce a počtem hodin hraní v dětství v 10 letech a statisticky významná pozitivní korelace mezi aktuálním věkem a počtem hodin hraní v dětství v 10 letech. Neprokázal se vztah mezi počtem hodin hraní v dětství v 10 letech a skórem rodičovské protektivity měřeným dotazníkem PBI ani vztah mezi počtem úrazů dítěte do 10 let včetně a skórem rodičovské protektivity měřeným dotazníkem PBI. Součástí výzkumné části je také deskripce druhů dětské hry, způsobů a frekvence kontroly dětí při hře a kategorizace vět slychaných při hře venku a vevnitř. Z výzkumů vyplývá, že spontánní dětská hra mizí. Neprokázala se souvislost tohoto mizení s hyperprotektivitou.

Abstract: This article is concerned with spontaneous children's play, overprotection and their mutual relationship. Quantitative methodological framework and correlation studies were chosen. The collection of data was made through online questionnaire, partly made by own design (mapping the play) and partly made by standardized PBI questionnaire (mapping protectiveness). The sample of 239 respondents (110 men and 129 women) was made by stratified random sampling. The analysis showed significant negative correlation between the number of inhabitants and the number of hours of play in childhood in the age of 10 and significant positive correlation between the current age and the number of hours of play in childhood in the age of 10. No relation between the number of hours of play in childhood in the age of 10 and score of protectiveness measured by PBI questionnaire was showed. No relation between the number of accidents until the age of ten and score of protectiveness measured by PBI questionnaire was showed. Thesis is also concerned with the description of

types of children's play, the ways and frequencies of control of children during the play and categorization of overheard sentences related to outside and inside play. Research has shown the decline of spontaneous children's play. The relation between this decline and overprotection was not proved.

Klíčová slova: *spontánní hra, volná hra, děti, hyperprotektivita*

Keywords: *spontaneous play, free play, children, overprotection*

Úvod

Žijeme v opatrné a v „na bezpečnost neustále myslící“ době. Mění se způsoby dětské hry a mění se i výchovné styly rodičů. S obavami z moderního světa a s mnoha různými bezpečnostními vymoženostmi doby se do našich životů potichu vkrádá důraz na bezpečí jako na nejnepostradatelnější aspekt našeho bytí. Výsledkem může být i nadměrná ochrana směřovaná na dítě.

Hra a spontánní hra

Přestože bezmála každý je schopen porozumět prostému slovu hra i si toto slovo zařadit, jeho definování na poli vědy je značně obtížné. Je tomu tak zejména proto, že hra zahrnuje mnoho různorodých aktivit, a také proto, že původní chápání tohoto slova se v čase mění a vytváří nové a nové možnosti definování.

Při procházení literatury se zdá, že o hru se odedávna zajímaly především obory filosofie, pedagogiky a později samozřejmě i psychologie. Zajímavé úvahy nad tímto pojmem vede Johan Huizinga (1971, s. 14): „*Je pozoruhodné, že pojem hry zůstává trvale stranou všech ostatních forem myšlení, jimiž můžeme vyjádřit strukturu duševního a společenského života.*“ Hra je skutečně něco specifického a i její subjektivní vnímání se liší.

Evoluční psycholog Don Fulgosi nepochybuje o evolučním významu hry. Říká, že hra je nejméně desítky milionů let stará, možná miliardy. Je přesvědčen, že když vidíme chování, které je všudypřítomné a univerzální, které se spontánně objevuje u všech dětí ve všech kulturách a u všech lidských společenství, a když je s tímto chováním spojen výdej energie a také jistá nebezpečí a rizika, pak toto chování prostě musí mít nějaký adaptační význam (Harper, 2009).

Langmeier a Krejčířová (2006) míní, že existuje mnoho pokusů o definici hry s cílem přesného zachycení její podstaty. Tyto definice se podle nich nejčastěji shodují, že: *...hra je činnost (fyzická nebo psychická), která je vykonávána jenom proto, že je libá a že přináší dítěti (i dospělému, pokud si ještě dovede hrát) uspokojení sama o sobě, bez vnějšího uloženého cíle, ať je to činnost sama o sobě příjemná, nebo i výrazně nepříjemná...* (Langmeier & Krejčířová, 2006, s. 100).

Autoři dále připomínají, že člověk si hraje, protože ho to baví, ale pracuje, protože musí – zároveň ale připouští, že hranice mezi prací a hrou nemusí být vždy takto striktní. I mnozí jiní autoři se brání jednoduchému a zastaralému schématu toho, že hra je přímým opakem práce, a spíše přemýšlí o dvou pólech, které v sebe přechází (např. Caiatiová, Delačová, & Müllerová, 1994).

Spontánní hra

Koncept volné hry ve velmi specifickém slova smyslu vysvětluje Caiatiová et al. (1994). Autorka se zabývá tímto pojmem především v souvislosti s předškolními dětmi, s nimiž pracuje, nicméně její myšlenky jsou velmi blízké tomu, jak cítím význam volné hry já osobně. Při definování toho, co je či není volnou hrou, nejprve definuje, co volnou hrou není, co volnou hrou nerozumíme.

Volná hra totiž neznamena volit mezi učením a Člověče, nezlob se. Volná hra také není žádný zbytkový čas, doba, kdy se nuceně vyčkává, až budou všechny děti pohromadě, aby se pak konečně začalo s „pořádnou“ prací, s rozvíjením. Není ani časem, v němž se něco napravuje: „Ty jsi ještě nedodělal to velikonoční vajíčko.“ O volnou hru nejde ani tehdy, když učitelka „vyučuje“ malou skupinu a ostatní děti si hrají. Vzhledem k tomu, že skupina byla rozdělena, není „svobodná volba“ svobodná tak, jak bychom to rádi viděli (Caiatiová et al., 1994, s. 16).

Podobný názor prezentuje ve videu *Lost adventures of childhood* evoluční psycholog Don Fulgosi. Říká, že děti se během hry učí mnohé, ale jakmile má aktivita přesně danou strukturu, nebo je dokonce sledována či kontrolována, již to prostě není hra (Harper, 2009).

Spontánní hrou v jejím nejužším slova smyslu rozumíme takovou hru, která je dobrovolná, dobrovolně zvolená, nekontrolovaná, neovlivňovaná autoritou a jež buď nemá danou strukturu, anebo tuto strukturu vytváří sami rovnocenní účastníci hry.

Volná hra je nezbytná pro správný vývoj mozku a kognitivních funkcí. S působením autority ve hře, byť jen jako supervizora, přestává být volná hra skutečně volnou. Pokud si mají děti hrát a mohou si vybrat, preferují to prostředí, kde je pro hru nejvíce podnětů. V minulosti byl nekontrolovaný pobyt dětí venku naprostou samozřejmostí, ať už byl spojen přímo s hrou či s povinnostmi. Později se přeorientoval do spíše rekreačního pojetí, stále byl ale hojně zastoupen (Johnson, Ershler, & Lawton, 1982; King & Howard, 2010; Veitch, Salmon, & Ball, 2010; Farley, Meriwether, Baker, Rice, & Webber, 2008; Skår & Krogh, 2009).

Hyperprotektivita

Hyperprotektivita, volně česky nadbytečná ochrana, je v podstatě nevhodným stylem výchovy, kdy: „*Ve snaze chránit dítě před každým rizikem brání rodiče dítěti v postupném získávání dovedností, které jsou nezbytné právě pro účelné zvládání nevyhnutelných rizikových situací*“ (Langmeier & Krejčířová, 2006, s. 270).

Motivace k hyperprotektivě a rodičovská úzkost

Motivace rodičů k hyperprotektivě je ve většině případů benigní. Láska se spojí s nejistotou ze strany rodičů a tato nejistota je ještě více utužována médii. Určitou motivací může být také to, že rodiče se snaží upevnit kontrolu nad potomky kvůli své zmenšující se roli. Sama hyperprotektivita ale benigní není. Problémem totiž není hyperprotektivita per se, ale nepřiměřenost přehnaných obav v prostředí, kde hrozící riziko není velké. Tato nepřiměřenost pramení jednak ze špatné informovanosti rodičů o psychosociálních vývojových potřebách jejich dítěte zahrnujících riziko a odpovědnost, jednak nedostatečného obeznámení se s populačními daty, která ukazují, že mnoho dnešních mladých lidí je více v bezpečí, než tomu bylo dříve v historii (Ungar, 2009).

Hara Estroff Marano, americká psychologka zabývající se touto problematikou, se domnívá, že úzkost jde odjakživa ruku v ruce s rodičovstvím. V dnešní době si ale rodiče více a více dovolují vystavit děti své vlastní úzkosti, k čemuž dříve tolik nedocházelo. Rodičovské potřebě větší a větší kontroly napomáhají technické vymoženosti, například sledovací zařízení, jež neustále monitorují GPS polohu osoby, která má zařízení u sebe (Harper, 2009). Na podobném principu funguje v České republice služba NajduTě, která nabízí monitorování pohybu dětí skrze mobilní telefon (NajduTě, 2014).

Značně kontrolovaným se stal i pohyb dětí na letním táboře. Jakákoli aktivita, ať už sportovní či jiná, je velmi často monitorována dospělými, dokumentována a poskytována prostřednictvím internetu rodičům (Harper, 2009).

Chápání fenoménu hyperprotektivity v kontextu dnešní doby

Ze studie provedené v roce 2004 vyplývá, že sedmnáctiletá dívka dnešní doby vyrůstající v San Francisku je ve větším bezpečí, lépe vychovaná a také více zodpovědná, než bývala její sedmnáctiletá matka ve své době na stejném místě. Klesá násilí ve společnosti, a to navzdory zpříšňování policejního posuzování přestupků u mladistvých (Abma, 2003, in Ungar, 2009). Totéž potvrzuje Carl Honoré – svět je podle něj bezpečnějším místem, než kdy předtím - jen rodičům to tak nepřipadá (Harper, 2009).

Samozřejmě ale existují na světě místa s vyšším stupněm kriminality, kde je obezřetnost rodičů vůči nebezpečím hrozícím jejich potomkům na místě. Znamená to tedy, že jsou tito rodiče odsouzeni k hyperprotektivě a jejich potomci ke všem negativním dopadům, které s sebou tento jev přináší? V městských částech, kde se běžně objevuje násilí spojené s užitím zbraně a kde pouliční gangy a drogy jsou neustálým zdrojem obav rodičů, chrání dítě lépe autoritářský výchovný styl, tj. styl kontrolující a méně vřelý, než konsensuální autoritativní výchovný styl (Baumrind, 1971).

Úroveň ochrany by totiž měla odpovídat úrovni *reálného* nebezpečí (Ungar, 2009). Definice hyperprotektivity jako nadměrné ochrany se tedy jeví jako fatálně nedokončená, jelikož ve skutečnosti je hyperprotektivita takovou ochranou, jež nekoresponduje se skutečnou mírou ohrožení a jež je nadměrná vůči objektivní míře rizika.

Projevy rodičovské hyperprotektivity a odpovědi ochraňovaných jedinců

Hyperprotektivita se nejčastěji objevuje u rodin středních tříd a - minimálně hypoteticky - k ní mohou přispívat faktory jako rostoucí očekávání úspěchu vlastních dětí a vnímání světa jako nebezpečného místa (Ungar, 2007, in Ungar, 2009).

Ungar dále píše, že ve své klinické praxi se setkává s dvěma způsoby, jakými mladí lidé „odpovídají“ na hyperprotektivitu svých rodičů. První odpovědí je odsouhlasení rodičovských obav, přijetí fikce o daných rizicích a jakési stáhnutí se či ústup. Tyto děti jsou ohroženy úzkostnými poruchami, chybí jim fyzická aktivita v důsledku neustálého řízení

poskytovaného rodiči a chybí jim motivace. Studie také ukazují, že rodiče, kteří omezují vystavování svých dětí zodpovědnosti nebo možnostem zakusit výzvy, vychovávají děti spíše s vnějším místem kontroly (Ungar, 2009).

Druhým způsobem reakce na hyperprotektivitu rodičů pak může být rezistence vůči neustálému napomínání jdoucího z úst rodičů ohledně vlastní bezpečnosti. Tyto děti v důsledku zákazů či omezování hledají vlastními silami riskantní situace, výzvy nebo příležitosti ukázat vlastní zodpovědnost. Tímto jednáním, které již není ovládáno jejich pečujícími osobami, uskutečňují svůj další vývojový krok - přechod do období dospělosti. Jinými slovy tyto děti potřebují samy otestovat vlastní limity. Často se toto testování děje skrze užívání drog, poflakování se v ulicích, skrze brzký počátek sexuálního života a menší trestné činy či přestupky, např. drobné krádeže (Ungar, 2009).

Rodiče strachující se o bezpečnost svého potomka se projevují následovně – trvají na webkamerách, kterými mohou děti sledovat během pobytu v denních zařízeních, dávají svým potomkům, kteří navštěvují základní školu, mobilní telefony, kontrolují pomocí různých programů pohyb svých ratolestí na internetu, nebo dokonce sami nepozorovaně pronásledují své potomky na hřiště či jiné zájmové kroužky. Tyto aktivity nejsou nutné, neposkytují dětem možnost zdravého psychosociálního růstu a vývoje, přispívají ke vzniku znaků delikvence nebo nadměrné úzkosti u dětí ze stabilních a po všech stránkách dobře zaopatřených rodin a nechávají děti nepřipravené na přechod do dospělosti a nezávislého života (Ungar, 2009).

Proč může mizení spontánní dětské hry souviset s hyperprotektivitou?

Spokas & Heimberg (2009) zkoumali vzájemný vztah hyperprotektivity, resp. nadměrně ochraňujícího rodičovství, sociální úzkosti a vnějšího místa kontroly. Výsledky testů prokázaly signifikantně pozitivní vztah jak mezi mateřskou hyperprotektivitou a sociální úžlostí, tak mezi otcovskou hyperprotektivitou a sociální úžlostí. Sérií testů byl odhalen také vzájemný signifikantní vztah, tj. sociální úzkosti, vnějšího místa kontroly a rodičovské hyperprotektivity obecně. Díky zahrnutí místa kontroly jako ovlivňující proměnné byl také částečně vysvětlen vztah mezi rodičovskou hyperprotektivitou a sociální úžlostí. Společným pojítkem je kognitivní styl, v rámci kterého jedinec očekává, že výstupy jeho chování jsou pod neustálou kontrolou druhých, předurčeny náhodou nebo absolutně nepředvídatelné. Tento model naznačuje, že hyperprotektivní rodičovství přispívá k rozvinutí takového kognitivního stylu, ve kterém jedinec věří, že výsledky jeho činnosti jsou významně ovlivňovány a

předurčeny vnějšími faktory. Tento styl se dost možná vyvíjí proto, že kontrola rodičů může zasahovat do procesu získávání nezbytných sociálních dovedností. Je to právě přesvědčení, že mé vlastní chování a jednání je kontrolováno vnějšími silami, které přispívá k růstu sociální úzkosti (Spokas & Heimberg, 2009).

Výzkum

Cíle výzkumu:

- analyzovat vztah mezi dětskou spontánní hrou a protektivitou
- analyzovat spontánní dětskou hru napříč generacemi
- analyzovat vztah mezi dětskou spontánní hrou a velikostí obce, v níž dítě vyrůstá
- analyzovat vztah protektivity a počtu úrazů v dětství
- vytvořit základní deskripci druhů dětské spontánní hry
- kategorizovat věty, které slýchaly děti před/po či při hře
- popsat způsoby a frekvenci kontroly dítěte rodičem během hry

Hypotézy:

Hypotéza 1:

„Mezi počtem hodin strávených spontánní hrou venku u desetiletých dětí a skórem protektivity jejich rodičů měřeným dotazníkem PBI v dospělosti existuje negativní korelace.“

Hypotéza 2:

„Mezi počtem hodin strávených spontánní hrou venku u desetiletých dětí a aktuálním věkem těchto již dospělých osob existuje pozitivní korelace.“

Hypotéza 3:

„Mezi počtem obyvatel města, ve kterém dítě vyrůstá ve svých 10 letech, a počtem hodin strávených spontánní hrou venku u desetiletých dětí existuje negativní korelace.“

Hypotéza 4:

„Mezi počtem úrazů dítěte a skórem protektivity jeho rodičů měřeným dotazníkem PBI v dospělosti existuje negativní korelace.“

Pro sběr dat do tohoto výzkumu jsem zvolila online dotazník složený z několika částí, jenž byl vytvořen pomocí mého soukromého účtu u společnosti Google a administrován prostřednictvím vlastní webové adresy. Dotazník se skládal ze dvou částí:

- První část dotazníku byla zcela vytvořena mou osobou. Skládala ze z otázek mapujících osobu respondenta a jeho demografické údaje, tj. pohlaví, věku, rodinné prostředí, velikost obce, kde respondent vyrůstal, finanční zabezpečení rodiny respondenta apod. Dále tato část obsahovala otázky k zjištění frekvence hry venku i hry vevnitř ve věku 10 let. Před každou sérií otázek na daný druh hry bylo respondentovi přímo v dotazníku popsáno, co se míní „hrou venku“ či „hrou vevnitř“. Mou snahou bylo přiblížit hru venku co nejvíce dětské spontánní hře. Za hlavní kritéria spontánní hry považuji na základě svých zdrojů dobrovolnost, nekontrolovanost, neovlivňování autoritou a nestrukturovanost. V souladu s tímto jsem popsala hru venku jako jakékoli místo "na vzduchu", v otevřeném prostoru, které nemusí nutně znamenat místo v přírodě (les, pole, louky), ale i hřiště, ulice, sídliště apod. Spontánní hra se totiž nemusí vázat na přírodní prostředí a i děti vyrůstající ve městě si dost dobře mohou hrát spontánně, pokud jejich hra splňuje uvedená kritéria. Hru vevnitř jsem popsala jako hru uvnitř domu/bytu, uvnitř školy, v domě/bytě kamaráda či v jakémkoli uzavřeném či striktně ohraničeném prostoru (tj. i na zahradě). Zahradu jsem v tomto případě považovala za ohraničené prostředí, kde podmínka nekontrolování autoritou nemusí být vždy splněna. Součástí první části dotazníku byly ještě otázky o způsobu a frekvenci kontroly rodiči při hře, o vážnějších úrazech a prodělaných nemocech i o vážných situacích, jež mohly ovlivnit rodinné soužití. Respondent byl také požádán o popis jeho běžné hry venku s kamarády. V závěru bylo respondentovi umožněno upřesnit své odpovědi či se jinak volně vyjádřit.
- Druhou část dotazníku tvořil dotazník Parental Bonding Instrument (dále jen PBI) převedený do online podoby. Dotazník PBI je zaměřený na posouzení rodičovské vazby vnímané během prvních 16 let života. Vychází z předpokladu, že citové vazby v rodině jsou vysoce významné pro příští vývoj. Má 25 položek pro matku a otce zvlášť. Oba jsou pomocí čtyřstupňové škály hodnoceni na úrovni 2 subškál, péče a kontroly. Dotazník prošel validizační studií na české populaci. Ta potvrdila dobré psychometrické vlastnosti. Dotazník je hojně používán (Parker, 2011).

Základními kritérii pro zahrnutí každého jednotlivého respondenta do výběrového souboru byl věk 18 let a více a místo narození a vyrůstání do 10 let včetně na území dnešní České republiky. Získaný výběrový soubor tvořilo 239 respondentů.

Tabulka 6: Popisné charakteristiky souboru z hlediska věku

	Počet	Průměr	Směrodatná odchylka	Minimum	Maximum
Muži	110	43,92	16,03	18	75
Ženy	129	34,71	14,91	18	75
Celkem	239	38,95	16,1	18	75

Závěry:

- mezi počtem obyvatel obce a počtem hodin hraní v dětství v 10 letech existuje statisticky významná negativní korelace; $r_p(n = 117) = -0,25$; $p < 0,01$
- mezi aktuálním věkem a počtem hodin hraní v dětství v 10 letech existuje statisticky významná pozitivní korelace; $r(118) = 0,19$; $p < 0,05$
- mezi počtem hodin hraní v dětství v 10 letech a skórem rodičovské protektivity měřeným dotazníkem PBI neexistuje signifikantní korelace
- mezi počtem úrazů dítěte do 10 let včetně a skórem rodičovské protektivity měřeným dotazníkem PBI neexistuje signifikantní korelace
- nejčastějšími druhy dětské hry venku ve věku 10 let jsou sportovní aktivity, hry na hřišti, hry v přírodě, hry vycházející z ústní lidové slovesnosti a také hry „na něco“
- nejčastějšími způsoby kontroly dětí v souvislosti s venkovní hrou jsou udaná hodina návratu či průběžné hlášení, pohled z okna, zavolání, zapískání - anebo kontrola neprobíhala vůbec
- nejčastějšími frekvencemi, s jakými byly děti během hry venku kontrolovány, jsou nulová kontrola a kontrola 1x – 3x za celou dobu hraní
- nejčastěji slýchané věty před hrou venku, po ní či během ní jsou věty odkazující na čas, věty komentující hru a pobyt venku a věty odkazující na bezpečnost
- nejčastěji slýchané věty v souvislosti s hrou vevnitř jsou negativně formulované rozkazy; respondenti si ve většině případů ale žádnou větu slýchanou v souvislosti s hrou vevnitř nepamatují nebo tvrdí, že žádná taková věta u nich neexistovala

Diskuze

Můžeme vidět, že přijetí hypotézy H2 naznačuje souvislost mezi aktuálním věkem a počtem hodin hry ve věku 10 let. Jinými slovy: čím menší byl aktuální věk respondenta, tím menší byl počet hodin, které respondent strávil hrou venku v 10 letech. Domnívám se tedy, že z těchto výsledků lze usuzovat, že spontánní dětská hra skutečně mizí. Nevíme sice bližší informace o tomto úbytku, např. zda je lineární nebo čím přesně je způsoben - jistý trend mizení zde lze ale neoddiskutovatelně pozorovat. Mezi zmíněné možné příčiny tohoto mizení může patřit proměna sociokulturního klimatu, technický pokrok nebo větší a větší důraz na bezpečnost jedince. To jsou ale pouhé domněnky.

Přijetí hypotézy H3 je ještě zajímavější. Její přijetí na hladině významnosti 0,01 totiž ukazuje, že čím menší je velikost obce, v níž respondent ve věku 10 let vyrůstal, tím vyšší je počet hodin, které strávil v tomto věku hrou venku. O tomto fenoménu se již dlouho mluví především na veřejnosti i v médiích a přijetím této hypotézy se zdá, že možná opravdu existuje plošná souvislost mezi prostředím, kde dítě vyrůstá, a časem, který stráví venku. Důvodů, proč tomu tak je, může být celá řada. Můžeme uvažovat např. o menším provozu nebo větší blízkosti přírody v menších obcích a městech. Opět se ale jedná o pouhé spekulace. V případě hypotéz H1 a H4 se neprokázal signifikantní vztah, dokonce lze u obou pozorovat mírně opačný trend, než jaký jsme předpokládali v rámci hypotézy.

U hypotézy H1 jsme předpokládali negativní korelaci, jelikož jsme uvažovali, že na počátku možná stojí rodičovská protektivita, která omezuje dítě ve volné hře venku a snižuje tak počet hodin touto hrou strávený. Hypotéza se nepotvrdila. Nepotvrdila se ani hypotéza H4, která předpokládala, že čím menší je počet úrazů, tím větší je skóre protektivity. Jedním z možných vysvětlení je to, že vztah proměnné skóre protektivity k proměnné počet hodin hry a k proměnné počet úrazů je ovlivňován nějakou další proměnnou. Domnívám se, že by bylo vhodné pokusit se v budoucnu dané vztahy prozkoumat ještě jinými metodami.

V porovnání vět u hry venku a vět u hry vevnitř je zřejmé, že u hry vevnitř je dítě přirozeně takřka neustále pod kontrolou rodiče či jiné autority. Také mnohem častěji a hlavně přímo v průběhu své hry slýchá od této autority příkazy, jež jsou negativně formulované. Jsem přesvědčená, že tento fakt může narušovat a také narušuje právě spontánnost a volnost hry dítěte, protože ji neustále nějakým způsobem reguluje, mění a usměrňuje podle požadavků, které nevychází z dítěte, nýbrž z autority.

Limity výzkumu

Celý výzkum má samozřejmě také své limity, jichž jsem si plně vědomá. Především je to nemožnost respondenta s jistotou uvést přesný číselný údaj o počtu hodin hry, která probíhala v době před často i desítkami let. Tuto problematiku častokrát zmiňovali i respondenti sami a pravděpodobně jim tento aspekt značně ztěžoval samotné vyplnění dotazníku. Nepředpokládala jsem, že uvedená čísla budou exaktně přesná, přesto jsem viděla určitý smysl v tom, aby se respondenti zamysleli a počet hodin hry v daném věku alespoň odhadli. Jak jsem již uvedla v části popisující dotazník samotný, vycházela jsem z jednoduchého předpokladu, že dítě, které si hrálo v dětství více a má z her více zážitků a vzpomínek, se při přemýšlení o tomto tématu a při vytváření číselného odhadu přikloní spíše k vyššímu číslu. Naopak respondent, který má na svou hru méně vzpomínek, se přikloní spíše k číslu nižšímu. Z tohoto důvodu tedy uvádění čísel, byť odhadů nebo průměrů, mělo smysl.

Jedním z limitů je i volba slov v názvu práce. S ohledem na zvolený způsob testování, jímž byly korelace, které vypovídají pouze o souvislosti a nikoli o příčinnosti, by bylo vhodnější v názvu hovořit o souvislosti hry a hyperprotektivity a ne o důsledku.

V neposlední řadě je nezbytné zmínit se o limitu práce, který vyplývá z velikosti výběrového souboru. Výsledky testování výběrového souboru o této velikosti nelze jednoduše zobecnit na celkovou populaci o velikosti České republiky.

Další vývoj

Co se týká dalšího vývoje tohoto tématu, doporučila bych zajímat se především o fakt, že dětská spontánní hra mizí, a pokusit se nalézt proměnné, které mohou toto mizení způsobovat či ovlivňovat.

Literatura

- 1) Baumrind, D. D. (1971). Current patterns of parental authority. *Developmental Psychology*, 4(1 PART 2), 1-103. doi:10.1037/h0030372
- 2) Caiatiová, M., Delačová S., & Müllerová, A. (1994). *Volná hra: zkušenosti a náměty: výchova dětí od 3 do 8 let*. Praha: Portál.
- 3) Farley, T. A., Meriwether, R. A., Baker, E. T., Rice, J. C., & Webber, L. S. (2008). Where Do the Children Play? The Influence of Playground Equipment on Physical

- Activity of Children in Free Play. *Journal Of Physical Activity & Health*, 5(2), 319-331.
- 4) Harper, S. (Producent & Director). (2009). *Lost adventures of childhood* [Film]. Toronto: Sunday Night Entertainment.
 - 5) Huizinga, J. (1971). *Homo ludens: o původu kultury ve hře*. Praha: Mladá fronta.
 - 6) Johnson, J. E., Ershler, J., & Lawton, J. T. (1982). Intellective correlates of preschoolers' spontaneous play. *Journal Of General Psychology*, 106(1), 115.
 - 7) King, P., & Howard, J. (2010). Understanding children's free play at home, in school and at the After School Club: A preliminary investigation into play types, social grouping and perceived control. *Psychology Of Education Review*, 34(1), 32-41.
 - 8) Langmeier, J., & Krejčířová, D. (2006). *Vývojová psychologie* (2. vyd.). Praha: Grada Publishing.
 - 9) NajduTě. (2014). *Co je NajduTě a jak vám pomáhá?* Získáno 13. 3. 2014 z <http://najdute.cz/o-najdu-te>
 - 10) Skår, M., & Krogh, E. (2009). Changes in children's nature-based experiences near home: From spontaneous play to adult-controlled, planned and organised activities. *Children's Geographies*, 7(3), 339-354. doi:10.1080/14733280903024506
 - 11) Spokas, M., & Heimberg, R. (2009). Overprotective parenting, social anxiety, and external locus of control: Cross-sectional and longitudinal relationships. *Cognitive Therapy And Research*, 33(6), 543-551. doi:10.1007/s10608-008-9227-5
 - 12) Ungar, M. M. (2009). Overprotective parenting: Helping parents provide children the right amount of risk and responsibility. *American Journal Of Family Therapy*, 37(3), 258-271. doi:10.1080/01926180802534247
 - 13) Veitch, J., Salmon, J., & Ball, K. (2010). Individual, social and physical environmental correlates of children's active free-play: a crosssectional study. *International Journal Of Behavioral Nutrition & Physical Activity*, 711-20. doi:10.1186/1479-5868-7-11

SOUHRN

Sborník příspěvků z XII. národní konference o manželském, partnerském a rodinném poradenství: Současné podoby partnerského a rodinného soužití obsahuje plné verze vybraných příspěvků. Příspěvky byly prezentovány v Medlově ve dnech 5.–7. května 2014.

Sborník reaguje na potřeby výzkumu i praxe, které propojuje. Obsahuje celkem 14 příspěvků z oblasti partnerského a rodinného soužití a je určen pro odborníky i zájemce z řad psychologů, sociálních pracovníků, právníků a studentů těchto oborů, kteří se o oblast partnerského a rodinného soužití teoreticky i výzkumně zajímají.

SUMMARY

Conference proceedings from the XII. national conference of marriage, couple and family counselling: contemporary variants of couple and family coexistence contain the full version of selected papers Those were presented at the conference in Medlov 5.-7. May, 2014.

This conference proceedings react for the needs of researches and practice, and it tries to connect these two areas. It is made of 14 papers from experts of the field of couple and family life and the proceedings are intended for psychology professionals, social workers, lawyers and students of these fields of study who are interested in this area of couple and family life.

JMENNÝ REJSTŘÍK**C**

Cichák 86

H

Heindorferová 86

K

Knop 103

Kolařík 134, 171

Kollár 142

N

Nová 20

O

Očenášková 116

P

Palková 62

Pöthe 50

Procházka 10

Přenosilová 142

R

Rotreklová 72

S

Sakař 158

Sobotková 116

Stupavská 171

Š

Šmahaj 134

Šmolka 96

Štípek 36

Z

Zemanová 103

VĚCNÝ REJSTŘÍK

A

adaptace 62

B

bariéry ve vztahu 143

biologický rodič 21

budoucí pěstoun 21

G

gayové 11

gestalt 143

H

historie rodiny 44, 134

homoparentality 11

hyperprotektivita 172

I

intervence 62

intrapsychická realita 50, 60

L

lesby 11

LGBT rodiny 11

M

muži harémového typu 97

N

náhradní rodinná péče 11, 130

nemanželské děti 97

nezletilé dítě 21

O

ohrožené dítě 50

opatrovnický spor 158

opatrovnictví 21

osvojenec 21

osvojitel 21

P

párová terapie 104, 143

partnerství 104, 136, 145

pěstounská péče na

přechodnou dobu 76, 117

poručník 21

projektivní techniky 36

příbuzenská pěstounská

péče 83

psychické potřeby dětí 117

psychoanalytická

psychoterapie 50

R

rodičovství 11, 21, 87, 96, 117, 137, 174

rodina 11, 36, 83, 117, 134, 159

rodinná terapie 36

rozvodový konflikt 50, 62

S

sociální děloha 82

sociální rodičovství 21

souhlas k osvojení 21

společná psychoterapie dítěte

a rodiče 157

spontánní hra 171

Š

štěpení 50

T

technika “Zakleté kameny”

36

techniky a metody rodinné

terapie 36

Ú

úvodní psychoterapeutické

interview 157

V

volná hra 171

vývoj rodiny 44, 133

výzkumná zjištění 116

Z

zralost 103, 108

Editor
Marek Kolařík

XII. NÁRODNÍ KONFERENCE O MANŽELSKÉM, PARTNERSKÉM A RODINNÉM PORADENSTVÍ

Současné podoby partnerského a rodinného soužití

Odpovědná redaktorka Mgr. Jana Kreiselová
Technická redakce autoři
Návrh obálky Jiří Jurečka

Vydala a vytiskla Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 8, 771 47 Olomouc
www.upol.cz/vup
e-mail: vup@upol.cz

Olomouc 2014
1. vydání

VUP 2014/486

ISBN 978-80-244-4148-1

Neprodejná publikace